

พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในลุ่มน้ำแม่อิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง

โดย

นางสาวอัญชลี สันธูสอน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**LAN - NA BUDDHA IMAGES IN THE MAE ING RIVER BASIN
: TYPICAL CHARACTERISTICS.**

**By
Anchalee Sinthuson**

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Art History
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2009**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “พระพุทธรูปศิลปะ
ล้านนาในกลุ่มแม่น้ำอิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง ” เสนอโดย นางสาวอัญชลี สินธุสอน เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์บรรเวท รุ่งรุจี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

50107213 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : พระพุทธรูป/ ศิลปะล้านนา/ ลุ่มแม่น้ำอิง/ ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง

อัญชลี สินธุสอน : พระพุทธรูปศิลปะล้านนาใน ลุ่มแม่น้ำอิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ร.ศ. ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 176 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษารูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรูปสำริด พบในพื้นที่
ลุ่มแม่น้ำอิง เพื่อวิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์ กำหนดกลุ่มสกุลช่าง และอิทธิพลทางศิลปกรรม
พระพุทธรูปที่ผสมผสานกัน เพื่อทราบแหล่งต้นตอใจ ตลอดจนลักษณะพิเศษเฉพาะสกุลช่างที่ได้
คลี่คลายมาจากแหล่งต้นตอใจจนเกิดลักษณะเฉพาะทางสุนทรียภาพ ที่ได้รับหรือส่งต่อแรงบันดาลใจ
ให้แก่พระพุทธรูปในศิลปกรรมอื่น โดยใช้ตัวอย่างพระพุทธรูปสำริดที่กรมศิลปากรประกาศขึ้น
ทะเบียนเป็นสมบัติของชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2528-2537 ไม่น้อยกว่า 50 รายการ ผลการวิจัยพบว่า
รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรูปสำริดพบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง สามารถจำแนกออกเป็นสองกลุ่ม ใหญ่
ได้แก่ พระพุทธรูปศิลปะล้านนา และพระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง

พระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิงสามารถ จำแนกได้เป็น 6 สกุลช่าง ได้แก่ สกุลช่าง
พะเยา กลุ่มที่ 1 และ 2 สกุลช่างเวียงจันทน์ สกุลช่างเชียงคำ สกุลช่างเทิง สกุลช่างเชียงของ รูปแบบ
ศิลปกรรมแสดง อิทธิพลรูปแบบจากสุโขทัย และล้านนา มาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทนิยม เฉพาะ
ท้องถิ่น มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เช่น พระชนงเป็นสันมุม มีเส้นเชือก ม้วนประกอบภายในพระพักตร์
สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย อนึ่ง งานประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูปพบฐานบัววง
จารองรับฐาน ฐานประดับลายกรอบช่องกระจก ฐานประดับลายพันธุ์พฤกษา โดยไม่พบการประดับ
ฐานพระพุทธรูปด้วยงานประติมากรรม

อนึ่ง เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเวียงเชียงตุง ซึ่งเป็นดินแดนใกล้เคียง
ล้านนา จากการสำรวจในขณะนี้พบว่างานศิลปกรรมในดินแดนดังกล่าว มีรูปแบบของตนเองอย่าง
ชัดเจน ต่างจาก พระพุทธรูป ในลุ่มแม่น้ำอิง จนไม่อาจกล่าวได้ว่า มีการรับส่งอิทธิพลด้านรูปแบบ
ศิลปะให้แก่กัน

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552
ลายมือชื่อนักศึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.....

50107213 : MAJOR : ART HISTORY

KEYWORD : LAN – NA/ BUDDHA IMAGES/ IN THE MAE ING RIVER BASIN/ TYPICAL CHARACTERISTICS.

ANCAHLEE SINTHUSON : LAN – NA BUDDHA IMAGES IN THE MAE ING RIVER BASIN : TYPICAL CHARACTERISTICS. THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. SACHAI SAISINGHA, Ph.D. 175 pp.

This thesis has 2 main aims;

1) To study the artistic style and influence of the Buddha images found in the Ing River basin in order to analyze in iconographic approach and classify the artistic school of the images.

2) To study the sources of inspiration and explain about the special characteristics of each school of art, which improve from the sources of inspiration to become the specific characteristic of aesthetics; and also pass on the influence to neighboring art styles.

The main artifacts which have been used in this study are the bronze Buddha images, which more than 50 images; that the Fine Arts Department has registered between the years 1985-1994.

From the study indicate that, The Buddha images were discovered within Ing River Basin are able to divide into 2 main groups; Lān-Nā style and Ing River Basin School of arts style Buddha images.

The Ing River Basin School of art itself enables to divide into 6 sub-groups which are Phayao school group 1st and 2nd, Wiang Jun School, Chiang Kham School, Thoeng School and Chiang Khong School. 6 schools of arts has indicated some influence from Lān-Nā and Sukhothai art style, and the technique has adapts and conform to their own preference style of arts and becoming temporary characteristics. For example, the eyes bow is ridge angle form, and inside the face have the lines connect all proportions which represent Sukhothai art style's influence. The decorated works of the Buddha images have found the lotus arched base, mirror flame base and stucco base. The study also indicates that the base of the Buddha images for this school has found no decoration with sculptures.

However, Luang Prabang, Vientiane and Kengtong; the Lān-Nā neighboring areas, from the survey indicate that the art works in this area have the specific style which different from the Buddha images found in the Ing River Basin. According to the study, the Buddha images found in this area had no influence to each other.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic year 2009

Student's signature.....

Thesis Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ที่สำเร็จลุล่วงได้ด้วย การสนับสนุนและความช่วยเหลือจาก บุคคลต่างๆ หลายท่าน ซึ่งผู้เขียนขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร . สันติ เล็กสุขุม อาจารย์ผู้เปิดโอกาสทางการศึกษา แก่ผู้เขียนเข้าสู่แวดวงของการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จนถึงปัจจุบันขณะ ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร . ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ที่กรุณาเป็นพี่ปรึกษา ให้ความรู้และคำแนะนำ จนวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วง พร้อมกันนี้ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่กรุณาให้ความรู้แก่ผู้เขียน

ขอบคุณผู้บุกเบิกสำรวจและจัดทำทะเบียนศิลปโบราณวัตถุของกรมศิลปากร วัดและ คณะศรัทธาที่ได้ดูแลรักษาพระพุทธรูปอันเป็นสมบัติชาติจวบจนปัจจุบัน ตลอดจนนักวิชาการ หลายท่านที่ได้ฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ เพื่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะมาก่อนหน้านี้

ขอบคุณ กรมศิลปากร ที่ให้โอกาสศึกษาต่อ คุณสรวดี เน้นหนา ผู้สนับสนุนและ เปิดโอกาสให้ได้ศึกษา คุณบรรเทา รุ่งรุจี และคุณจตุพร เทียมทินกฤต

ขอขอบคุณผู้ล่งลับทั้งสอง คุณอิสระ เสวตามร์ ที่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์การทำงาน ในวิชาชีพ และจุดประกายความสนใจพระพุทธรูปศิลปะล้านนา คุณปรภากร กรอิสรานุกุล ผู้แนะนำให้ผ่านพ้นอุปสรรคของการเขียน

ขอบคุณ อาจารย์ณชนกพงศ์ ชุมดี เพื่อนของครอบครัว ที่กรุณาอบ กำลังใจ และ ให้ความช่วยเหลือผู้เขียนในด้านต่างๆ เสมอมา อีกทั้งยังเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลง ได้ คุณลักขมณ บุญเรือง กับการเดินทางเก็บข้อมูลบนเส้นทางกว้างไกล คุณวันนะ มุลขำ ที่ได้สละ เวลาให้ความช่วยเหลือทางภาษา และกำลังใจจาก คุณสุขกมล วงศ์สวรรค์ คุณดาริกา ธนศักดิ์ศิริ คุณชอุบล เอื้อช่วงศ์ คุณพรพร ณ หงสไกร กำลังใจจากครอบครัวกรอิสรานุกุล ครอบครัวศรีอาเคะ คุณเชาวณี วิทยาลัย คุณดาร์รัตน์ โสติผล และคุณพัชร์พงษ์ สุตะวงศ์

ขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่นนักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่าน สำหรับช่วงเวลาที่มีความสุข คำแนะนำ ความช่วยเหลือ ตลอดจนความห่วงใยถามไถ่ถึงความ คืบหน้าของงานอยู่เสมอ

ท้ายที่สุด ผู้เขียนขอขอบพระคุณความรักและความห่วงใย ของพ่อแม่ที่มอบให้ผู้เขียน โดยปราศจากเงื่อนไข คุณละออ และ คุณไสว สันธูสอน ความสำเร็จของผู้เขียนในทุกสิ่ง ที่ผ่านมา จะไม่มีความหมายเลยหากปราศจาก “ครอบครัว”

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
สมมติฐานการศึกษา.....	4
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
ประโยชน์ของการศึกษาที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
ขอบเขตของการศึกษา.....	6
ขั้นตอนของการศึกษา.....	6
2 กลุ่มแม่น้ำอิง.....	8
ภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำแม่อิง.....	8
สังเขปภาพรวมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำแม่อิง.....	14
พัฒนาการทางการเมือง ศาสนาและศิลปกรรม.....	14
การตั้งถิ่นฐานและอายุสมัยของเมืองสำคัญในลุ่มน้ำแม่อิง.....	24
ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง เมืองพะเยา.....	24
ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง เวียงลอ.....	39
ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน เวียงเทิง.....	45
ลุ่มน้ำแม่อิงตอนบน เวียงเชียงของ.....	52
3 พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในลุ่มน้ำแม่อิง.....	61
พุทธศตวรรษที่ 19.....	61
พุทธศตวรรษที่ 20.....	62

พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระสิงห์จากเมือง เชียงใหม่.....	63
พระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่	65
พุทธศตวรรษที่ 21.....	69
รัชกาลพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030)	69
พระพุทธรูปศิลปะล้านนาอิทธิพลศิลปะสุโขทัย แบบหมวดใหญ่.....	71
พระพุทธรูปในสมัยพญายอดเชียงราย(พ.ศ. 1984-2030).....	75
พระพุทธรูปในสมัยพญาเมืองแก้ว(พ.ศ. 2038-2068).....	76
พระพุทธรูปงานช่างหลวง : สกุลช่างเชียงใหม่-ลำพูน	76
กลุ่มช่างเมืองแพร่.....	78
อิทธิพลศิลปะสุโขทัย.....	79
กลุ่มที่ 1.....	80
กลุ่มที่ 2.....	81
ระหว่างปี พ.ศ. 2068-2101 และตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา.....	83
สกุลช่างเชียงใหม่.....	84
4 สกุลช่างแหล่งลุ่มน้ำแม่อิง.....	87
สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 1.....	87
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	87
ส่วนประกอบพระเศียร.....	87
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	88
ส่วนฐาน.....	90
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	90

สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 2.....	92
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ	
: วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	92
ส่วนประกอบพระเศียร.....	92
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	93
ส่วนฐาน.....	94
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	95
สกุลช่างเวียงจันทน์.....	96
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ	
: วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	96
ส่วนประกอบพระเศียร.....	96
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	98
ส่วนฐาน.....	99
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	100
สกุลช่างเชียงคำ.....	101
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ	
: วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	102
ส่วนประกอบพระเศียร.....	102
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	105
ส่วนฐาน.....	108
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	108
สกุลช่างเทิง.....	110
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ	
: วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	110
ส่วนประกอบพระเศียร.....	110
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	111

บทที่	หน้า
ส่วนฐาน.....	113
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	115
สกุลช่างเชียงของ.....	119
การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม.....	119
ส่วนประกอบพระเศียร.....	119
ส่วนประกอบพระวรกาย.....	124
ส่วนฐาน.....	126
ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ.....	128
5 สกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง : การส่งต่อแรงบันดาลใจสู่ดินแดนใกล้เคียง.....	138
เมืองหลวงพระบาง.....	138
เมืองเวียงจันทน์.....	139
เมืองเชียงตุง.....	142
6 สรุปและข้อเสนอแนะ.....	144
แบบศิลปกรรมหรือสกุลช่างพระพุทธรูปที่ปรากฏหลักฐานใน ลุ่มแม่น้ำอิง.....	144
พระพุทธรูปล้านนาสกุลช่างลุ่มน้ำแม่อิง.....	147
ที่มาของแรงบันดาลใจและการสืบเนื่อง.....	148
การยุติบทบาทในการสร้างพระพุทธรูป.....	149
ข้อเสนอแนะ.....	149
บรรณานุกรม.....	151
ภาคผนวก.....	157
ภาคผนวก ก	158
ภาคผนวก ข	166
ประวัติผู้วิจัย.....	175

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กวีานพะเยา ต้นกำเนิดน้ำแม่อิง	9
2	ตัวอย่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา	23
3	ชิ้นส่วนเศียรพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา.....	23
4	หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ	31
5	พระพุทธรูปประดิษฐานที่ระเบียงคด วัดสี่สะเทด เมืองเวียงจันทน์.....	35
6	เจดีย์ทรงระฆังล้านนา(หรือเจดีย์พื้นเมืองล้านนา) วัดศรีปิงเมือง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา.....	44
7	พระพุทธรูปหินทราย สกุลช่างพะเยา	44
8	นายสม สอนันต์ ชุดพบพระพุทธรูปกลางทุ่งนา เมื่อปี พ.ศ. 2512.....	50
9	เจดีย์ทรงปราสาทที่เชียงของ.....	60
10	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดอามาศย์ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย	64
11	เทวรูปพระหริหระ พบที่วัดศรีสวาย สุโขทัย	66
12	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเมืองชุม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา	68
13	ส่วนพระเศียร พระพุทธรูป วัดเมืองชุม.....	68
14	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหัวข่วงแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา	69
15	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	69
16	พระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนตาล จังหวัดน่าน.....	72
17	พระเจ้าแสนทอง วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่.....	73
18	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหัวข่วงแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	74
19	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	74
20	พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่.....	77
21	พระพักตร์พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่.....	77
22	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดต้าปาลาน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	78
23	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพร้าวกุด อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย	78
24	พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ อยุธยาช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 วัดป่าซาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย.....	79

ภาพที่		หน้า
25	พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ วัดนาปรัง อำเภอปง จังหวัดพะเยา.....	79
26	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดไชยพรหม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	80
27	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหนองข่วง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย.....	80
28	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดวังเค็มใหม่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.....	81
29	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเขาแก้วอภัย อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย.....	81
30	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีอุโมงคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	82
31	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	82
32	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	83
33	พระพุทธรูป วัดควรคำม้า จังหวัดเชียงใหม่.....	83
34	พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดบ้านเชว อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย.....	85
35	พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดเบญจมบพิตร	85
36	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดใหม่ทุ่งหมด ตำบลสถาน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย	86
37	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดใหม่ทุ่งหมด ตำบลสถาน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	86
38	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดต่อมใต้ศรีมณฑล อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	88
39	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีปิงเมือง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา.....	88
40	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดต้าเหล่า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	89
41	ชายสังฆาฏิพระพุทธรูปวัดต้าเหล่า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	89
42	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดสุวรรณคูหา อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา.....	90
43	ชายสังฆาฏิพระพุทธรูปและขอบสบง พระพุทธรูป วัดสุวรรณคูหา อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา.....	90
44	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	93
45	วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	93
46	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.....	94
47	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเกษศรี อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา	95

ภาพที่		หน้า
48	รายละเอียดพระพักตร์พระพุทธรูปวัดจันทวนหลวงอำเภोजันท จังหวัดพะเยา.....	97
49	รายละเอียดพระพักตร์พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดลำ ตำบลเวียง อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	97
50	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเชียงยืน อำเภोजันท จังหวัดพะเยา.....	99
51	แสดงรายละเอียดพระหัตถ์ซ้ายพระพุทธรูปวัดเชียงยืน.....	99
52	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดวังเค็มใหม่ อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	100
53	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดบุญเรือง ตำบลจันท อำเภोजันท จังหวัดพะเยา.....	100
54	พระพุทธรูปวัดพระธาตุสบแวน อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา	103
55	พระพุทธรูป วัดพระธาตุสบแวน อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา	103
56	เศียรพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่	103
57	รายละเอียดพระพักตร์ พระพุทธรูปวัดจันทวนหลวง อำเภोजันท จังหวัดพะเยา.....	103
58	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดนันตาราม อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	104
59	รายละเอียดการตกแต่งภายในโบสถ์พระกรรม พระพุทธรูปวัดนันตาราม อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	104
60	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีสุพรรณ อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	105
61	รายละเอียดการตกแต่งภายในโบสถ์พระกรรม พระพุทธรูปวัดศรีสุพรรณ อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	105
62	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระธาตุสบแวน อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	106
63	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีสุพรรณ อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	106
64	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหย่วน อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา.....	107
65	พระพุทธรูปปางมารวิชัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน.....	107
66	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระเกิดสงคราม จังหวัดเชียงราย.....	111
67	พระพักตร์พระพุทธรูปวัดพระเกิดสงคราม จังหวัดเชียงราย.....	111
68	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระเกิดสงคราม จังหวัดเชียงราย.....	112
69	รายละเอียดการตกแต่งฐานพระพุทธรูป.....	112
70	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีดอนชัย อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย.....	113

ภาพที่		หน้า
71	พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	113
72	พระพุทธรูปวัดพระธาตุจอมจ้อ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย	114
73	พระพุทธรูปวัดพระธาตุจอมจ้อ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย.....	114
74	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดดอนแยง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย.....	115
75	พระพุทธรูปวัดดอนแยงอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เชียงราย.....	115
76	พระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน.....	116
77	พระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน.....	116
78	ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมีของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ.....	119
79	ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมีของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ.....	119
80	รายละเอียดส่วนประกอบพระพักตร์พระพุทธรูป ตัวอย่างเอกลักษณ์ ของสกุลช่างเชียงของ วัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	120
81	พระพักตร์พระพุทธรูปพระพุทธรูปสี่หิรัญ.....	120
82	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	121
83	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดม่วง อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย.....	121
84	เศียรพระพุทธรูปศิลปะล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 20 จัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่.....	122
85	พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่	123
86	พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา.....	123
87	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดสบสม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	124
88	พระพุทธรูปพระพุทธรูปสี่หิรัญ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ประดิษฐานใน พระอุโบสถวัดศรีดอนชัยอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	124
89	พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่.....	125
90	พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา	125
91	พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 จัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง.....	125
92	ฐานพระพุทธรูป วัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย	127
93	ฐานพระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย	127

ภาพที่		หน้า
94	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	128
95	ภาพจารึกพระพุทธรูปจากภาพที่ 94.....	128
96	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	129
97	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	129
98	ภาพจารึก วัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย จากภาพที่ 97.....	129
99	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	130
100	ภาพจารึก วัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ระบุ จ.ศ. 874 ตรงกับ พ.ศ. 2055.....	130
101	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระเกิดสงคราม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ที่ส่วนฐานมีจารึกระบุ จ.ศ.876 (พ.ศ.2057).....	130
102	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย....	131
103	ภาพจารึก วัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	131
104	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	132
105	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดม่วงบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....	132
106	พระพุทธรูปปางมารวิชัย มีจารึกระบุว่าสร้างใน พ.ศ.2084 อยู่ในประเทศลาว....	135
107	พระพุทธรูปประดิษฐานที่วัดพระเจ้าล้านทอง อ.เชียงแสน จังหวัดเชียงราย.....	135
108	พระพุทธรูปประดิษฐานที่ระเบียงคด วัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์.....	137
109	ขยายรายละเอียดพระพักตร์จากภาพที่ 108.....	137
110	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง งานช่างหลวงสมัย พระเมืองแก้ว.....	139
111	พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง.....	139
112	พระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัย จัดแสดงที่ระเบียงคด วัดศรีสะเกด เมืองเวียงจันทน์.....	140
113	พระพุทธรูปที่รูปแบบพระพักตร์คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน จัดแสดงที่ระเบียงคด วัดศรีสะเกด เมืองเวียงจันทน์.....	140
114	พระพุทธรูปสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ที่พิพิธภัณฑสถานหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์.....	141

ภาพที่		หน้า
115	พระพุทธรูปประทับยืน ประดิษฐานในวัดเชียงยืน เมืองเชียงตุง.....	143
116	พระพุทธรูปเกี๋ยนาค ประดิษฐานในวัดยางวง เมืองเชียงตุง.....	143

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and significance of the problems)

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบหุบเขายาววางตัวไปตามการไหลของน้ำแม่อิงความยาวรวมทั้งสิ้น 250 กิโลเมตร เริ่มจากอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่บริเวณอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บริเวณตอนใต้ของพื้นที่ ลุ่มแม่น้ำอิงเป็นที่ราบต่อเนื่องกับลุ่มแม่น้ำกกหรือเรียกว่าแอ่งที่ราบเชียงราย-พะเยา¹ ส่วนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนถูกแยกออกจากลุ่มแม่น้ำอิงด้วยแนวเทือกเขา สามารถแบ่งลุ่มแม่น้ำอิงออกเป็น 3 ส่วนดังต่อไปนี้²

1. ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง เป็นที่ตั้งของเมืองพะเยา ในแถบจังหวัดพะเยา ที่มีหลักฐานพัฒนาการบ้านเมืองชัดเจนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา
2. ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง ครอบคลุมพื้นที่ของเวียงเชียงคำ บางส่วนของเวียงเทิง เวียงลอ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา และบางส่วนของอำเภอเทิง ในจังหวัดเชียงราย
3. ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน เป็นที่ตั้งของเวียงเทิง และเวียงเชียงของ อยู่ในเขตอำเภอเทิง อำเภอพญาเม็งราย อำเภอขุนตาลและอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

สันนิษฐานว่า พัฒนาการของบ้าน เมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง ระยะเริ่มแรก เกิดที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ได้แก่ เมืองพะเยา ส่วน บ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลางและตอนบนน่าจะเกิดขึ้นภายหลัง โดยขยายตัวจากชุมชนที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะชุมชนเมืองพะเยามาตั้งบ้านเมืองขึ้น

¹ พื้นที่ดังกล่าว มีเมืองเชียงแสน และเมืองเชียงราย เป็นเมืองสำคัญ โดยการศึกษาครั้งนี้ อาจจะกล่าวพาดพิงถึงเมืองเชียงแสน หรือเมืองเชียงรายบ้าง ในฐานะของบ้านเมืองใกล้เคียง เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาเฉพาะเขตพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง-ตอนบน เท่านั้น

² วราวุธ ศรีโสภาค, “ชุมชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 42.

ใหม่³ ดำเนินการตั้งบ้านเมืองแถบ ลุ่มแม่น้ำอิง กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เช่น ดำเนินเมืองพะเยากล่าวถึงขุนจอมธรรมเชื้อสายของลวจักราชมาตั้งเมืองภูมามยาว ใกล้แม่น้ำสายตา (แม่น้ำอิง) ใน พ.ศ. 1639⁴ แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีบ่งชี้ว่าเมืองพะเยาและรวมถึงบรรดาเมืองโบราณใน ลุ่มแม่น้ำอิง เริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ดี โบราณสถานในแถบลุ่มแม่น้ำอิงถูกบุกรุกทำลาย อยู่เกือบตลอดเวลา เนื่องจากการตั้งบ้านเมือง สมัยใหม่ซ้อนทับลงไปภายในพื้นที่เวียงหรือเมืองโบราณ ทำให้การศึกษาพัฒนาการของบ้านเมือง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง ต้องใช้หลักฐาน รูปแบบศิลปกรรม ของศิลป โบราณวัตถุที่เหลืออยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะหลักฐานพระพุทธรูปที่พบเก็บรวบรวมไว้ตามวัดในเขตจังหวัดพะเยาและจังหวัด เชียงราย

ที่ผ่านมาได้มีการศึกษาพระพุทธรูปหินทราย ที่พบกระจายตัวในแหล่งโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดพะเยา อันเป็น เขตพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง รวมทั้งบริเวณแอ่งที่ราบเชียงราย- พะเยา ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าลุ่มแม่น้ำอิงมีสกุลช่างพระพุทธรูปของตนเอง ได้แก่ สกุลช่างพะเยาซึ่งสร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุหินทราย⁵ พบหลักฐานตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 รูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาแสดงการรับแรงบันดาลใจทางศิลปกรรมจากพระพุทธรูปเชียงแสน กำแพงเพชร และสุโขทัย เป็นต้น แล้วนำมาปรับปรุงให้เข้ากับเทคนิควิธีการผลิตพระพุทธรูปจากหินทรายและรสนิยมของท้องถิ่น ทั้งนี้การรับแรงบันดาลใจด้านรูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยามีความสอดคล้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น การรับอิทธิพล ศิลปะ สุโขทัย ที่ปรากฏขึ้นเมื่อพระยาอุชัยวริระ เจ้าเมืองสองแคว (พิษณุโลก) อพยพไพร่พลมาสวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราช พระเจ้าติโลกราชโปรดให้พระยาอุชัยวริระมาครองเมืองพะเยา ทำส่งผลให้พระพุทธรูปหินทรายของพะเยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แสดงลักษณะทางศิลปกรรมใกล้เคียงกับพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย หรือความร่วงโรยของศิลปกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อล้านนาเสื่อมอำนาจ พม่าเข้ามาปกครองล้านนา เป็นต้น

³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “อิง-ยม-น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่าง สุโขทัย แพร่ น่านและพะเยา”, เมืองโบราณ, 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 42.

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ , บรรณาธิการ , “ประวัติเมืองพะเยา ”, ใน เมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2527), 104.

⁵ สักดิ์ชัย สายสิงห์ , “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2532)

อย่างไรก็ดี ภายหลังจากการศึกษาเรื่องพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ไม่ปรากฏว่ามี การ วิจัย เกี่ยวกับสกุลช่างพระพุทธรูปในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง เพิ่มเติม แม้จะมีรายงานการพบ พระพุทธรูปสำริดจำนวนมากถูกเก็บรักษาไว้ในวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างไปจนถึงลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน ดังปรากฏหลักฐาน จากประกาศกรมศิลปากรในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนพระพุทธรูปใน พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงที่สร้างด้วยวัสดุสำริดเป็นสมบัติของชาติ ระหว่างปี พ.ศ. 2528-2537⁶

จากภาพถ่ายประกอบการขึ้นทะเบียนพระพุทธรูปสำริด ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ที่ปรากฏ อยู่ในราชกิจจานุเบกษา ⁷ ได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการที่จะศึกษาลักษณะทางศิลปกรรมของ พระพุทธรูปเหล่านั้น เนื่องจากพระพุทธรูปหลายรายการแสดงให้เห็นรูปแบบศิลปกรรมเฉพาะตัว อันอาจจำแนกได้เป็นกลุ่มสกุลช่าง อาทิเช่น กลุ่มพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่เวียงเชียงของ มีลักษณะ พิเศษ คือ องค์ประกอบของพระพักตร์ อันได้แก่ พระขนง พระนาสิก พระโอษฐ์ มีเส้นรอบนอก เชื่อมต่อกันทั้งหมด หรือพระพุทธรูปสำริดที่พบในบริเวณเมืองพะเยาได้นำเอาลักษณะพระพักตร์ พระวรกาย ของพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยแบบกำแพงเพชรเข้ามาประกอบการสร้างพระพุทธรูป โดยใน การศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกพระ พุทธรูปไม่ต่ำกว่า 50 รายการ เพื่อทำการศึกษาจำแนก ลักษณะทางศิลปกรรมของสกุลช่าง

การศึกษาในครั้งนี้เน้น การ วิเคราะห์กลุ่มพระพุทธรูปสำริดที่พบในบริเวณพื้นที่ ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ตอนกลาง และตอนบน ที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้เป็นสมบัติของชาติ และประกาศ ในราชกิจจานุเบกษาโดยกรมศิลปากร ช่วงปี พ.ศ.2528-2537 เพื่อกำหนดคัลักษณะเฉพาะทาง ศิลปกรรมของพระพุทธรูป ที่มีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19-23 ออกเป็นกลุ่มสกุลช่าง โดย พิจารณาจากรูปแบบจากศิลปกรรม ร่วมกับจารึกที่ฐานพระพุทธรูปบางรายการประกอบกัน

⁶ รายละเอียดของการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุทั่วราชอาณาจักร โดยกรมศิลปากร สามารถดูรายละเอียดได้ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2528 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2534 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2535 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536 และราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 111 ตอนที่ 63 ง ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2537

⁷ ราชกิจจานุเบกษา ช่วงปี พ.ศ. 2528-2537 ระบุว่า การขึ้นทะเบียนพระพุทธรูปใน จังหวัดเชียงราย จำนวน 372 รายการ และจังหวัดพะเยา 211 รายการ โดยบางส่วนเป็นพระพุทธรูป หินทราย พระไม้ และบางส่วนได้รับการจำแนกเป็นกลุ่มสกุลช่างอื่น

เพื่อสร้างข้อสันนิษฐาน เกี่ยวกับระยะเวลาที่พระพุทธรูปถูกสร้างขึ้น แล้วนำหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันเป็นหลักฐานแวดล้อมพบในพื้นที่เดียวกันกับพระพุทธรูป หรือหลักฐานร่วมสมัยจากแหล่งอื่นๆ ก็ตาม มาประกอบการวิเคราะห์ครั้งนี้ด้วย

การสร้างภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ และบริบททาง สังคม ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่พระพุทธรูปถูกสร้างขึ้น จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการทางศิลปกรรม สังคม และประวัติศาสตร์ของกลุ่มแม่น้ำอิงได้บ้าง เนื่องจากหลักฐานทางกายภาพอื่นมักถูกทำลายเนื่องจากการพัฒนาที่ดินของคนในยุคต่อมา ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในลุ่มแม่น้ำอิง

สมมติฐานการศึกษา (Hypothesis to be tested)

พระพุทธรูปสำริด ที่สำรวจข้อมูลและประกาศเป็นสมบัติของชาติโดยกรมศิลปากร ในช่วงปี พ.ศ. 2528-2537 ในพื้นที่เมืองพะเยา เวียงเทิง และเวียงเชียงของ มีลักษณะทางศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ต่างจากพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา และแตกต่างจากสกุลช่างอื่นๆ ที่พบในล้านนา เช่น สกุลช่างเชียงแสน⁸ สกุลชาง่าน⁹ หรือสกุลช่างเมืองแพร่¹⁰ การที่รูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรูปสำริดลุ่มแม่น้ำอิง ในพื้นที่เมืองพะเยา เวียงเทิง และเวียงเชียงของ ที่มีความแตกต่างไปจากสกุลช่างล้านนา อาจเกิดจากการรับสืบทอดแรงบันดาลใจจากหลายที่ เนื่องจากลักษณะทางภูมิประเทศอันวยให้บรรดาเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงสามารถติดต่อกับดินแดนอื่นที่อยู่ห่างไกลได้โดยสะดวก เช่น เมืองน่านในเขตปกครองของล้านนาเอง ไปจนถึงเมืองศรีสัตนาคนหุตแห่งสุโขทัยและเมืองหลวงพระบางแห่งล้านช้าง การติดต่อดังกล่าวจะทำให้มีการรับส่งอิทธิพลหรือแรงบันดาลใจของรูปแบบลักษณะพระพุทธรูปอยู่เสมอ ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์บางอย่างที่อาจจะตีความให้เห็นภาพของการติดต่อระหว่างบ้านเมือง ตลอดจนความรู้เรื่องและร่วงโรยของล้านนา ที่อาจส่งผลกระทบต่อรูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำอิง

จากเหตุผล ดังกล่าวข้างต้น มีความเป็นไปได้ที่ พระพุทธรูปศิลปะล้านนาสร้างด้วยโลหะสำริดพบในลุ่มแม่น้ำอิง มีลักษณะเฉพาะที่สามารถพิจารณากำหนดรูปแบบศิลปกรรมแยก

⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ตำนานพระพุทธรเจดีย์ (ธนบุรี : รุ่งวัฒนา, 2517), 127.

⁹ กรมศิลปากร, เมืองน่าน : โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ (ม.ป.ท., 2530)

¹⁰ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง , “พระพุทธรูปศิลปะล้านนาฝีมือช่างแพร่ ”, ใน ล้านช้าง-ล้านนา, (ม.ป.ท., ม.ป.ป. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประสม ศรีสำอาง ต .ช., ต.ม. ตุลาคม 2546), 130 -151.

ออกเป็นสกุลช่างเฉพาะของกลุ่มแม่น้ำอิง ได้อีกทั้งยังสามารถศึกษาเพื่อกำหนดอายุสมัย หรือลำดับพัฒนาการทางศิลปกรรมของพระพุทธรูปหนึ่ง การศึกษากครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ สำหรับการศึกษาพัฒนาการของบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำอิงอีกประการหนึ่ง

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and Objective)

ความมุ่งหมายของการศึกษากครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. เพื่อศึกษารูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรูปสำริด พบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง เพื่อการวิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์ กำหนดกลุ่มสกุลช่าง เนื่องจากการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุสำคัญของชาติโดยกรมศิลปากรระหว่างปี พ.ศ. 2528-2537 พบว่า พระพุทธรูปสำริดที่พบในแถบลุ่มแม่น้ำอิงมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่โดดเด่น สามารถจำแนก เป็นสกุลช่าง เฉพาะลุ่มแม่น้ำอิง ได้ด้วยการพิจารณาลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรม อันประกอบด้วย ลักษณะของพระรัศมี พระพักตร์ พระวรกาย การประดับตกแต่งส่วนประกอบอื่นๆ เช่น ฐานพระพุทธรูป เป็นต้น ที่มี ลักษณะต่างจากสกุลช่างหรือแบบศิลปกรรมอื่น ลักษณะเฉพาะดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง หรือได้รับแรงบันดาลใจจากแหล่งศิลปกรรมอื่น โดยพิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาประกอบ

2. ศึกษาอิทธิพลทางศิลปกรรมพระพุทธรูปที่ผสมผสานกัน เพื่อทราบแหล่งบันดาลใจตลอดจนลักษณะพิเศษเฉพาะสกุลช่างที่ได้คลี่คลายมาจากแหล่งบันดาลใจจนเกิดลักษณะเฉพาะทางสุนทรียภาพ ที่ได้รับหรือส่งต่อแรงบันดาลใจให้แก่พระพุทธรูปในศิลปกรรมอื่น ในเบื้องต้น พบพระพุทธรูปบางองค์ที่แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธรูปศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยา สกุลช่างแพร่ หรือพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย และอาจมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธรูปในแบบศิลปะล้านช้างด้วย ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์นั้นอาจเกิดจากการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมในอดีต สามารถ อธิบายได้โดยการตีความหลักฐานสิ่งแวดล้อมทางโบราณคดี หรือเอกสารทางประวัติศาสตร์มาประกอบ

ประโยชน์ของการศึกษาที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถกำหนดลักษณะและรูปแบบเฉพาะของกลุ่มหรือสกุลช่างให้แก่พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง

2. เข้าใจลักษณะร่วมทางศิลปกรรมบางประการที่ปรากฏระหว่างพระพุทธรูปศิลปะล้านนาแถบลุ่มแม่น้ำอิงและพระพุทธรูปในล้านนากลุ่มหรือสกุลช่างอื่น ว่าได้รับหรือส่งต่อแรงบันดาลใจในการสร้างอย่างไร

3. ขยายขอบเขตการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะในแถบลุ่มแม่น้ำอิง ทำให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาในศาสตร์สาขาที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์

4. บันทึกข้อมูลพระ พุทธรูปศิลปะล้านนาบางส่วนไว้เพื่อเป็นหลักฐานอ้างอิงในอนาคต

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ชื่อสกุลช่างที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ กำหนดตามความหนาแน่นของพระพุทธรูปที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอใด อำเภอหนึ่ง มากเป็นพิเศษ เนื่องจากพบว่าพระพุทธรูปบางแบบมีการพบในหลายพื้นที่
2. การกำหนดชื่อสกุลช่าง บางครั้งพบว่าในพื้นที่เดียวกัน สามารถจัดจำแนกพระพุทธรูปได้มากกว่า 1 กลุ่ม หรือ 1 สกุลช่าง จึงใส่หมายเลขกำกับไว้ท้ายชื่อสกุลช่างนั้นๆ เพื่อความสะดวกในการจัดจำแนกรูปแบบลักษณะ ไม่ได้มีเจตนาจะกำหนดความสำคัญเป็นลำดับที่ 1 หรือ 2 แต่อย่างใด
3. การใช้จารึกมาประกอบการวิเคราะห์ จะนำข้อมูลจากการดำเนินการอ่าน แปล โดยนักวิชาการด้านภาษาและจารึกโบราณ

ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the study)

พระพุทธรูปที่คัดเลือกมาทำมาศึกษา ได้แก่ พระพุทธรูปที่ขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติโดยกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2528-2537 เป็นพระพุทธรูปในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ตอนกลางและตอนบน ครอบคลุมเขตพื้นที่จังหวัดพะเยาและบางส่วนของจังหวัดเชียงราย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-23 จำนวนไม่น้อยกว่า 50 รายการ

ขั้นตอนของการศึกษา (Process of the study)

1. เก็บข้อมูลเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตำนาน พงสาวดาร ตลอดจนผลการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา ที่เคยมีการศึกษาไว้ในอดีต โดยนำเอกสารเหล่านั้นมาประเมินคุณค่าและความเหมาะสม ก่อนที่จะนำมาอ้างอิงหรือประยุกต์ใช้ข้อมูลในการศึกษา
2. เก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการบันทึกภาพถ่ายและวัดขนาด
3. ดำเนินการวิจัย ด้วยการอธิบาย บรรยาย และพรรณนา เชิงวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้
 - 3.1 จัดจำแนกรูปแบบของพระพุทธรูปที่มีคุณลักษณะเด่นทางด้านรูปแบบศิลปกรรมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เพื่อพิจารณากำหนดรูปแบบลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มสกุลช่าง

3.2 วิเคราะห์เปรียบเทียบกับรูปแบบพระพุทธรูปในศิลปะอื่น ที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการพิจารณากำหนดอายุ ตลอดจนการรับหรือส่งต่อแหล่งบันเทิงทางศิลปกรรม

4. เสนอผลการศึกษา โดย เสนอผลการวิเคราะห์และกระบวนการหาเหตุผล ตามวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ในลักษณะรูปเล่มพร้อมภาพประกอบ ตามรูปแบบและเงื่อนไขของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 2

ลุ่มแม่น้ำอิง สังเขปพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และชุมชนโบราณในพื้นที่

1. ภูมิศาสตร์ลุ่มแม่น้ำอิง

ภาคเหนือตอนบนที่รู้จักกันในอดีตว่า “ล้านนา” มีขอบเขตพื้นที่ครอบคลุม 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน มีที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญ อาทิ เช่น ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวัง ลุ่มน้ำยม (ตอนบน) ลุ่มน้ำน่าน (ตอนบน) ลุ่มน้ำกก ลุ่มน้ำอิง เป็นต้น พื้นที่ลุ่มแม่น้ำเหล่านี้เป็นที่ตั้งเมืองใหญ่น้อยจำนวนมาก ดังปรากฏว่านอกจากหลักฐานโบราณวัตถุและโบราณสถาน ยังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุ ว่า “... ในสัตตปัญญาล้านนา 57 หัวเมือง ...”¹ แต่ตำนานไม่ได้ระบุว่าเมืองใดบ้าง

ลุ่มแม่น้ำอิง (แผนที่ 1) เกิดจากแม่น้ำสาขาสายหนึ่งของแม่น้ำโขงที่มีจุดเริ่มต้นจากเทือกเขาผีปันน้ำ ทางทิศตะวันตกของอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไหลลงกว๊านพะเยา (ภาพที่ 1) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สู่อำเภอจุน จังหวัดพะเยา มีความยาวประมาณ 250 กิโลเมตร ประกอบด้วย ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนหรือป่าต้นน้ำกว๊านพะเยามีลำห้วย 12 สายที่เกิดจากภูดอย

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง มีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ได้แก่ หุ่นดอย คำใต้ หุ่นดอย ครอบคลุมพื้นที่อำเภอห้วยคตคำใต้ จังหวัดพะเยา โดยลุ่มแม่น้ำอิงตอนปลายเริ่มจากอำเภอเทิง อำเภอขุนตาล อำเภอพญาเม็งราย ในเขตจังหวัดเชียงรายแล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย² ก่อให้เกิดลุ่มแม่น้ำขนาดใหญ่เรียกว่าลุ่มแม่น้ำอิง

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), 1.

² โครงการสื่อชุมชนลุ่มแม่น้ำอิง , อ้อมอกแม่อิง (ม.ป.ท. : สำนักพิมพ์ฟ้างาม , 2549), 26.

ภาพที่ 1 กว๊านพะเยา ต้นกำเนิดแม่น้ำอิง

เกิดจากลำห้วย 12 สาย ไหลมาบรรจบกัน เป็นแหล่งน้ำ ขนาดใหญ่และเป็นต้นแม่น้ำอิง

หลักฐานความสำคัญของลุ่มแม่น้ำนี้อย่างหนึ่ง ได้แก่ ตำนานที่มาของชื่อแม่น้ำอิง ชื่อของแม่น้ำนี้มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าได้มาจากเหตุการณ์ตอนที่พญาร่วงแห่งสุโขทัยไปเป็นชู้กับนางอ้วเชียงแสน ซึ่งเป็นราชเทวีของพญางำเมืองแห่งเมืองพะเยา

เมื่อพญางำเมืองทราบจึงได้จับกุมพญาร่วงแล้วทูลเชิญพญามังรายแห่งเมืองเชียงใหม่ มาตัดสินคดีความ เมื่อสะสางคดีความได้เรียบร้อย พญาทั้งจึงไปนั่งอิง กันที่แม่น้ำแห่งหนึ่งสาบานร่วมกันว่าต่อไปจะเป็นมิตร และไม่เบียดเบียนกันตลอดชีวิต แม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่าแม่น้ำอิงมาจนถึงปัจจุบัน³

³ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงสาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : บุรินทร์การพิมพ์, 2516), 249-252. และ ทิว วิชัยทัตตะ, “พ่อขุนเม็งรายหรือพญามังราย อย่งไรจึงจะถูกต้อง ”, ศิลปวัฒนธรรม, 9, 2 (ธันวาคม 2530) : 78-84. อนึ่ง ประชาชนในท้องถิ่น เรียก “แม่น้ำอิง” ว่า “น้ำแม่อิง”

แม้เรื่องราวเกี่ยวกับที่มาของชื่อแม่น้ำอิงดังกล่าวจะทำให้หลายคนเกิดความคลางแคลงใจว่า พญาร่วงเป็นชู้กับชายาของพญางำเมือง จะมีความจริงอยู่มากน้อยเพียงใด⁴ แต่ก็คงไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่ามีนัยยะแฝงเร้นสำคัญอยู่ในตำนาน เพราะชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ มีความสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่า กลุ่มแม่น้ำอิงมีพัฒนาเข้าสู่สังคมเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 19⁵

ตำนานดังกล่าว แฝงเร้นความสำคัญของเมืองพะเยาแห่งลุ่ม แม่น้ำอิง ที่เปรียบเสมือนเมืองกันชนระหว่างล้านนากับสุโขทัย เพราะเป็นเหตุการณ์ก่อนที่พญามังรายกำลังรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นอยู่ทางแถบ ลุ่มแม่น้ำอิงโดยการดำเนินอุบายยึดครองเมืองหริภุญไชย โดยหวังผนวกเข้าด้วยกันกับดินแดนในพระราชอำนาจเดิมของพระองค์ ในบริเวณ ที่ราบลุ่มเชิงราย-เชียงแสน พร้อมกันกับสุโขทัยที่กำลังก่อร่างสร้างฐานกำลังจนแข็งแกร่งกว่าอิทธิพลทางการเมืองของละโว้

มีหลักฐานปรากฏอยู่ใน จารึกวัดศรีชุมอันมีข้อความกล่าวย้อนกลับไปยังเหตุการณ์ในอดีตเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยกล่าวย้อนเหตุการณ์ขับไล่ขอมสบาดโขลนลำพง โดย

⁴ ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา ก็ไม่กล่าวถึงพฤติกรรมของพระยาร่วงที่ไปเป็นชู้กับนางอ้วเชียงแสน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพุทธพุกาม, พระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, แปลโดย สูด ศรีสมวงศ์ และ พรหม ขมาลา (เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, 2513. นายธรรม ชูติมา พิมพ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา 1 มิถุนายน 2513), 221. พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ อธิบายตำนานดังกล่าวว่าเป็นเพียงเปลือกตำนานและมีการเดินเรื่องราวเช่นเดียวกับที่ปรากฏในตำนานเมืองน่าน แต่ตำนานเมืองน่านนั้น ให้แม่ท้าวอ้วคำสืมาชายาของพญางำเมืองเป็นเจ้าหญิงเมืองบัว แทนที่นางอ้วเชียงแสน และให้เจ้าไสยยผู้สืบเชื้อสายกษัตริย์พระองค์ก่อนของเมืองบัวมาเป็นชู้แทนพญาร่วง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เปลือกตำนานว่าด้วยพระร่วงเป็นชายชู้”, ศิลปวัฒนธรรม, 4, 12 (ตุลาคม 2526) : 6-9.

⁵ วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่ น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2531), 68. ผู้ศึกษาระบุว่า พญางำเมืองเป็นกษัตริย์พะเยาพระองค์แรกที่มีหลักฐานว่าเมืองจ้จรงในประวัติศาสตร์ ครองราชย์ในปี พ.ศ. 1801 สำหรับกษัตริย์ 9 รัชกาลก่อนหน้านั้นรวมทั้งขุนจอมธรรมผู้เป็นต้นราชวงศ์ไม่ปรากฏหลักฐานระบุว่าเมืองจ้จรงอยู่ในประวัติศาสตร์

พ่อขุนบางกลางหาว และพ่อขุนผาเมืองที่เกิดขึ้นก่อนการทำจารึก⁶ เมื่อพิจารณาบริบททางการเมืองในเวลานั้น การผูกมิตรกับพญาเมืองแห่งเมืองพะเยาจึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากพญามังราย และพญาร่วง ต่างก็ไม่ต้องการให้พญาเมืองฉวยโอกาสตีกลับหลังเพื่อขยายอาณาเขตการปกครองของเมืองพะเยาในขณะที่ตนเองต่างมีศึกภายนอกติดพันอยู่⁷ ความคลาดเคลื่อนของตำนาน อาจเพราะการคัดลอกตำนานสืบทอดกันมา ทำให้เกิดความสับสน หรือตำนานนั้นอาจเกิดจากเรื่องเล่าท้องถิ่นที่พยายามอธิบายความสำคัญของแม่น้ำ และที่มาของชื่อ ดังปรากฏว่าตำนานหรือพงศาวดารเหนือหลายฉบับระบุชื่อแม่น้ำอิงไม่เหมือนกัน เช่น ตำนานเมืองพะเยาเรียกว่า “แม่น้ำขุนภู” หรือ “แม่น้ำสายตา”⁸ เป็นต้น

⁶ จารึกวัดศรีชุม สันนิษฐานว่าจารึกขึ้นในราวพ.ศ. 1912 หรือหลังจากนั้น โดยผู้แต่งจารึกนี้สรรเสริญสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทิปมหาสามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นบุตรของพระยาคำแหง (พระราม) เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง คุรายละเอียดยุคใน กรมศิลปากร , ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 200 ปี วันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2549), 98-119.

⁷ ชินกาลมาลีปกรณ์ได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ อย่างเป็นปริศนาว่า “... ถึงปีกุนจุลศักราช 649 กษัตริย์ 3 พระองค์คือ พระเจ้ามังราย 1 พระเจ้าเมือง 1 พระเจ้าโรจ 1 เป็นพระสหายกัน นัดประชุมในสถานที่แนะนำการแพ้การชนะ ผูกมิตรภาพซึ่งกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างเสด็จกลับนครของตน ...” การตกลงแพ้ ชนะที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์เกิดขึ้นภายหลังพญามังรายทำสงครามกับพญากาว ยึดได้เวียงเชียงของ และสองปีก่อนการส่งอ้ายฟ้าไปเป็นไส้ศึกในเมืองหริภุญไชย การที่พญาเมืองและพญาร่วงไปช่วยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่มีย่อมสะท้อนให้เห็นว่าพญามังรายมีพระราชอำนาจทางการเมือง สูงกว่าพญาเมืองและพญาร่วง คุรายละเอียดยุคเพิ่มเติมใน พระรัตนปัญญาเถระ , ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2501), 93.

⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, เมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พิมพ์, 2527. จัดพิมพ์เนื่องในงานกฐินพระราชทานที่วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในวันเสาร์ที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2527), 290-297.

เอกสารโบราณกล่าวถึงการใช้เส้นทางผ่านระหว่างสุโขทัยกับล้านนาที่ต้องผ่านทาง
ลุ่มแม่น้ำอิง ได้แก่ คำขอเรื่อง “พม่ารบไทย” ที่กวี คือ “ศรีวิไชยยา” ซึ่งอยู่ในกองทัพเมืองของที่ถูก
เกณฑ์มาช่วยพม่ารบไทย สันนิษฐานว่าการทำสงครามที่ปรากฏในคราวขอเรือ นี้ น่าจะตรงกับ
เหตุการณ์ในสมัยที่อะแซหุ่นกี้ยกทัพมาล้อมเมืองพิษณุโลก⁹ เส้นทางดังกล่าวต้องผ่านเวียงเทิง

อนึ่ง กว๊านพะเยาที่เปรียบเสมือนต้นธารลุ่มแม่น้ำอิง ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2484 น้ำในกว๊าน
จะมีมากเฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น เมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำในกว๊านจะแห้งขาดเป็ นช่วงๆ จึงเป็นเหตุให้
เกิดการขาดแคลนน้ำ¹⁰ อาจเป็นเพราะกว๊านพะเยาอันเป็นต้นน้ำสำคัญของลุ่มแม่น้ำอิงจะแห้งขาด
ในฤดูแล้ง ส่งผลให้ลุ่มแม่น้ำอิงเป็นลุ่มแม่น้ำที่คดเคี้ยว ในบางพื้นที่แม่น้ำอิงไหลวกวนจนเกือบจะ
เป็นวงกลม (แผนที่ 2) ความแห้งแล้งดังกล่าวสอดคล้องกับคำบรรยายสภาพพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง
บริเวณเวียงเทิงโดยนักสำรวจชาวต่างชาติ ที่ กล่าวถึงความยากลำบากของการหาช้างเพื่อใช้ในการ
เดินทาง อย่างไรก็ดี แมื่ กว๊านพะเยาจะเป็นพื้นที่ทุรกันดารในฤดูแล้ง แต่เมื่อถึงฤดูฝน พื้นที่ราบลุ่ม
หนองรอบกว๊านคงเอื้ออำนวยต่อการหาอาหาร หรือการเ พาะปลูก ทำให้ปรากฏร่องรอยของการ
สร้างเมืองอยู่รอบกว๊านหลายครั้งหลายคราว เช่น เวียงรูปน้ำเต้าที่เชื่อว่าเป็นเมืองพะเยาเดิม
เวียงปู้ล้าม และเวียงพระธาตุจอมทอง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงเป็นพื้นที่ที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนของ
พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สะท้อนให้เห็นในงานศิลปกรรม และหลักฐานโบราณคดี
โบราณวัตถุ และเอกสารโบราณจำนวนมาก¹¹ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงยุค
ประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ดีหลักฐานที่มีอยู่ยังไม่สามารถระบุแน่ชัดว่ายุคประวัติศาสตร์ของลุ่มแม่น้ำ
อิงเกิดขึ้นเมื่อใด แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พื้นที่แถบ
ลุ่มแม่น้ำอิงน่าจะก้าวเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 หลักฐานโบราณสถาน

⁹ ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว , “พม่ารบไทย ภาคปริวรรต ลำดับที่ 36/ 2532”, โครงการ
ศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532 (อัดสำเนา)

¹⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, เมืองพะเยา, 2527: 292.

¹¹ ศรีศักร วัลลิโภดม เขียนบทความนำเสนอวัฒนธรรมที่เรียกว่ากลุ่ม “โยนก” อัน
ได้แก่ กลุ่มเมืองต่างๆ ที่มีขอบเขตของเมืองตามลุ่มน้ำต่างๆ เช่น ที่ราบลุ่มน้ำอิง ที่ราบลุ่มน้ำกก ที่
ราบลุ่มน้ำลาว แ ละที่ราบลุ่มเชียงแสน ทั้งนี้จากตำแหน่งของชุมชนโบราณที่พบจากภาพถ่ายทาง
อากาศ และการศึกษาสำรวจจากงานสนาม สามารถอธิบายได้ว่า ชุมชนโบราณต่างๆเหล่านี้เกิดขึ้น
ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งเกิดจากการเคลื่อนย้ายของคน 2 กลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่ม
ศรีศักร วัลลิโภดม, “โยนก”, เมืองโบราณ, 2 (เมษายน - มิถุนายน, 2519) : 75-93.

หลายแห่งในลุ่มแม่น้ำอิงถูกรื้อถอนทำลายไปเป็นจำนวนมาก เกิดขึ้นจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ประการแรก ได้แก่ การอพยพของผู้คนในช่วงเกิดศึกสงครามหรือเกิดความแห้งแล้ง จนไม่อาจอาศัยอยู่ได้ ประการที่สอง กลับตรงกันข้ามกับประการแรก คือ บ้านเมืองที่ไม่ได้รับผลกระทบจากการกวาดต้อนผู้คนหรือผลกระทบจากความแห้งแล้ง ประชาชนได้อาศัยอยู่ที่เมืองดั้งเดิมอย่างต่อเนื่อง และได้ปรับเปลี่ยนสภาพบ้านเมืองไปตามยุคสมัย ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำอิงจึงต้องพึงพาหลักฐานเอกสารโบราณในระยะเวลาต่างๆ และโบราณวัตถุ เพื่อสร้างข้อสรุปภาพรวมของโบราณคดีและประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำอิงได้ดังนี้

2. สังเขปภาพรวมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำอิง

2.1 พัฒนาการทางการเมือง ศาสนาและศิลปกรรม

พัฒนาการบ้านเมืองในลุ่ม แม่น้ำอิง ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา โดยเริ่มที่บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง จากการที่ขุนจอมธรรมแยกตัวออกมาจากหิรัญนครเงินยางและมาสร้างเมืองใหม่ ชื่อ “เมืองภูกามยาว” ที่ต่อมาเพี้ยนเป็น “เมืองพะเยา” เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ต่อมาจึงเกิดเมืองขนาดใหญ่ในบริเวณลุ่ม แม่น้ำอิง ตอนกลางและตอนบน ได้แก่ เวียงลอ เวียงเทิง และเวียงเชียงของ เป็นต้น

จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำอิง โดยเฉพาะที่เมืองพะเยา ได้ข้อสรุปว่าเมืองพะเยาประกอบด้วยเวียงต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน มีเวียงใหญ่เป็นศูนย์กลางการปกครอง และส่วนของชุมชนบริวาร¹² อยู่รายรอบ การศึกษาของวราวุธ ศรีโสภาค ได้ชี้ให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของเมืองเหล่านี้ อาจเป็นผลจากการคมนาคมตามลำ แม่น้ำอิง สัมพันธ์กับการที่ผู้คนจากสุโขทัยใช้เส้นทางไปยังแม่น้ำโขงเพื่อติดต่อไปยังบ้านเมืองที่ห่างไกลทางทิศเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ¹³ เช่น เมืองน่านในลุ่มแม่น้ำน่าน หรือ เวียงเชียงของที่ตั้งบนเส้นทางคมนาคมไปยังเมืองหลวงพระบาง โดยในที่สุดแล้วล้านนาเป็นผู้ได้อำนาจปกครองเหนือดินแดนในแถบลุ่ม แม่น้ำอิงทั้งหมด อันประกอบด้วยเมืองหรือเวียงหลายแห่ง ตลอดจนเวียงขนาดเล็กที่เป็นเครือข่ายชุมชนบริวาร

ความสัมพันธ์ของบ้านเมืองเหล่านี้คงอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความผูกพันเกี่ยวดองกันด้วยการแต่งงาน เอกสารจีนจึงได้กล่าวถึงดินแดนแถบล้านนาว่าเป็นเมืองที่กษัตริย์มี

¹² วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 259-268.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 184, 318, 360.

มเหสี 800 คน¹⁴ ขณะเดียวกันฐานะของสตรีที่สูงส่งและมีบทบาททางสังคมไม่แพ้ผู้ชาย หลายครั้งที่มีการกล่าวว่าสตรีขึ้นปกครองบ้านเมือง มีทั้งที่ปกครองคนเดียวหรือปกครองพร้อมกับบุตรชาย ต่อมาเมื่อพญามังรายแห่งเมืองเชียงรายได้รวบรวมบ้านเมืองขึ้นเป็น อาณาจักร ล้านนา ทรงรับเอาสตรีที่มีฐานะทางสังคมสูงส่งของเมืองต่างๆ ที่ทรงได้หรือเป็นไมตรีด้วย มาเป็นชายา เนื่องจากดินแดนล้านนามีค่านิยมทางสังคมที่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิง หรือพี่น้องสายแม่ สิทธิสืบทอดอำนาจตามสายเครือญาติทางแม่หรือเมีย¹⁵ ดังปรากฏเค้าลางอยู่ในตำนานเมืองน่านว่าการได้แต่งงานกับแม่ท้าวอ้าวคำสิมเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งในการขึ้นครองเมืองปัว ทำให้เจ้าไสยยที่สืบเชื้อสายของกษัตริย์พระองค์ก่อนของเมืองปัวจำเป็นต้องแต่งงานกับแม่ท้าวอ้าวคำสิมให้ได้ แม้ว่าแม่ท้าวอ้าวคำสิมจะเป็นชายาของ พญาเมืองอยู่แล้วและยังไม่ได้เลิกร้างกันไป จากนั้นเจ้าไสยยจึงยกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองปัว¹⁶ เป็นต้น

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้กล่าวถึงพัฒนาการบ้านเมืองในแถบที่ราบลุ่มเชียงราย-พะเยา ก่อนข้างชัดเจน โดยใช้การนับถือศาสนาเป็นตัวแบ่งว่ามี 2 ยุค คือ ยุคก่อนรับศาสนา หรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 กับยุคหลังรับศาสนาหรือหลังพุทธศตวรรษที่ 19¹⁷ การสันนิษฐานดังกล่าวมีความเป็นไปได้มาก เมื่อพิจารณาพร้อมกับหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำอิง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่มีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา อนึ่งหลักฐานการนับถือศาสนาก่อนหน้านี้ยังคลุมเครือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์มีการกล่าวถึง การไหว้ผี ค่อมเหล้า เช่น ในวรรณกรรมเรื่อง “ท้าวสูง-ขุนเจือง” กล่าวระบุว่าในสมัยของท้าวสูง-ขุนเจือง มีแต่

¹⁴ ด่วน ลิเซิง, “ประวัติศาสตร์ล้านนาไทยจากเอกสารจีน”, แปลโดย อุษณีย์ ธงไชย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).(อค์สำเนา)

¹⁵ ดวงเดือน บุญยาวง, แนวคิดและอิตคอง ท้าวสูง ท้าวเจือง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2540), 55.

¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรินทร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, ปรีวรรต ตรวจสอบและวิเคราะห์ โดย สรัสวดี อ๋องสกุล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มอริินทร์, 2546), 55. สันนิษฐานว่าเป็นเมืองปัว ซึ่งเมืองปัวนี้ในพื้นที่เมืองน่านระบุว่าเป็นเมืองที่มีมาก่อนเมืองน่าน

¹⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, “คำนำเสนอ : มหาภาพยของอุษาคเนย์”, ใน ท้าวสูง-ขุนเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2538), 38.

การไหว้ผีกินเลี้ยงดื่มเหล้า¹⁸ ไม่มีการกล่าวถึงพิธีการทางศาสนาพุทธ นักวิชาการ สันนิษฐานว่า ขุนเจืองเป็นกษัตริย์พะเยาโบราณที่มีเดชนาภาพมาก พระองค์ทรงขยายขอบเขตการปกครองออกไปถึงล้านช้างและเมืองแก้วประกันจนทางจีนเองก็ยอมรับว่าขุนเจืองมีอำนาจปกครองเมืองแก้วประกันด้วย¹⁹ โดยขุนเจืองเป็นโอรสของขุนจอมธรรมผู้สร้างเมืองพะเยา จึงมีความเป็นไปได้ ที่แถบลุ่มแม่น้ำอิงคงมีการนับถือผีมาก่อนการนับถือศาสนาพุทธ โดยมีการเลี้ยงผีเถน ผีฟ้า มีการดำผิเลี้ยงผี ดังที่ปรากฏอยู่เสมอในเรื่องท้าวสูง-ขุนเจือง

อนึ่ง การถือผีฟ้าผีเถนและการดำผิเลี้ยงผีในเรื่องท้าวสูง-ขุนเจือง เป็นกิจวัตรประจำวัน พิธีเรียบง่าย และทำได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ ทุกโอกาส ตลอดจนคำนิยมทางสังคมที่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิง หรือพี่น้องสายแม่ แม่แต่สิทธิสืบทอดอำนาจตามสายแม่หรือของเมีย²⁰ เป็นสภาพสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มแม่น้ำอิงก่อนการนับถือพระพุทธศาสนา

หลักฐานที่ถูกต้องคือความ ว่าสัมพันธ์กับการนับถือผี ในแถบลุ่มแม่น้ำอิง ได้แก่การพบ “หินตั้ง” ในแถบลุ่มแม่น้ำอิงที่กระจายตัวอยู่อย่างกว้างขวางตลอดลุ่มแม่น้ำ โดยเฉพาะที่ม่อนผาด้าย

¹⁸ ดวงเดือน บุญยาว , แนวคิดและฮัตคอง ท้าวสูง ท้าวเจือง , 148-164. ได้ยกตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีไว้หลายอย่าง เช่น นางจอมขอลูกกับเถน ดังนี้

กูก็คิดเผ่าเชื้อ	ชั้นชาติ	พงศา
พันย่าจอมเจืองเมือง	เลขด่าน	
ดาความให้ ถามผี	คำใหญ่	
หอซ่อฟ้า เอือนฮ้าน	ฮ่มขวาง	

¹⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, “ขุนเจือง : ชาวเลียมแห่งลุ่มแม่น้ำกก”, ใน ท้าวสูง-ขุนเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2538), 129.

²⁰ ดวงเดือน บุญยาว , แนวคิดและฮัตคอง ท้าวสูง ท้าวเจือง , 55. สิทธิทางการปกครองของสตรีในล้านนา ที่มีเหนือบุรุษและลูก ยังปรากฏร่องรอยอยู่ในบันทึกของชาวต่างชาติในราชกาลที่ 5 เมื่อ คาร์ล บอค นักธรรมชาติวิทยาชาวออสเตรีย ประสงค์จะหาคนจำนวน 30 คนในเมืองเชียงรายเพื่อนำสิ่งของจากเมืองฝางกลับเมืองเชียงใหม่ จึงได้เข้าไปหาหรือต่อเจ้าหลวงเมืองเชียงราย การต่อรองดังกล่าวดำเนินไปเกือบถึง 1 สัปดาห์ และจบลงด้วยการที่ชายของเจ้าอุปราช เข้ามาใกล้ชิด โดยรับรองว่า คาร์ล บอค ต้องได้คนตามจำนวนที่ต้องการ ข้อความที่ปรากฏในหนังสือของ คาร์ล บอค เป็นเรื่องบ่งชี้ว่าแม้ในพุทธศตวรรษที่ 25 สตรีของล้านนาก็ยังคงมีบทบาทในการปกครองอย่างมาก, คาร์ล บอค, ท่องถิ่นสยาม บุคพระพุทธรเจ้าหลวง, แปลโดย เสถียร พันธรั้งสี และ อัมพร ทิฆะระ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2550), 310-313.

อำเภอแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เป็นเนินเขาที่มีหินปักตั้งเรียงรายคล้ายกำแพง ปักตั้งเรียงรายเป็น วงสี่เหลี่ยม ด้านหนึ่งมีช่องทางเข้า ตรงกลางมีพูนดิน มีก้อนหินปักเป็นรูปวงกลม 21
วัฒนธรรมหินตั้งกับคติความเชื่อเรื่องไ้บ้าน ไ้เมือง ต่อมาได้ค่อยๆพัฒนามาเป็น “หลักเมือง”
จัดเป็นวัฒนธรรมสายเดียวกัน²² โดยชาวลัวะโบราณพัฒนามาเป็นการบูชาเสาอินทขิล²³

หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงเป็นหลักฐานในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา หลักฐานสำคัญ ได้แก่ จารึกหินทรายจำนวนมากที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าติโลกราช หลังจากนั้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) เอกสารล้านนาไม่ค่อยกล่าวถึงเมืองพะเยา หรือให้ความสำคัญกับลุ่มแม่น้ำอิงมากนัก อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับนิเวศทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำอิงหลาย รายการ อาทิเช่น ศิลจารึกพบที่บ้านพระเนตรระบูลุศักราช 865 (พ.ศ. 2046) ระบุชื่อพระญาณกัมภีร์ชัชวณศรัทธามาสร้างพระอุโบสถดังนี้ “... พ.ศ. 2046 มหาสามีญาณกัมภีร์ผญา ชักชวนพระสงฆ์และฆราวาส สร้างอุโบสถหลังนี้ ขอให้ผลบุญจงบังเกิดแก่พระราช และขอเป็นปัจจัยให้ผู้สร้างทุกคนถึงพระนิพพาน ...”²⁴

²¹ การสำรวจหินตั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง โดยเฉพาะที่ม่อนผาด้าย เป็นผลการสำรวจของ สมบัติ วิทยาคม ดุรายละเอียดใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, “ไปดู-หิน “วัฒนธรรมเมือง” ที่เวียงเทิง เชียงราย ต้นตระกูลไทย-ลาว”, ศิลปวัฒนธรรม, 14, 4 (เมษายน 2536) : 154-156.

²² ชลธิรา สัตยวัฒนา, “สิทธิชุมชนลัวะในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา”, ใน สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม : ล้านนา กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่, โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2546), 257.

²³ เรื่องเดียวกัน, 259.

²⁴ ฮันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน, (ม.ป.ท, 2540), 91-103.

ฉายา “ญาณคัมภีร์”²⁵ มักปรากฏอยู่ในตำนานวัดป่าแดงในฐานะผู้นำนิกายป่าแดงเข้ามาประดิษฐานไว้ในล้านนา ตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าสามฝั่งแกน แต่นิกายป่าแดงไม่ได้รับการยอมรับจากพระองค์ เนื่องจากในขณะนั้นทางเมืองเชียงใหม่ก็มีคณะสงฆ์นิกายสวนดอก จากสุโขทัย ที่เข้ามาล้านนาในรัชกาลของพญากือนา เป็นที่นับถือของพระเจ้าสามฝั่งแกน ทำให้พระญาณคัมภีร์ต้องออกจากเมืองเชียงใหม่ ไปเที่ยวเผยแผ่คำสั่งสอนในนิกายป่าแดงตามที่ต่างๆ เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองเชลียง เมืองสุโขทัย และได้รับการยอมรับจากบรรดาหัวเมืองของล้านนา เช่น เมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน โดยเฉพาะที่เมืองลำปาง

การเข้ามาของพระสงฆ์นิกายป่าแดงทำให้พระสงฆ์ในสองนิกายแตกแยกกันมาช้านาน เนื่องจากวัตรปฏิบัติที่ขัดแย้งกัน ต่อมาใน รัชกาลพระเจ้าติโลกราช พระองค์มีพระราชประสงค์ให้สงฆ์สองฝ่ายปรองดองกันเพื่อประโยชน์ของทางอาณาจักร เป็นสาเหตุให้เกิดการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งที่ 8 ใน พ.ศ. 2020 อย่างไรก็ดี งานวรรณกรรมที่เป็นผลงานของสงฆ์ทั้งสองฝ่ายคือนิกายสวนดอก และนิกายป่าแดง ต่างดำเนินกันและกัน อ้างว่าอีกฝ่ายหนึ่งเป็นสงฆ์ไม่บริสุทธิ์ด้วยสาเหตุต่างๆ จึงไม่น่าจะเป็นไปได้ที่พระสงฆ์ในนิกายสวนดอกจะยอมรับและใช้สมณฉายาว่า “ญาณคัมภีร์”

จารึกพบที่บ้านพระเนตรแสดงให้เห็นความเป็นไปได้ ที่พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำอิง ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ได้มีการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนานิกายป่าแดง อย่างไรก็ดี จารึกที่วัดบ้านพระเนตรที่ออกฉายาพระญาณคัมภีร์นี้ อาจจะเป็นคนละคนกับพระญาณคัมภีร์ ที่นำพระพุทธศาสนานิกายป่าแดงมาจากลังกา เนื่องจากมีเอกสารโบราณระบุว่าพระญาณคัมภีร์มรณภาพในราวปี พ.ศ. 1995²⁶

หลักฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในลุ่ม แม่น้ำอิงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ตำนานพระเจ้าตนหลวง เนื้อหาส่วนใหญ่ของตำนานพระเจ้าตนหลวง กล่าวถึงประวัติและความสำคัญของ

²⁵ ความขัดแย้งของสงฆ์สองนิกาย ปรากฏชัดเจนในเอกสารโบราณ เช่น ประเสริฐ ณ นคร และ ปวงคำ ด้อยเขียว , “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง”, ใน ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่และเชียงตุง (กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณ การพิมพ์, 2537), 23-63. เนื้อหาตีพิมพ์พระญาณคัมภีร์ (ตำนานใช้ว่าคัมภีร์) ต่างจากตำนานมูลศาสนาฝ่าย วัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับ วัดบุปผาราม บ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง ที่ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงให้ความสำคัญและยกย่องพระญาณคัมภีร์ว่าเป็นผู้ที่แลเห็นความบกพร่องของการบวชพระสงฆ์ในนิกายดั้งเดิม

²⁶ เรื่องเดียวกัน , 190.

พระเจ้าตนหลวงที่เริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2034 เสร็จในสมัยพระเจ้าเมืองผู้ครองเมืองพะเยาในปี พ.ศ. 2069 และได้มีการถวาย “ข้าพระ”²⁷ ไว้กับพระเจ้าตนหลวง จำนวน 20 ครั้วเรือน แต่ในปี พ.ศ. 2141 ชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าได้อพยพกลับไปล้านช้าง โดยเดินทางผ่านเมืองพะเยา และได้ นำข้าพระเจ้าตนหลวงจำนวน 20 ครั้วเรือน ไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ทุกคน ต่อมาภายหลังเชื้อสายของข้าพระเจ้าตนหลวงทราบข่าวว่าพระเจ้าตนหลวงขาดผู้ปรนนิบัติและไม่มีผู้ใดทราบความสำคัญของพระเจ้าตนหลวง เพราะขาดคนที่ทราบประวัติความเป็นมา เนื่องจากหนังสือและตำนานที่เกี่ยวข้องถูกกวาดเอาไปอยู่ที่เวียงจันทน์ทั้งสิ้น ข้าพระเจ้าตนหลวงในเมืองเวียงจันทน์จึง ได้คัดลอกตำนานพระเจ้าตนหลวง มอบให้ “หมื่นอุตตมา ” ชาวเวียงเชียงของ นำไป แสดงต่อคฤหบดีและภิกษุทั้งหลายในเมืองพะเยาได้ทราบ²⁸

เหตุการณ์ที่ข้าพระเจ้าตนหลวงถูกกวาดต้อนไป เมืองเวียงจันทน์นั้นผลการตรวจสอบไม่พบในเอกสารโบราณที่กล่าวถึงเมืองพะเยา ฉะนั้น ตำนานพระเจ้าตนหลวงจึงถือเป็นตำนานพิเศษที่มีเนื้อหากล่าวถึงกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นภาพของการนับถือพระพุทธศาสนาในเมืองพะเยา ที่มีอยู่อย่างแน่นแฟ้น ข้าพระก็มี ความผูกพันกับพระเจ้าตนหลวงอย่างมาก แม้ว่าจะถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่เวียงจันทน์ก็ตาม

หลักฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ยืนยันการนับถือพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศิลาจารึกพบที่บริเวณเวียงเทิง นักวิชาการเรียกจารึกนี้ว่า “จารึกวัดมหาสถาน”²⁹ จารึกค่อนข้างลบเลือนแต่พอจะจับใจความสำคัญได้ว่ามีคนผู้หนึ่งถวายคนงานแก่วัดมหาสถานเป็น “ข้าวัด”³⁰ แต่ทางวัดยังไม่มีการใดให้รับผิชอบ จึงให้คนงานเหล่านั้นไปทำงานที่วัดมหาสถานในเชียงคำ ซึ่งวัดมหาสถานทั้ง

²⁷ “ข้าพระ” เป็นบุคคลที่ถูกถวายให้แก่พระศาสนา มีหน้าที่ดูแลรักษาพระพุทธรูป

²⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, เมืองพะเยา, 2527, 222-232. เวลาและเหตุการณ์ที่กล่าวหนีจากเมืองพม่ามายังเมืองพะเยาตรงกับข้อมูลในพงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ดูเพิ่มเติมในองค์การคำของคุรุสภา, ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 61 พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), 178. และตรงกับพื้นเมืองเชียงแสน ฉบับปริวรรตจากคัมภีร์ไบลานในหอสมุดแห่งชาติ สรวดี อ่องสกุล, ประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 4 : พื้นเมืองเชียงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2546), 111.

²⁹ ฮันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน, 2540, 150-163.

³⁰ “ข้าวัด” เป็นบุคคลที่ถูกถวายให้แก่พระศาสนา มีหน้าที่ดูแลรักษาศาสนสถานและศาสนสมบัติ

สองแห่งเป็นวัดในสายชีป่า หรืออรัญญวาสี การโอนเข้าวัดครั้งนี้ มีภิกษุ 5 รูป เป็นพยาน ข้อความที่ปรากฏในจารึกแสดงให้เห็นว่าแถบลุ่ม แม่น้ำอิงมีการนับถือพระพุทธศาสนา และมีหลักปฏิบัติที่ค่อนข้างแน่นอนว่าหากคนผู้ใดถูกถวายให้เป็นข้าวัดก็อาจจะถูกโอนให้แก่วัดที่มีอุปชฌาย์เดียวกัน หรือเป็นวัดในนิกายเดียวกันเมื่อใดก็ได้ ตามความเหมาะสม ซึ่งการโยกย้ายคนในกรณีนี้ดู เหมือนว่าผู้ปกครองบ้านเมืองจะไม่ได้มีส่วนรับรู้ หรือรู้แต่ไม่มีสิทธิ์ขัดทานการนำคนอันเป็นแรงงานสำคัญออกไปนอกบ้านเมืองเพราะคนเหล่านั้นเป็นข้าวัด เป็นคนของศาสนจักรตัดขาดจากฝ่ายอาณาจักร

สำหรับการศึกษาผลงานศิลปกรรมในแถบลุ่ม แม่น้ำอิงพบว่ามีน้อยมาก เมื่อเทียบกับการศึกษาศิลปกรรมแถบลุ่มแม่น้ำปิงแถบเมืองเชียงใหม่และเมืองบริวาร หรือการศึกษาในแถบลุ่มแม่น้ำกก อันประกอบด้วยเมืองเชียงราย และเมืองเชียงแสน ผู้ที่ให้ความสนใจการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณคดีเมืองพะเยาในระยะแรก ได้แก่ “พระอุบาลีคุณูปมาจารย์”³¹ แห่งวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ที่ได้รวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ อาทิเช่น จารึกที่พบในจังหวัดพะเยา และงานศิลปกรรมอัน ได้แก่ พระพุทธรูปหินทราย ชิ้นส่วนเจดีย์จำลองหินทราย และ ชิ้นส่วนฐานพระพุทธรูปหินทรายจำนวนมาก จัดตั้งเป็นหอวิ ฒนธรรมนิทัศน์ ภายในวัดศรีโคมคำ ที่มีผลงานด้านประวัติศาสตร์ออกเผยแพร่ออย่างสม่ำเสมอ

ผู้ที่ศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่ได้กล่าวถึงการผลิตพระพุทธรูปด้วยหินทรายของเมืองพะเยาเป็นคนแรก คือ กริสวอลด์ (A.B. Griswold) เขากล่าวถึงผลงานของประติมากรที่สร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุหินทรายในเมืองพะเยาที่สร้างขึ้นอย่างสวยงาม และมีข้อสันนิษฐานอายุของพระพุทธรูปเหล่านั้นว่าน่าจะสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยนำไปเปรียบเทียบกับวัตถุที่พบในประเทศลาวที่มีจารึกบอกศักราชว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2099 และจารึกบางชิ้นที่เก่าแก่กว่านี้เล็กน้อยพบในบริเวณซากโบราณสถานในแถบเมืองพะเยา³²

³¹ สมณศักดิ์เดิม เป็น ที่ “พระธรรมวิมลโมลี ” เลื่อนสมณศักดิ์ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์พระเถระชั้นผู้ใหญ่ชั้นหิรัญบัฏ หรือรองสมเด็จพระราชาคณะเพิ่มอีก 3 รูป เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2552 โดย 1 ใน 3 รูป คือ “พระธรรมวิมลโมลี” เป็นที่ “พระอุบาลีคุณูปมาจารย์”

³² ความเห็นของนายเอ. บี. กริสวอลด์ ใน เอ. บี. กริสวอลด์, ศิลปในประเทศไทย, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, (ม.ป.ท., 2505. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการจัดแสดงศิลปวัตถุไทยที่กลับจากประเทศสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ณ หอประชุมน์ กรเรียนเก่าสหรัฐอเมริกา), 141-162. อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 1.

คำว่า “ศิลปะพะเยา” ได้รับการกล่าวถึงเป็นครั้งแรกโดยหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงจัดศิลปะพะเยาเป็นตอนปลายของศิลปะเชียงแสนรุ่นหลัง อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 21-22³³ หลังจากนั้นได้มีการศึกษาทางด้านโบราณคดีในแถบลุ่มแม่น้ำอิงบ้าง เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม , กำจัด ผ่องใส, สุนิตต์ วงษ์เทศ, พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เป็นต้น โดยเฉพาะงานเขียนของศรีศักร วัลลิโภดม ในปี พ.ศ. 2531 ตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณ เสนอว่าเมืองพะเยามีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัย โดยเกิดขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เมื่อพระยาพุทธยธิราชขึ้นไปครอง เมืองพะเยา แต่ไม่ปักใจเชื่อว่างานศิลปกรรมโดยเฉพาะประติมากรรมสกุลช่างพะเยาเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระยาพุทธยธิราชเป็นต้นมา เพราะความซับซ้อนของรูปแบบที่ยังไม่มีการวิเคราะห์ และการมีเป็นจำนวนมากที่พบตามเมืองต่างๆ ในลุ่ม แม่น้ำอิง เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นในคราวเดียว แต่ควรเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนหน้านั้น³⁴ และในวารสารเล่มเดียวกันนี้เอง น . ณ ปากน้ำ ได้เสนอบทความเกี่ยวกับปัญหาของศิลปะล้านนา³⁵ รุ่นก่อนอาณาจักรเชียงใหม่ โดยเน้นว่าพระพุทธรูปหินทรายและเจดีย์หินทราย มีอายุร่วมสมัยกับศิลปะปาละของอินเดียที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 14-17 โดยเจาะจงว่าพระพุทธรูปสำริดที่เรียกกันว่าแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่ง สิ่งสอง และสิ่งสาม ล้วนเป็นศิลปะเชียงใหม่ทั้งหมด โดยศิลปะก่อนเมืองเชียงใหม่ หรือศิลปะเชียงแสนนั้น ล้วนเป็นพระพุทธรูปหินทั้งสิ้น³⁶

แม้ว่าจะมีการ ศึกษาผลงานศิลปกรรมที่เมืองพะเยาบ้าง แล้ว แต่ผู้ที่ศึกษาสกุลช่างแถบลุ่มแม่น้ำอิง ในลักษณะของงานวิจัยในระยะแรก ได้แก่ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ผลงานวิจัยเรื่อง “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ” แสดงว่า สกุลช่างพะเยาเริ่มสร้างงานศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา จนถึงช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 24 โดยในระยะแรกสร้างตามรูปแบบของพระสิงห์โดย ใช้วัสดุเป็นหินทราย ต่อมาจึงรับเอาอิทธิพล ของสกุลช่างสุโขทัยเข้ามาผสมผสานและพัฒนาให้มีลักษณะเฉพาะของตนเองอย่างเต็มที่เมื่อเข้าสู่ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว และดำรงเอกลักษณ์ของสกุลช่างไว้ได้จนถึงช่วงครึ่งแรกของต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เอกลักษณ์ของสกุลช่างจึงค่อยๆ เสื่อมโทรมลง อิทธิพลของงานศิลปกรรมที่ นเมืองและท้องถิ่น มีมากขึ้น

³³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล , ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ , พิมพ์ครั้งที่ 7, 2524), 24. อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เรื่องเดียวกัน, 2532, 2.

³⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม , “อิง-ยม-น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่ น่าน และพะเยา”, เมืองโบราณ, 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 47.

³⁵ ปัจจุบันใช้ว่า “ล้านนา”

³⁶ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ปัญหาของศิลปะล้านนา รุ่นก่อนอาณาจักรเชียงใหม่”, เมืองโบราณ, 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 62.

พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาพบกระจายอยู่ในเมืองโบราณแถบลุ่มแม่น้ำอิง ตั้งแต่เมืองพะเยาไปจนถึงเวียงเชียงของและแถบลุ่มแม่น้ำกกที่เมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสน แสดงให้เห็นการติดต่อสัมพันธ์โดยใช้เส้นทางแม่น้ำ ส่วนการยุติการสร้างพระพุทธรูปในช่วงครึ่งแรกของต้นพุทธศตวรรษที่ 24³⁷

ผลการศึกษาของศักดิ์ชัย สายสิงห์ เกี่ยวกับพัฒนาการของสกุลช่างพะเยาตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงการยุติการสร้างงาน ทำให้ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับที่มาของสกุลช่างพะเยา ลักษณะศิลปกรรมและพัฒนาการ การได้รับอิทธิพลศิลปกรรมจากภายนอก รวมทั้งการสันนิษฐานเกี่ยวกับระยะเวลาที่สกุลช่างพะเยามีบทบาทสร้างสรรค์ผลงานในแถบลุ่มแม่น้ำอิงยุติลง โดยสามารถสรุปลักษณะเด่นของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา (ภาพที่ 2, 3) ที่มีลักษณะเฉพาะตัวอย่างชัดเจน โดยสังเขปว่าสกุลช่างพะเยาทำพระพุทธรูปที่มีเม็ดพระศกมีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยมมีส่วนยอดรีวแหลมเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นเพราะข้อจำกัดของวัสดุหินทราย ที่ไม่สามารถสลักให้ขมวดเป็นวงกันหอย พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยมส่วนประกอบของพระพักตร์ ได้แก่ พระขนง พระนาสิก เชื่อมต่อกันเป็นสันนูน ไม่นิยมทำไรพระศก มุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างตวัดขึ้นสูง พระวรกายโปร่งเพรียว มักทำประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางสมาธิ หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องพบหลักฐานไม่มากนัก ผลการวิจัยของศักดิ์ชัยได้มีส่วนสะท้อนให้เห็นว่าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงได้รับผลกระทบจากสภาพสังคมล้านนา ที่เกิดสงครามบ่อยครั้ง มีการกวาดต้อนผู้คนจากถิ่นหนึ่งหรือการอพยพย้ายถิ่นฐานอยู่ตลอดเวลา ทำให้เมืองบางเมืองกลายเป็นเมืองร้าง

ปัจจัยทางการเมืองประกอบกับความทุกข์กันดาร ของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์เฉพาะในช่วงฤดูฝน ก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การสร้างสรรคงานศิลปกรรมเกิดความชะงักงันและยุติไปในที่สุด ไม่มีการสืบเนื่องของงานสร้างสรรค์ศิลปกรรม ผู้คนอพยพย้ายที่อยู่ทั้งโดยสมัครใจและโดนกวาดครัวเรือนไปเป็นเชลย สงคราม ทำให้บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำอิงกลายเป็นเมืองร้างเสียเป็นส่วนใหญ่ ทอดทิ้งผลงานศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก ต่อมาเกิดการสร้างบ้านเมืองใหม่ขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำอิง ก็เกิดการเคลื่อนย้ายของศิลปกรรมจากโบราณสถานที่ถูกทิ้งร้าง

³⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ , “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2532), 139.

ภาพที่ 2 ตัวอย่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา
จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
เชียงใหม่ อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-
ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 3 ชิ้นส่วนเศียรพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่าง
พะเยา
ที่ระเปียงค ด วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา
อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-ต้นพุทธ
ศตวรรษที่ 21 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหิน
ทรายสกุลช่างพะเยาพบกระจายตัวใน
บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงและลุ่มแม่น้ำกก

จุดเด่นของกลุ่ม แม่น้ำอิง คือ แม่น้ำนี้เชื่อมร้อยล้านนา สุโขทัย และล้านช้าง เข้าด้วยกัน ทำให้เมืองและเวียงที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่ม แม่น้ำอิงมีความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมไปโดยปริยายดังปรากฏหลักฐาน เช่น รอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา หรือเจดีย์ โบราณที่วัดศรีปิงเมืองที่เวียงลอ อำเภอยวน จังหวัดพะเยา จัดเป็นศิลปะสุโขทัย³⁸ การผสมผสานรูปแบบศิลปปะ มักถูกใช้เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งในการอธิบายความสัมพันธ์ ระหว่างบ้านเมืองเช่นเดียวกันกับกรณีสกุลช่างในกลุ่มแม่น้ำอิง

³⁸ เจดีย์วัดศรีปิงเมืองเป็นแบบที่นักวิชาการบางท่านเรียกว่า “เจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองล้านนา” จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับเจดีย์วัดพระบวชนในเมืองเชียงใหม่ หรือพระธาตุหริภุญไชย ที่จังหวัดลำพูน ศักดิ์ ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์(กรุงเทพฯ : บริษัททุ่งศิลป์การพิมพ์, 2551), 85-111.

3. การตั้งถิ่นฐานและอายุสมัยของเมืองสำคัญในกลุ่มแม่น้ำอิง

หากศึกษาการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองในแถบลุ่ม แม่น้ำอิง โดยอาศัยเฉพาะหลักฐานประเภทตำนานเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งอาจยังไม่เพียงพอ ตัวอย่างเช่น ตำนานเมืองพะเยา มีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ระบุว่า จำเป็นต้องใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด เนื่องจากตำนานเมืองพะเยามีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอ เพื่อสร้างตำนานวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของท้องถิ่น จึงเลือกนำเสนอเฉพาะด้านที่ดีของกษัตริย์บางพระองค์ในเมืองพะเยา เช่น ขุนเจือง และพญาเงี้ยวเมืองเป็นต้น ลักษณะของตำนานเมืองพะเยาจึงเป็นตำนานหัวโต คือกล่าวถึงเฉพาะเมื่อพะเยาเจริญรุ่งเรืองเท่านั้น³⁹ และตำนานเมืองพะเยาเพียงอย่างเดียว ก็ไม่สามารถอธิบายการตั้งถิ่นฐานและอายุสมัยของเมืองสำคัญในกลุ่มแม่น้ำอิงได้อย่างครบถ้วน

การศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่ม แม่น้ำอิงเพื่อให้ได้ข้อสรุปพัฒนาการบ้านเมือง หรืองานศิลปกรรม จำเป็นต้องพิจารณาหลักฐานอื่นประกอบ เช่น จารึก รายงานการสำรวจและดำเนินการทางโบราณคดี บันทึกของนักเดินทางชาวไทยและชาวต่างชาติที่เขียนถึงบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำอิง ในแต่ละช่วงเวลา เป็นต้น มาประกอบเข้าด้วยกัน เพื่อทำให้เห็นสภาพของการตั้งถิ่นฐาน และอายุสมัยของบ้านเมืองในกลุ่ม แม่น้ำอิง ตลอดจน เส้นทางที่ติดต่อกับบ้านเมืองอื่นดังต่อไปนี้

3.1 กลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง เมืองพะเยา

“เมืองพะเยา” เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญอย่างมากในกลุ่ม แม่น้ำอิง เนื่องจากหลักฐานเอกสารโบราณอ้างถึงเมืองพะเยาบ่อยครั้ง และปรากฏร่องรอยของโบราณวัตถุจำนวนมากในพื้นที่เมืองพะเยาและบริเวณใกล้เคียง อนึ่ง เอกสารโบราณส่วนใหญ่เมื่อกล่าวถึงเมืองพะเยามักกล่าวถึงในฐานะของเมืองในปกครองของล้านนา

เมืองพะเยามีที่ตั้งอยู่ใกล้กว๊านพะเยา อันเป็นต้นน้ำสำคัญของลุ่มแม่น้ำอิง ผลการศึกษาของ วราวุธ ศรีโสภาค ที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มชุมชนโบราณที่มีศูนย์กลางดินล้อมรอบในบริเวณเมืองพะเยา ในปี พ.ศ. 2523 ทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับลักษณะและรูปแบบของชุมชนโบราณในกลุ่ม แม่น้ำอิงค่อนข้างชัดเจนว่า เมืองที่เกิดขึ้นในเมืองพะเยาประกอบด้วยเวียง

³⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล , “พญาเงี้ยว : บทวิเคราะห์ใหม่จากตำนานเมืองน่าน ”, ใน พะเยา : วิถีชีวิตและภูมิปัญญา (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ , 2537), 48-54.

ต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน โดยมีเวียงใหญ่เป็นศูนย์กลางการปกครอง และส่วนของชุมชนบริวาร⁴⁰ (แผนที่ 2)

แผนที่ 2 แสดงกลุ่มเมืองโบราณ รอบกว๊านพะเยา จังหวัดพะเยา

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2532), 150, แผนที่ 2.

กษัตริย์พระองค์แรกของเมืองพะเยาที่มีหลักฐานชัดเจนว่ามีตัวตนอยู่จริง คือ “พญาจางเมือง” ที่ขึ้นครองราชย์ในเมืองพะเยาราว พ.ศ. 1801 นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ 9 นับแต่ขุนจอมธรรมเป็นต้นมา โดยหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าพระองค์มีตัวตนอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ได้แก่ “ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น” ซึ่งกล่าวว่า พญามังรายได้เชิญพญาจางเมืองและพญาร่วง มาเป็นที่ปรึกษาในการสร้างเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 1839⁴¹

หลักฐานที่สนับสนุนว่าเมืองพะเยาเป็นเมืองอิสระ ไม่ขึ้นกับสุโขทัยหรือล้านนา ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ทำขึ้นในปี พ.ศ. 1835 ด้านที่ 4 ระบุอาณาเขตปกครองของสุโขทัยว่า

⁴⁰ วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 259-268.

⁴¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 210.

“... เบื้องดินนอน รอคอยแพร่ เมืองน ... เมืองพลัว พันผ้งของ เมืองขวา เป็นที่แล้ว ...”⁴² หรือจารึก วัดศรีชุม ที่ทำขึ้นราว พ.ศ. 1912 ก็ได้ระบุขอบเขตของสุโขทัยไว้ดังนี้

ในนครสุโขทัยนั้น พ่อขุนศรีนาวนำถม ... ศรีเสนาไล มาอิงเป็นขุนยี่ขุนนาง
นักหนาแ ... เป็นขุนในเมืองเสลียง ... เมืองได้ออกพ่อขุนนำถม เบื้องตะวันออกถึง ... เบื้องหัว
นอนถึงขุนลุนดาขุนค่าน ... เบื้องในหริดีเืองจอดเวียงเหล็ก ... เบื้องตะวันตกถึง ...
ละพูน ... บ ... เบื้องพายัพถึง เชียงแสน พยาว . ลาว⁴³

หลักฐานจารึกหลักที่ 1 มีความสอดคล้องกับพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนกล่าวถึง
ขอบเขตปกครองของล้านนาในสมัยพญามังรายว่ามีได้ครอบคลุมไปถึงเมืองพะเยา

ที่นี้จักจาด้วยมังรายเจ้าก่อนแล ตั้งแต่เสียดพระเจืองฟ้าธรรมมิกราชไปนั้น เมือง
ทั้งหลายหนได้ คือว่าเวียงเทิง เมืองล่อพราน เมืองน่าน เมืองหลวงพระบางผู้นี้ เขาก็ตัดส่วย
ไร่เสียมาเสียส่วยแล ... มังรายเจ้าได้กินเมืองแทนพระยาตนพอแล้ว ... ตนท่านเอาหมู่วัว
ไปรบเอาเมืองพราน เมืองน่าน เมืองหลวง ... แล้วแต่งคนมาเอาการภายในเมืองเชียงรายสิ้นทุก
เมือง ... แม้ว่าพระยาเมืองผู้กินเมืองพะเยา ก็มาพร้อมกับด้วยพระยามังรายแล⁴⁴

เมื่อพญามังรายจะยกทัพไปตีเมืองหริภุญไชย พระองค์ให้คนของเมืองทางฝ่าย
ตะวันออก อันได้แก่ เมืองพะเยา เวียงล่อ เวียงเทิง เวียงเชียงของ เมืองน่าน ยกทัพไปช่วยพระองค์
ตีเมืองหริภุญไชยอีกด้วย⁴⁵ การให้ความร่วมมือของพญามังราย ในเวลานั้นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า
เมืองพะเยายังเป็นเมืองเอกราช อย่างไรก็ตามแม้ว่าเมืองพะเยาในสมัยของพญามังรายจะเป็นมิตรกับ
พญามังราย แต่พอสิ้นรัชกาลของทั้งสองพระองค์ กษัตริย์ล้านนาเริ่มขยายพระราชอำนาจมา
ปกครองเมืองพะเยา ดังปรากฏว่าเมืองพะเยาได้เป็นอิสระอยู่เพียง 2 ช่วงรัชกาลหลังสิ้นรัชกาลพญา

⁴² กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548, 36, 51.

⁴³ เดิมกำหนดอายุไว้ระหว่าง พ.ศ. 1885-1910 คูใน กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกสุโขทัย
หลักที่ 2 (วัดศรีชุม)”, ศิลปากร, 26, 6 (มกราคม 2526) : 108. ในการศึกษาเนื้อหานี้ตามข้อสันนิษฐาน
ของคณะกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในคณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 2548, 98-111.

⁴⁴ องค์การค้าของคุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 พงศาวดารเมืองเงินยางเชียง
แสน, 109-110.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 118.

จำเมือง คือ รัชกาลของพญาคำแดง และพญาคำลือ จากนั้นเมืองพะเยาจึงถูกพญาคำฟูที่สคบกับ พญากาวแห่งเมืองน่านผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาใน พ.ศ. 1881⁴⁶

อนึ่ง การสวรรคตของพญาคำฟูที่เมืองพะเยา ก็เป็นเหตุการณ์หนึ่ง ที่บ่งชี้ว่าเมืองพะเยา เป็นเมืองในปกครองของล้านนา อย่างไรก็ดี เอกสาร โบราณหลายฉบับระบุปีที่สวรรคตไม่ชัดเจน เช่น พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนกล่าวถึงสาเหตุการสวรรคตของพญาคำฟูใน ปี พ .ศ. 1965⁴⁷ แต่พื้นเมืองเชียงแสน ระบุว่า พญาคำฟูสวรรคตในปี พ .ศ. 1885⁴⁸ ความคลาดเคลื่อนนี้อาจเกิดจากการคัดลอกเอกสารสืบต่อกันมา แต่ถึงกระนั้น เอกสาร โบราณ หลายฉบับระบุไว้ตรงกันว่าพญาคำฟู สวรรคตที่เมืองพะเยา แสดงให้เห็นว่าเมืองพะเยา ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองการปกครองของ ล้านนาอย่างแน่นอน การที่พญาคำฟูเสด็จมาที่เมืองพะเยาบ่อยครั้งอาจเพื่อ ควบคุมปฏิกิริยาของเชื้อ สายของพญางำเมือง ที่ยังมีบทบาทอยู่ในเมืองพะเยา

สาเหตุการสิ้นพระชนม์ของพญาคำฟูที่เล่าขานกันสืบมาว่า เกิดจากการที่พญาคำฟูคิด ไม่เชื่อต่อสหาย คือ เป็นชู้กับภรรยาของเพื่อนที่เป็นเศรษฐีในเมืองพะเยา จึงถูกเจ็อกดึงลงไปใ้ในแม่น้ำคำ อาจเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบของชาวเมืองพะเยาที่ต้องการต่อต้านพญาคำฟูก็เป็นได้ ดัง มีข้อสังเกตว่าก่อนล้านนาจะมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือเมืองพะเยา กษัตริย์ของล้านนา จะประทับอยู่ที่เมืองเชียงแสน จนกระทั่งสามารถผนวกเอาเมืองพะเยาเข้ามาอยู่ในพระราชอำนาจแล้ว จึงได้ย้ายที่ประทับไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เป็นการถาวร สำหรับการปกครองเมืองพะเยา ก็มอบอำนาจให้ขุนนาง เป็นผู้ปกครอง โดยเจ้าเมืองพะเยามีบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้าสีหมื่น” เหตุผลอีกประการ หนึ่งที่ทำให้ กษัตริย์ล้านนาต้องไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าเป็น เพราะผลประโยชน์ในทางการค้า ดัง

⁴⁶ ในพื้นเมืองเชียงแสนฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ไม่กล่าวถึงการผนวกพะเยาเข้ากับ ล้านนาด้วยความช่วยเหลือของพญากาว (เจ้าเมืองน่าน) แต่ให้ข้อมูลว่าพญาคำฟูกษัตริย์เมือง เชียงใหม่ไปชอบไปเที่ยวที่เมืองพะเยา สันนิษฐานว่าพะเยาในเวลานั้นอาจ ะขึ้นกับล้านนาแล้ว แต่พญาคำฟูอาจจะเสด็จมา เมืองพะเยาเสมอ เพื่อดูแลกำกับกิจการบ้านเมืองเพราะอาจมีพวกที่ ต้องการขึ้นเป็นใหญ่ในเมืองพะเยา โดยเฉพาะเชื้อสายของพญางำเมือง ทำให้พระองค์สวรรคตที่ เมืองพะเยา นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรินทร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 90-93. การผนวกพะเยาเข้ากับล้านนาโดยได้รับความร่วมมือจากพญากาว พระยา ประชาภิจักรจักร, พงสาวดารโยนก พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : บุรินทร์การพิมพ์, 2516), 285.

⁴⁷ องค์การคำของครูสภา, พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, 153.

⁴⁸ จ.ศ. 704 ดูเพิ่มเติมใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรินทร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 92.

ปรากฏว่าเมืองเชียงใหม่เป็นแหล่งรวมของสินค้าจากเมืองอยุธยา เมืองพม่า เมืองจีน เป็นต้น หรืออาจเกิดจากการแย่งชิงสิทธิ์ในการเป็น นครศรีธรรมราชล้านนา ดังปรากฏว่า หลังจากพญาแสนเมืองมาสวรรคต พระเจ้าสามฝั่งแกนโอรสได้ครองเมืองเชียงใหม่สืบต่อมา ทำให้ท้าวขี้กุ่มกามซึ่งเป็นพระเชษฐาต่างมารดาและมีฐานะเป็นอุปราชครองเมืองเชียงรายได้ไม่พอพระทัย และได้ไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าไสยลือไทยแห่งสุโขทัย พระเจ้าไสยลือไทยยกทัพเดินทางมาตามเส้นทางแม่น้ำยม และเดินทางผ่านเมืองพะเยา เพื่อขึ้นไปพบกับทัพของท้าวขี้กุ่มกาม จึงจำเป็นต้องรบกับเมืองพะเยาก่อนเพื่อเปิดเส้นทางเดินทางไปพบกับทัพของท้าวขี้กุ่มกาม ดังปรากฏหลักฐานในพงสาวดารโยนก ดังนี้

พระเจ้าไสยลือไทย ก็ยกกองทัพหลวงขึ้นมา เพื่อจะตีเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ให้แก่ท้าวขี้กุ่มกาม กองทัพกรุงสุโขทัยเดินทางแม่น้ำยมขึ้นไปตีเมืองพะเยาที่อยู่ฝ่ายเหนือก่อน เมื่อเข้าประชิดเมืองพะเยานั้น ให้ปลุกหอเรือสูง 12 วา ที่ตำบลหนองเต่า เพื่อจะเอาปืนขึ้นยิงกวาดในเมืองให้ถนัด ฝ่ายข้างชาวเมืองพะเยาก็ไปรื้อเอากระเบื้องทองเหลืองมุงหลังคาวัดมหาพนมาหล่อลำบู่(ปืนใหญ่) ... บรรจุกะสุนดินดำ ยังไปทำลายหอเรือกันนั้นพังลง พระยาไสยลือไทยเห็นร้าย จึงให้ท้าวขี้กุ่มกามนำทัพลาดขึ้นไปทางบ้านแจ้พรานไปเมืองเชียงรายได้ พักบำรุงไพร่พลพอหายอดโรยแล้ว ก็ยกลงมาทางเมืองฝาง ถึงเมืองเชียงใหม่ นครพิงค์

จากเนื้อหาในพงสาวดารโยนกดังกล่าว แสดงให้เห็นเส้นทางสัญจรสมัยโบราณสองเส้นจากสุโขทัย ที่จะผ่านเข้าสู่เมืองเชียงรายได้ โดยเส้นทางแรกเป็นเส้นทางตรงจากแม่น้ำยมเข้าสู่เมืองพะเยา แล้วผ่านเข้าสู่เมืองเชียงรายได้ ทำให้พระเจ้าไสยลือไทยจำเป็นต้องตีเมืองพะเยาก่อนเพื่อเดินทางผ่านเข้าสู่เมืองเชียงรายได้ ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางที่อ้อมหลักเมืองพะเยาไปทางบ้านแจ้พราน ซึ่งสันนิษฐานตามสภาพภูมิประเทศน่าจะได้แก่ “เมืองพาน” โดยเส้นทางดังกล่าวไม่ได้ใช้เป็นทางสัญจรหลักในการเดินทางจากสุโขทัยขึ้นมายังเมืองเชียงรายได้ เพราะปรากฏว่าท้าวขี้กุ่มกาม ต้องเป็นผู้ชี้แนะ กองทัพของพระเจ้าไสยลือไทยจึงสามารถอ้อมเมืองพะเยาไปถึงเมืองเชียงรายได้สำเร็จ จากนั้นจึงยกลงมาเมืองเชียงใหม่ โดยใช้เส้นทางผ่านเมืองฝาง

เจ้าเมืองพะเยาที่ทำสงครามป้องกันเมืองในคราวนั้น ในพงสาวดารโยนกไม่ปรากฏนามว่าเป็นใคร แต่จากจารึก “ลพ.9” ที่ทำขึ้นในปี พ.ศ. 1954 พบว่า เมื่อพระเจ้าสามฝั่งแกนได้ครองราชย์สมบัติในเมืองเชียงใหม่ ได้ตั้งให้เจ้าหมื่นผู้เป็นอาวเลี้ยงขึ้นเป็นเจ้าสี่หมื่นครองเมืองพะเยา และข้อมูลจากจารึกหลักอื่นๆ แสดงว่าเจ้าสี่หมื่นผู้นี้จะได้ปกครองเมืองพะเยา ระหว่างปี

⁴⁹ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงสาวดารโยนก, 313.

พ.ศ. 1954-1955⁵⁰ อนึ่ง เจ้าสีห่มนี้ผู้นี้จะมีความดีความชอบในการขึ้นครองราชย์สมบัติของพระเจ้าสามฝั่งแกน เพราะการครองราชย์ของพระองค์ เกิดจากการที่ข้าราชการในเชียงใหม่ซึ่งพระราชมารดาของพระองค์และอาว์เลี้ยงของพระองค์เป็นผู้มีอำนาจควบคุม เมื่อได้ครองราชย์สมบัติในเชียงใหม่ พระเจ้าติโลกราชก็ต้องเผชิญกับการทวงสิทธิโดยชอบธรรมของท้าวขี้กุ่มกาม ผู้ควรได้รับสิทธิในการครองราชย์ เนื่องจากเป็นพระเชษฐา แต่ต่างมารดากันเท่านั้น การส่งอาว์เลี้ยงมาครองเมืองพะเยานี้ นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกต ว่าเป็นการเตรียมรับศึกไว้ล่วงหน้า เมื่อทัพสุโขทัยยกมาช่วยท้าวขี้กุ่มกามจึงไม่อาจตีเอาเมืองพะเยาได้ และการพ่ายแพ้ของท้าวขี้กุ่มกามก็เป็นสาเหตุทำให้เมืองพะเยามีความสำคัญขึ้นแทนที่เมืองเชียงรายได้ ส่วนท้าวขี้กุ่มกามหนีไปพึ่งเจ้าเมืองสุโขทัย

ในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์โดยยึดอำนาจจากพระเจ้าสามฝั่งแกน พระราชบิดาในปี พ .ศ. 1985 ในปีนั้นปรากฏว่าล้านนาทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา เจ้าเมืองพะเยาชื่อหมื่นมอกลงได้ออกศึกและตายในที่รบ ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้ขยายขอบเขตพระราชอำนาจไปถึงเมืองแพร่และเมืองน่าน โดยผนวกเข้ากับล้านนาได้ในปี พ .ศ. 1993 จากนั้นจึงทำสงครามกับพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อแย่งชิงอาณาเขตที่เดิมเป็นเขตปกครองของสุโขทัยมาก่อน ระหว่างการทำสงครามนี้เองที่ปรากฏว่าพระยาอุษณภูมิ เจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ของสุโขทัย พาไพร่พลมาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช เนื่องจากไม่พอใจที่พระบรมไตรโลกนาถเคยให้สัญญาว่า หากได้ครองกรุงศรีอยุธยาเมื่อใดจะตั้งให้พระองค์เป็นอุปราช แต่เมื่อพระบรมไตรโลกนาถขึ้นครองราชย์แล้ว ไม่ได้ปฏิบัติตามคำสัญญา พระยาอุษณภูมิจึงพาไพร่พลมาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช

⁵⁰ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ , “บทนำ ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา ”, ใน ประชุมจารึกเมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2538), 8. เนื่องจากหลักฐานจารึกหลังจากนี้ไม่ปรากฏนามผู้ปกครองเมืองพะเยา จนกระทั่งพระเจ้าอุษณภูมิพาไพร่พลจากเมืองสองแคว (พิษณุโลก) เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช พระเจ้าติโลกราชยกฐานะให้เป็นลูกเลี้ยง แล้วตั้งให้ปกครองเมืองพะเยาเมื่อปี พ.ศ. 2017

พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้พระยาอุษิษฐีระมีฐานะเป็นลูกเลี้ยงแล้วให้ไปครองเมืองภูคาและเมืองพะเยา⁵¹ ตามลำดับ ดังปรากฏหลักฐาน จารึกเมืองพะเยา ทะเบียน “ลพ.24” ทำขึ้นในปี พ.ศ. 2177 กล่าวว่าพระเจ้าติโลกราชได้ยกพระยาอุษิษฐีระ ขึ้นเป็นลูกและให้มากินเมืองพะเยา มียศเป็นเจ้าสีหมีน และในปีที่ทำการจารึกดังกล่าว พระยาอุษิษฐีระได้สร้างวังอยู่ที่บ้านหนองเต่า ซึ่งมีการตีความว่าการสร้างบ้านให้อยู่ หมายถึงการสร้างเมืองพะเยาขึ้นใหม่ขึ้นที่บ้านหนองเต่าเพื่อเป็นที่ประทับ

หลักฐานหนึ่งที่สนับสนุนว่าพระยาอุษิษฐีระทรงสร้างเมืองพะเยาแห่งใหม่ของพระองค์เอง ได้แก่ จารึกที่ฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อนาก⁵² (ภาพที่ 4) พบที่วัดป่าแดงหลวง เมืองพะเยา พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ตั้งข้อสังเกตว่า ช่างปั้นหล่อหลวงพ่อนากคงเป็นช่างชาวพะเยา ที่ไม่ค่อยสัมพันธ์กับงานปั้นหล่อ ทำให้สัดส่วนสำริดแตกต่างจากส่วนผสมของสำริดทั่วไป จึงออกสีแดงเนื่องจากมีส่วนผสมของทองแดงมาก เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดี พบที่เมืองพะเยาทำให้ทราบว่าช่างเมืองพะเยามีความถนัดในการสร้างพระพุทธรูปที่แกะสลักจากหินทราย สำหรับจารึกที่ฐานหลวงพ่อนากมีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ดังนี้ “... ศักราช 838 ... พระเจ้าอุษิษฐีธรรม เป็นพระราชผู้ครองเมืองอภินว ... ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทอง ... เพื่อดำรง(พระศาสนา)ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ ...”⁵³

⁵¹ “เมืองภูคา” สันนิษฐานว่าหมายถึงเมืองน่าน พงสาวดารอุษยาไม่กล่าวถึงสาเหตุที่เกิดสงครามระหว่างล้านนากับอุษยาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระเจ้าติโลกราช แต่หลักฐานในด้านานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่าสาเหตุของสงครามเกิดจากความน้อยใจของพระยาอุษิษฐีระเจ้าเมืองพิษณุโลก ที่ไม่ได้เป็นมหาอุปราชของอุษยา ดูเพิ่มเติมใน สำนักนายกรัฐมนตรี้ , ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ก.

⁵² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ของชิ้นเอก : หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปพระเจ้าอุษิษฐีระ”, ศิลปากร, 46, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2546) : 105-114.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 110.

ภาพที่ 4 หลวงพ่อนาค พระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ

ฐานชั้นล่างเป็นของทำขึ้นภายหลัง

ที่มา : พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ของชิ้นเอก หลวงพ่อนาค พระพุทธรูปพระเจ้ายุทธิสฐิระ”, ศิลปากร, 46, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2546) : 105.

เนื้อความในจารึกกล่าวว่าพระยายุทธิสฐิระได้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น ในปี พ.ศ. 2019 และกล่าวขยายพระนามของพระองค์ว่า “อภินวโกชราชราชา” แปลว่า พระราชาผู้ครองเมืองอภินว⁵⁴ ซึ่งพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ สันนิษฐานว่า “อภินว” ในจารึกหลวงพ่อนาค หมายถึงเมืองที่พระยายุทธิสฐิระทรงสร้างขึ้นใหม่ที่บ้านหนองเต่า จารึกที่กล่าวถึงลูกเลี้ยงของพระเจ้าติโลกราช

⁵⁴ เทียม มีเต็ม และ บุญเลิศ เสนานนท์, “จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้ายุทธิสฐิระ อักษรธรรมล้านนา”, ศิลปากร, 31, 4 (กันยายน-ตุลาคม 2530) : 30. สันนิษฐานว่าพระเจ้ายุทธิสฐิระเป็นบุตรเลี้ยงของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา จารึกยังได้กล่าวถึงชื่อเมือง “อภินว” ซึ่ง คงเดช ประพัฒน์ทอง ตีความว่าเป็นเมืองลพบุรี แต่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ตีความว่าอาจหมายถึงเมืองพะเยาที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณกว๊านพะเยา เพื่อเป็นที่ประทับ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ของชิ้นเอก : หลวงพ่อนาค พระพุทธรูปพระเจ้ายุทธิสฐิระ ”, 110. และในปัจจุบัน “พระยายุทธิสฐิระ” หมายถึงเจ้าเมืองสองแควที่เข้ามาสวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราช และต่อมาได้ไปปกครองเมืองพะเยา ฉะนั้นเมือง “อภินว” ที่ฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อนาค น่าจะหมายถึงเมืองพะเยามากกว่าเมืองลพบุรี

ผู้ที่มีขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. 2026 ว่า ลูกพระเป็นเจ้ามาดูแลการสร้างวัดเพื่อเป็นมงคลแก่พระเจ้าแผ่นดิน คือพระเจ้าติโลกราช⁵⁵

อย่างไรก็ดี มีการตั้งข้อสังเกตว่าความโปรดปรานในตัวพระยาอุไทยิธิฐิระ น่าจะลดลง หรืออำนาจในการปกครองเมืองพะเยาตกเป็นของชายาของพระองค์ ดังปรากฏว่า พ.ศ. 2031 ดังปรากฏว่าพระมหाराชเทวี พระชนนีของพระเจ้ายอเดียงราย ให้คนนำสุพรรณบัฏมาถึงนางเมืองพะเยาโดยตรง ว่าให้เอาคนไว้กับวัด ผู้ใดอย่าละเมิด⁵⁶ และชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า พระเจ้าติโลกราชให้นำพระพุทธรูปแก่นจันทร์ พระพุทธรูปคู่เมืองพะเยาไปประดิษฐานที่เมือง เชียงใหม่

หลังจากนั้นอำนาจการปกครองเมืองพะเยาก็ไม่ตกอยู่กับเชื้อสายของพระยาอุไทยิธิฐิระ อีกต่อไป ดังหลักฐานจารึกหมายเหตุเบียน พย. 3 และพย. 46 ทั้งสองหลักสร้างใน พ.ศ. 2033 ในช่วงที่พญาอเดียงรายขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ข้อความกล่าวถึงเจ้าเมืองพะเยาตรงกันว่า เป็นปู่เลี้ยงของ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ มากินเมืองต่อจากเจ้าสี่หมื่นผู้เป็นอาว์เลี้ยงกษัตริย์แต่โบราณ กษัตริย์ในเมือง เชียงใหม่นั้นได้แก่พญาอเดียงราย และมีการตีความว่าเจ้าเมืองพะเยาคคนใหม่คงย้ายเมือง พะเยาจากหนองเต่าไปอยู่ที่เมืองพะเยาเดิม⁵⁷ การย้ายที่ตั้งเมืองพะเยาเกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำในกว๊าน พะเยาที่ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงไพร่พลในเมืองพะเยาช่วงฤดูแล้งดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตมาตั้งแต่ต้น และสอดคล้องกับร่องรอยของคูคันดินที่ปรากฏอยู่รอบๆ กว๊านพะเยา (แผนที่ 2)

⁵⁵ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “บทนำ ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา”, ใน ประชุมจารึกเมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2538), 9. และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ของขึ้นเอก : หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปพระเจ้าอุไทยิธิฐิระ”, 112.

⁵⁶ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้กล่าวถึงสาเหตุของความไม่โปรดพระยาอุไทยิธิฐิระ โดยอธิบายข้อความที่ปรากฏในจารึกพะเยา ทะเบียน พย. 45 ที่กล่าวถึงชื่อบุคคลหนึ่งว่า “สมเด็จพระราชาโสกราช” ที่น่าจะเป็นพระนามยกย่องพระยาอุไทยิธิฐิระในกลุ่มของพระองค์เอง แต่การยกย่องนี้ได้ทำให้พระเจ้าติโลกราชไม่พอ พระทัยดูเพิ่มเติมใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ของขึ้นเอก : หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปพระเจ้าอุไทยิธิฐิระ”, 9.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน. และ วราวุธ ศรีโสภาค, “ชุมชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 74.

ไม่ว่าอำนาจของพระยาพุทธธิฐะจะมีมากน้อยเพียงใดในประวัติศาสตร์ล้านนา การพาไพร่พลทางเมืองพิษณุโลกขึ้นมาสู่เมืองพะเยาน่าจะเป็นคำอธิบายได้ในตัวอยู่แล้วว่าทำไมรูปแบบศิลปกรรมสุโขทัยได้เข้าสู่เมืองพะเยา โดยเฉพาะพระพุทธรูปสำริดที่พบในเมืองพะเยาส่วนใหญ่แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยจนยากที่จะจำแนกออกเป็นสกุลช่างของตนเอง

สมัยพญาอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่ ได้ตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่มีศักดิ์เป็นปู่เลี้ยงของพญาอดเชียงรายมาครองเมืองพะเยาใน พ.ศ. 2033 และย้ายที่ตั้งเมือง จากอภินวไปอยู่ที่เมืองพะเยาเดิม ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในสมัยเจ้าเมืองคนนี้ได้มีการสร้างพระเจ้าตนหลวง ขึ้นที่วัดศรีโคมคำ

ตำนานพระเจ้าตนหลวงระบุว่า การสร้างพระเจ้าตนหลวง เริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. 2034 ใกล้เคียงกับเวลาที่ปู่เลี้ยงของพญาอดเชียงรายมาครองเมืองพะเยา โดยหลักฐานจารึกระบุชื่อของปู่เลี้ยงพญาเมืองเชียงใหม่ว่า “พญาเมืองยี่”⁵⁸ โดยสันนิษฐานว่าพญาเมืองยี่น่าจะได้ปกครองเมืองพะเยาสองช่วง ช่วงแรกในระยะต้นรัชกาลพญาอดเชียงราย ดังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า อำมาตย์ป่าเทพได้ทูลขอพระพุทธรูปแก่นจันทน์จากพญาอดเชียงราย ได้รับพระราชทานมาประดิษฐานที่วัดป่าแดงหลวงอย่างเดิมในปี พ.ศ. 2037 พงศาวดารโยนกกล่าวไว้ตรงกัน แต่ชื่อของผู้ขอพระราชทานพระแก่นจันทน์คือหมื่นหน่อเทพครู ซึ่งน่าจะเป็นคนเดียวกับป่าเทพ และได้กล่าวว่าหมื่นหน่อเทพครูเป็นเชื้อสายของพระยาพุทธธิฐะ โดยมีหลักฐานจารึกระบุว่าในระบายนั้นเมืองพะเยาถูกปกครองโดย “ครูพระเป็นเจ้า” นักวิชาการบางท่านมองว่าการขอพระราชทานพระพุทธรูปแก่นจันทน์คืนมาเมืองพะเยา อาจมีนัยแสดงถึงการกลับมาใช้อำนาจของเชื้อสายพระยาพุทธธิฐะ แต่เป็นเพียงช่วงสั้นๆ ระหว่างพ.ศ. 2037-2038⁵⁹ เพราะตำนานพระเจ้าตนหลวงระบุว่าสร้างพระเจ้าตนหลวงได้เรียบร้อยแล้ว 4 ปี พญาเมืองยี่เจ้าเมืองพะเยาและพญาอดเชียงรายก็สวรรคตในปีเดียวกัน สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงพ.ศ. 2037-2038

ในรัชกาลพระเมืองแก้ว ราชสำนักในเมืองเชียงใหม่ส่งพระยาหัวเขียนมาครองเมืองพะเยา พระยาหัวเขียนครองเมืองพะเยาอยู่ถึง 20 ปี จึงถึงแก่กรรม จารึกเมืองพะเยาที่สร้างในระบายนั้นระบุว่าเจ้าเมืองพะเยาคือ “เจ้าแสนกัลยาณ” หรือ “เจ้าหัวแสนพะเยา” เป็นบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่าเจ้า

⁵⁸ ทะเบียนลพ. 10 ทำขึ้นใน พ.ศ. 2039 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “บทนำ ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา”, 9.

⁵⁹ จารึกทะเบียนลพ. 26 ทำในปี พ.ศ. 2037 และจารึกพย. 7 และพย. 27 ทำในปี พ.ศ. 2037 เรื่องเดียวกัน, 9.

เมืองพะเยาที่ผ่านมา ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เพียง “เจ้าสีหมื่น”⁶⁰ จารึกหลักแรกที่กล่าวถึงเจ้าแสนกัลยาณทำขึ้นใน พ.ศ. 2039 และหลักสุดท้ายทำขึ้นในปี พ.ศ. 2052 สันนิษฐานว่าเจ้าแสนกัลยาณน่าจะเป็นคนเดียวกับเจ้าหัวเคียน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ สันนิษฐานว่าการเพิ่มบรรดาศักดิ์ให้แก่เจ้าเมืองพะเยาครั้งนี้มิได้หมายความว่าความสำคัญของเมืองพะเยาจะเพิ่มมากขึ้นแต่อย่างใด แต่คงเป็นการบำเหน็จความชอบให้แก่เจ้าเมืองคนนี้เป็นกรณีเฉพาะมากกว่า โดยเข้าใจว่าเจ้าเมืองคนนี้น่าจะมาจากราชสำนักส่วนกลางในเมืองเชียงใหม่ ที่ถูกส่งมาดูแลเมืองพะเยา เพราะหลังจากเจ้าเมืองผู้นี้ไปแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็เรียกเจ้าเมืองพะเยาในบรรดาศักดิ์ “เจ้าสีหมื่น” ดังเดิม⁶¹

ตำนานพระเจ้าตนหลวงระบุว่าหลังจากเจ้าหัวเคียนถึงแก่กรรม พระเมืองแก้วโปรดให้พระเมืองผู้ลูกของเจ้าหัวเคียน มากินเมืองพะเยาแทนพ่อ พระเจ้าตนหลวงสร้างเสร็จในสมัยของพระเมืองผู้ เมื่อปี พ.ศ. 2069 เมื่อสร้างเสร็จพระเมืองแก้วมีพระราชศรัทธาพระราชทานทรัพย์เพื่อสร้างวิหาร หลังจากนั้นตำนานพระเจ้าตนหลวงก็ไม่ได้กล่าวถึงพระเมืองผู้ว่าได้ปกครองเมืองพะเยาถึงเมื่อไหร่ แต่ระบุว่าเมื่อสร้างพระเจ้าตนหลวงเรียบร้อยแล้ว พระเมืองแก้วก็ได้พระราชทานทรัพย์สิน ที่ดิน และข้าพระ โดยพระเมืองผู้ได้ร่วมพระราชกุศล ถวายข้า พระไว้แก่พระเจ้าตนหลวง 20 ครวเรือน ช่วงทำตำนานที่ระบุว่าข้าพระทั้ง 20 ครวเรือน ได้รับผลกระทบ ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ไม่เหลืออยู่แม้สักคน จนภายหลังเชื้อสายของข้าพระในพระเจ้าตนหลวงได้ทราบว่าพระเจ้าตนหลวงขาดผู้ปรนนิบัติเพราะไม่มีข้าพระ และไม่มีผู้ใดทราบความสำคัญของพระเจ้าตนหลวง เพราะขาดคนที่ทราบประวัติความเป็นมา เนื่องจาก เอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ถูกกวาดเอาไปอยู่ที่เวียงจันทน์ทั้งสิ้น ข้าพระเหล่านั้นจึง คัดลอกตำนานพระเจ้าตนหลวง แล้วมอบให้หมื่นอุตตมาชาวเวียงเชียงของ เอาออกมาแสดงต่อคฤหบดีและภิกษุทั้งหลายในเมืองพะเยาได้ทราบ⁶²

ตำนานพระเจ้าตนหลวง ให้ข้อมูลสำคัญถึงสามประการ ประการแรกคือมีการกวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองพะเยาไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ ประการที่สองตำนานระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในเมืองพะเยาที่เข้ามาอยู่ใหม่กับชาวเวียงเชียงของว่ามีการไปมาหาสู่กัน ประการสุดท้าย

⁶⁰ ดูคำอธิบายเกี่ยวกับก ารปกครองระบบ “พันนา” เพิ่มเติมใน สมโชติ อ๋องสกุล “ความเป็นมาของคำ “ล้านนา- ลานนา ” ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ”, ใน แถลงงานเอกสารโบราณคดี, 20, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2530) : 1-19.

⁶¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “บทนำ ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา ”, 2538, 30-31.

⁶² สุจิตต์ วงศ์เทศ , บรรณาธิการ , “ตำนานพระเจ้าตนหลวง ”, ใน เมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2538), 222-232.

คือทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองในกลุ่ม แม่น้ำอิง กับเมืองเวียงจันทน์ที่อยู่ห่างไกลออกไปด้วย สอดคล้องกับหลักฐานโบราณวัตถุ ที่น่าจะถูกเคลื่อนย้ายออกไปจากที่ราบลุ่ม แม่น้ำอิง ได้แก่ พระพุทธรูปปางสมาธิของ พระประดิษฐาจารย์ ณ ระเบียงคดวัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์ (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปประดิษฐาจารย์ที่ระเบียงคด วัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์

ลักษณะทางศิลปกรรมอย่างเดียวกับพระพุทธรูปปางสมาธิของ แหล่งลุ่มแม่น้ำอิง เป็นหลักฐานอ้างอิงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเวียงจันทน์ที่อยู่ทางตอนล่างของแม่น้ำโขง กับเวียงเชียงของอันเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำอิงที่มารับรองกับแม่น้ำโขง

อย่างไรก็ดี ดำเนินพระเจ้านครหลวง ในส่วนที่กล่าวถึงเจ้าเมืองพะเยา มีความแตกต่างจากข้อมูลจารึกเมืองพะเยาที่ถูกสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2059-2064 ชื่อเจ้าเมืองในจารึกเปลี่ยนไปถึง 3 คน สอดคล้องกับพงศาวดารเมืองน่านที่ระบุว่าช่วงปลายรัชกาลพระเมืองแก้ว ราว พ .ศ. 2059-2069 มีการสับเปลี่ยนเจ้าเมืองพะเยา 4 คน โดยการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองพะเยา อาจเป็นความประสงค์ของราชสำนักในเชียงใหม่ ที่พยายามหาคนที่ไว้ใจได้มาดูแลความสงบเรียบร้อยในล้านนา โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำอิง แพร่ และน่าน ที่เพิ่งถูกผนวกเข้ากับล้านนาได้ไม่นาน โดยเมืองเหล่านี้คงมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย มาก่อน ดำเนินที่กล่าวว่าบรรพบุรุษของเมืองพะเยาสืบมาจากหลวงจักราชแห่งเมืองนครเงินยางของล้านนาจะเป็นการแต่งเติมขึ้นในภายหลังโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงเมืองพะเยาเข้ากับล้านนา

หลังจากนั้นตำนานและเอกสารทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับลุ่มแม่น้ำอิงเท่าใดนัก หลักฐานประเภทจารึกที่พบในเมืองพะเยาและพื้นที่ใกล้เคียงส่วนใหญ่สร้างตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา เนื้อหากล่าวถึงการสร้างวัดและถวายเป็นสิริ สัตว์เลี้ยง และคนให้เป็นข้าพระหรือข้าวัด เรียกว่าการ “กัลปนา” คือยกให้เป็นสิทธิของพระหรือของวัด ทางราชการหรือเจ้าเมืองจะเกณฑ์ใช้สิ่งที่ได้กัลปนาแล้ว ไม่ได้ หรือการสร้างพระพุทธรูปแล้วจารึกที่ฐานว่าผู้ใดสร้าง สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องอุทิศแก่บุคคลหนึ่งบุคคลใด หรือแสดงเจตนาของผู้สร้างที่ประสงค์จะได้ไปบังเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปและได้รับบรรลัทธิธรรมชั้นสูง เป็นต้น

นอกจากนั้น เมื่อพยายามลำดับชื่อเจ้าเมืองพะเยา พบว่า เอกสารโบราณกับจารึก ใช้ชื่อไม่เหมือนกันแม้ว่าจะอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน ทำให้มีการตั้งข้อสังเกตว่า ชื่อที่ปรากฏในจารึกนั้นเป็นชื่อตำแหน่ง ส่วนชื่อที่ใช้ในตำนานเป็นชื่อจริง⁶³

อนึ่ง ความนิยมสร้างถาวรวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาแล้วทำจารึก ความนิยมดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในโอกาสที่พระพุทธศาสนาเจริญมาครบ 2,000 ปี⁶⁴ ความนิยมดังกล่าวพบได้ทั่วไปในล้านนา เฉพาะที่เมืองพะเยา มักพบจารึกที่ฐานพระพุทธรูปหินทรายและศิลาจารึกที่ฝังไว้เพื่อประกาศให้ทราบการทำบุญและถวายเป็นสิริของต่างๆ ให้แก่วัดหรือพระพุทธรูป หลังจากนั้นการสร้างจารึกมีน้อยลง และศิลปกรรมก็เสื่อมโทรมลง เป็นผลจากความวุ่นวายภายในราชสำนักเชียงใหม่ ขุนนางมีอำนาจมากและ ราชบัลลังก์ไม่มีความมั่นคง หลังจากนั้นไม่นาน ล้านนาก็ตกอยู่ในความปกครองของพม่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2101 หรือตั้งแต่พระเมกุฎีครองเมืองเชียงใหม่

ระยะแรกที่พม่าเข้ามาปกครองล้านนา ดำเนินนโยบายให้เจ้าเมืองท้องถิ่นยังคงมีส่วนในการปกครอง เช่น เมืองเชียงใหม่ ตั้งเจ้านายที่มีเชื้อสายพญามังรายขึ้นครองเมือง ได้แก่พระเมกุฎีและพระนางวิสุทธิเทวี แต่เมื่อพระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ. 2120 พม่าได้ส่งเจ้านายหรือข้าราชการชาวพม่าเข้ามาปกครองล้านนาโดยตรง แต่การปกครอง ล้านนาของพม่าคงทำได้ไม่ทั่วถึง ทำให้บางครั้งอยุธยาเข้ามามีอำนาจปกครอง ล้านนา เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวร หรือ สมเด็จพระนารายณ์ บางครั้งพม่าในล้านนาก็ต้องเผชิญหน้ากับล้านช้าง ที่อ้างสิทธิชอบธรรมในการ

⁶³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”, 22.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 23.

ปกครองล้านนาเพราะสืบเชื้อสายพญามังราย ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2143 กองทัพล้านช้างยกมาตี ล้านนาได้เกือบทั้งหมด ยกเว้นเมืองพะเยา เมืองฝาง และเมืองเชียงใหม่⁶⁵

พงศาวดารโยนก ระบุว่า ในปี พ .ศ. 2244⁶⁶ พม่าได้แบ่งหัวเมืองล้านนาออกเป็นสอง ส่วน โดยเอาเมืองเชียงแสนไปขึ้นกับเมืองอังวะโดยตรง และในปี พ .ศ. 2276 ได้กำหนดให้เมือง แพร่ น่าน พะเยา ลำปาง ฝาง สาค เชียงของ และเทิง ขึ้นกับเมืองเชียงแสน เท่ากับว่าพม่าได้แยกเอา เมืองในแถบลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนออกจากล้านนาอย่างเด็ดขาด⁶⁷

การขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าตากสินมหาราชมาถึงเมืองเชียงใหม่ใน ราวปี พ.ศ. 2317 เป็นเพียงระยะเวลาสั้นๆ ครั้งพอถึง พ .ศ. 2330 พระเจ้าอังวะก็ให้อะแซหฺนุกียกกองทัพ มาตีหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกครั้ง ⁶⁸ ผลของสงครามครั้งนี้เองที่ทำให้ชาวเมืองต่างๆ รวมทั้งเมืองพะเยา พากันอพยพหนีพม่าไปอยู่ที่เมืองลำปาง โดยชาวเมืองพะเยาไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดปงสนุก เมืองพะเยาจึงถูกทิ้งร้างไปนานถึง 56 ปี⁶⁹

การแย่งชิงสิทธิ์ในการปกครอง ดินแดนล้านนาที่ดำเนินไปกว่า 200 ปี ก่อให้เกิดความ เสื่อมโทรมของบ้านเมือง อย่างไรก็ดีตาม เมืองพะเยาคงไม่ได้ถูกทิ้งร้างไปในช่วงนั้น เพราะ ตำนาน พระเจ้าตนหลวงระบุว่ามิกฤห์สัดและภิกษุอยู่ที่เมืองพะเยา แต่ไม่รู้ความเป็นมาและความสำคัญของ พระเจ้าตนหลวง จนกระทั่งได้รับตำนานพระเจ้าตนหลวงที่ข้าพระ ที่ถูกกวาดต้อนไป เมืองเวียงจันทน์คัดส่งมาให้

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ตั้งหัวเมืองภาคเหนือ ที่ร้างไปขึ้นมาใหม่ ในปี พ .ศ. 2386 โดยเมืองพะเยาไปขึ้นกับเมืองลำปาง และแต่งตั้งผู้ครองเมือง พะเยาเป็น “พระยาประเทศสุทรทิศ” แล้วให้แบ่งครัวเรือนชาวลำปางและพะเยาบางส่วนกลับไปตั้ง เมืองพะเยาขึ้นตามเดิม โดยเวียงพะเยาใหม่ตั้งขึ้นทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา ซึ่งภายหลัง เรียกว่า “บ้านสันเวียงใหม่ ” เข้าอยู่อาศัยเมื่อปี พ .ศ. 2387 ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปการปกครองประเทศเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ปรากฏว่ามี

⁶⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงศาวดารฉบับราชบัณฑิตยสถาน ภาคที่ 2 : พื้นเมือง น่าน ฉบับวัดพระเกิด, 109-111.

⁶⁶ พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, 414.

⁶⁷ ทน ตนมั่น, ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พระนคร : ม.ป.ท., 2514), 106.

⁶⁸ พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, 456.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 443-456.

การต่อต้านความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะหัวเมืองทางภาคอีสานและภาคเหนือ

การต่อต้านการปฏิรูปการปกครองของภาคเหนือ ทำให้เกิดขบถเงี้ยว ในปี พ.ศ. 2445 พวกเงี้ยวก่อการจลาจลปล้นเมืองต่างๆ เริ่มจากเมืองแพร่ เมืองน่าน แล้วมาถึงเมืองพะเยา เมื่อพวกเงี้ยวเข้าปล้นเมืองพะเยา เจ้าผู้ครองเมืองพะเยาได้ขอกำลังตำรวจจากเมืองลำปางมาช่วยโดยเร่งด่วน พวกเงี้ยวปล้นเมืองพะเยาได้เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม หลังจากนั้นกองกำลังจากเมืองลำปางก็เข้ายึดเมืองลำปางคืนได้เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม ผลของขบถเงี้ยว ทำให้ชาวเมืองพะเยาเวลานั้นเกิดความหวาดกลัว และร่วมกันก่อสร้างกำแพงเมืองที่ชำรุดทรุดโทรมขึ้นมาใหม่ โดยรื้อเอาอิฐจากวัดร้างในเมืองพะเยามาใช้ เพราะเกรงว่าจะป็นอิฐเผาอิฐใหม่ จะไม่ทนการ⁷⁰ เป็นสาเหตุสำคัญ ประการหนึ่ง ที่ทำให้เมืองพะเยามีโบราณสถานเหลืออยู่น้อย

หลังเหตุการณ์ปราบเงี้ยว เมืองพะเยาถูกปรับเปลี่ยนฐานะจาก “เมือง” เป็น “จังหวัดบริเวณพะเยา” ขึ้นกับมณฑลพายัพ ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 ถูกยุบลงเป็น “อำเภอเมืองพะเยา” ถึงปี พ.ศ. 2457 เป็น “อำเภอพะเยา” ขึ้นกับจังหวัดเชียงราย และได้แยกออกเป็นจังหวัดพะเยาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2520

ช่วงเวลาแห่งการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองทางเหนือนี้เองที่ ปีแอร์ โออร์ต (Pierre Ort) ที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมได้เดินทางเข้ามารับราชการในประเทศไทย ครั้งหนึ่งเขาเดินทางจากบางกอกไปยังเมืองเชียงใหม่เพื่อตัดสินคดีรองกงสุลสหรัฐที่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ถูกทหารยามทำร้ายร่างกาย เมื่อการตัดสินคดีเสร็จสิ้นลง ปีแอร์ได้รับคำบัญชาจากเจ้าพระยาอภัยราชาให้เดินทางเยี่ยมหัวเมืองต่างๆ ในภาคเหนือและภาคอีสาน ภารกิจดังกล่าวทำให้ปีแอร์ได้มีโอกาสบันทึกความเป็นไปของหัวเมืองล้านนาในปี พ.ศ. 2440

บันทึกของปีแอร์ทำให้ทราบว่า มีเส้นทางจากเมืองเชียงใหม่ เข้าสู่เมืองลำปาง แล้ววกขึ้นเหนือไปยังเมืองเชียงราย โดยใช้เส้นทางเลียบบแม่น้ำงาวไปจนถึงเมืองงาว ระหว่างเดินทางคณะเดินทางของ ปีแอร์ สวนทางกับพวกขมุซึ่งเดินทางมาจากหลวงพระบาง โดยใช้เส้นทางผ่านเมืองน่าน จากนั้น คณะเดินทางได้เดิน ตัดผ่านป่า ผ่านบ้านข่อยมอง บ้านแม่ทะ และล่องเข้าสู่แม่น้ำอิงซึ่งน้ำในแม่น้ำอิงเอ่อขึ้นสูงเพราะได้รับน้ำฝน จากแม่น้ำอิงมาราวหนึ่งชั่วโมงครึ่ง คณะของปีแอร์ได้มาถึงเมืองพะเยา⁷¹

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 485.

⁷¹ ปีแอร์ โออร์ต, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, แปลโดย พิชญ จันทร์วิทัน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546), 126.

เมืองพะเยาที่ปีแอร์เห็นในขณะนั้น มีสภาพเหมือนหมู่บ้านขนาดใหญ่อยู่ในเขตของลำปาง เขาเล่าถึงเมืองพะเยาว่า “... เจ้านายของเมืองพะเยาไม่ร่ำรวยนัก จึงสามารถจัดหาช้างให้เราได้เพียง 2 เชือก แต่ได้จัดลูกหาบให้ข้าพเจ้าถึง 250 คน ม้าที่นี้ล้มตายเพราะโรคระบาดเสียเกือบหมดสิ้น มีม้าตายกว่า 20 ตัว ในเวลาไม่ถึงเดือน ...”⁷²

จากเมืองพะเยา คณะของปีแอร์เดินทางไปยังบ้านแม่เตี้ย การเดินทาง ช่วงนี้เป็นไปอย่างยากลำบาก เส้นทางเดินในป่ารกชัฏแสดงว่าไม่มีคนเดินทางผ่านมานานแล้ว จากบ้านแม่เตี้ย คณะของปีแอร์เดินทางถึงเมืองพาน ข้ามแม่น้ำลาวเข้าสู่เมืองเชียงราย บันทึกของปีแอร์ ระบุว่ากำแพงเมืองเชียงรายอยู่ในสภาพปรักหักพังแต่ก็เป็นเมืองเดียวในละแวกนั้นที่ขึ้นตรงกับเมืองเชียงใหม่⁷³ การเลือกเส้นทางจากเมืองพะเยาไปเมืองเชียงรายของปีแอร์คล้ายคลึงกับเส้นทางที่ท้าวขี้กุ่มกามนำพระยาไสยลือไทยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ ที่ได้กล่าวถึงก่อนหน้านี้ คือ เดินทางออกจากเมืองพะเยา เข้าสู่เมืองพาน และเมืองเชียงราย ตามลำดับ

อย่างไรก็ดี เส้นทางเชื่อมต่อระหว่างพะเยากับเมืองน่านที่พาดผ่านไป ทางเวียงจันทน์ น่าจะเป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่ใช้สัญจรในสมัยล้านนา เพราะผลจากการสำรวจของศรีศักร วัลลิโภดม ทำให้ทราบว่าตามทางจากเมืองปงในลุ่มแม่น้ำยม มายังเขตอำเภอจุนในลุ่ม แม่น้ำอิงจะพบพระธาตุแห่งหนึ่งชื่อวัดพระธาตุขิงแกง อยู่ในเขตอำเภอจุน จังหวัดพะเยา ตามประวัติ บอกว่า เจ้ามหาชีวิตเมืองน่านมาทำการบูรณปฏิสังขรณ์ สะท้อนให้เห็นการติดต่อระหว่างน่านกับพะเยาโดยผ่านเส้นทางนี้⁷⁴

3.2 ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง เวียงลอ

“เวียงลอ” ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม แม่น้ำอิงตอนกลาง ในตำบลหงส์หินและตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา มีลักษณะเป็น เมืองอกแตก (แผนที่ 3) มีแม่น้ำอิง ไหลผ่านกลางเมือง อีหนึ่ง บริเวณดังกล่าวนี้ น่าจะมีชุมชนในลักษณะ “เวียง” ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เนื่องจาก ใน พ.ศ. 1669 เมื่อขุนเจืองยกทัพไปช่วยขุนจีนผู้เป็นลุงสู้กับทัพแก้วที่ยกมาตีเมือง หิรัญนครเงินยาง เชียงแสน ชื่อเวียงลอปรากฏในรายชื่อเมืองขึ้นของเมืองพะเยาที่ถูกเกณฑ์ไปรบ

⁷² เรื่องเดียวกัน, 127.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 133.

⁷⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๔๕), 226. แสดงความเห็นสอดคล้องกับ ประเสริฐ ณ นคร ที่ว่า พญาร่วงที่อยู่ในตำนานว่าเป็นชู้กับชายาพญางำเมือง น่าจะเป็นเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยที่เมืองน่าน

มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่าเวียงลอเป็นพืนาหนึ่งขงเมืองพะเยามาตั้งแต่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 หรือตั้งแต่ขุนจอมธรรมตั้งเมืองพะเยา โดยระบุว่าพืนาขงเมืองพะเยาที่มีจำนวน 36 พืนานั้น มีชื่อพืนาลอได้เป็นพืนาแห่งหนึ่งขงพืนาพะเยา⁷⁶ และอาณาเขตปกครองชั้นนอกขงเมืองพะเยาครอบคลุมไปถึงเวียงเทิงที่อยู่ต่อแดนเวียงเชียงขง แสดงว่าพะเยามีบทบาททางการเมืองการปกครองเหนือเวียงลอ อย่างไรก็ดี ยังไม่ปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรม โบราณวัตถุหรือโบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่กว่าพุทธศตวรรษที่ 19 เพียงพอจะสรุปได้ว่า “เวียงลอ” ตั้งขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17

เมื่อพญามังรายมีพระราชประสงค์จะรวบรวมบ้านเมืองในล้านนาเข้ามาในพระราชอำนาจ พระองค์ได้อ้างสิทธิชอบธรรมขงพระองค์ที่จะปกครองบ้านเมืองทั้งหลายในล้านนา เนื่องจากพระองค์ ทรงมีสายพระโลหิตสืบทอดจากขุนเจือง แต่ปรากฏว่าหลังการสิ้นพระชนม์ขงขุนเจือง บรรดาหัวเมืองทางด่านใต้ เช่น เวียงเทิง เวียงลอ เวียงพราญ น่านและหลวงพระบาง ขาดการส่งส่วย ดังนั้นเมื่อพญามังรายขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงยกทัพจากเมืองฝางไปตีเวียงเทิง เวียงลอ เวียงพราญ น่านและหลวงพระบาง เข้ามาอยู่ใต้พระราชอำนาจ และได้กระทำไมตรีกับพญาเจ้าเมืองเจ้าเมืองพะเยาใน พ.ศ. 1829

พระราชอำนาจขงพญามังรายที่มีต่อบรรดาบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำอิง อาจไม่มีเสถียรภาพเท่าที่ควร ดังปรากฏว่าเมื่อพญามังรายต้องการเกณฑ์ทหารไปช่วยรบป้องกันพญาฮิมาจาเมืองหริภุญไชยคืน ในราว พ.ศ. 1835 เอกสารบางฉบับ เช่น พืนาเมืองเชียงแสนระบุว่า พญามังรายได้ขอกำลังทหารจากพญาเจ้าเมืองที่เมืองพะเยา ให้เอาคนฝ่าย ตะวันออก คือ พะเยา ลอ เเทิง น่าน และเชียงขง มาช่วยรบ⁷⁷ แสดงให้เห็นว่าพญามังรายมิได้มีสิทธิปกครองเมืองแถบกลุ่มแม่น้ำอิงโดยเด็ดขาด แต่ภายหลังการสิ้นพระชนม์ขงพญามังราย ผู้ครองล้านนามิได้ให้ความสำคัญกับการเป็นมิตรระหว่างล้านนากับพะเยาอีกต่อไป อีกทั้งยังดำเนินนโยบายผนวกพะเยาและดินแดนในพืนาที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงเข้ากับล้านนาอย่างต่อเนื่อง

การดำเนินนโยบายทางการเมืองและการทหารเพื่อ ผนวกพะเยาเข้ากับล้านนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จนถึงรัชกาลขงพญาคำฟูกษัตริย์ผู้ครองนครเชียงใหม่มงค์ที่ 4 พระองค์

⁷⁶ พระยาประชาภิจักรจักร, พงสาวดารโยนก, 233.

⁷⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรุษ ภาคที่ 2 : พืนาเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 64-65.

ได้ยกทัพเข้าผนวกเมืองพะเยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา และเวียงลอซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองพะเยาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา อย่างสมบูรณ์⁷⁸

พญาคำฟูได้พระราชทานเวียงลอให้ขุนนางปกครอง โดยเจ้าเมืองลอมมีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นลอ หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ผู้ครองเวียงลอปรากฏอยู่ในจารึกวัดป่าใหม่ พ.ศ. 2040 กล่าวถึงเจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬาสวรรค์สร้างวัดป่าใหม่แล้วได้บอกบุญไปยังกษัตริย์และพระราชมารดาของพระองค์ จำนวนเบี้ยจ่ายทำบุญ จำนวนครวเรือนที่ถวายไว้แก่วัด รวมทั้งอาณาเขตของวัดที่มีการนำมาวิเคราะห์รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของเวียงได้บางประการ ดังนี้ “... หนวันออก ผังน้ำเป็นแดน หนพายใต้ คูเวียงชั้นนอกเป็นแดน หนวันตก ร้อยวาเป็นแดน หนเหนือคูเวียงเป็นแดน ...”⁷⁹ จากข้อความดังกล่าวนี้มีนักวิชาการตั้งข้อสันนิษฐานว่าจารึกเรียกคูเวียงทางทิศใต้ของวัดว่าคูเวียงชั้นนอก และเรียกคูเวียงที่อยู่ด้านทิศเหนือของวัดว่า “คูเวียง ” จึงเป็นไปได้ว่าชุมชนเวียงลอมีการขยายเขตเวียง โดยส่วนที่เรียกว่าคูเวียงชั้นนอก น่าจะเป็นส่วนที่ขยายออกมาภายหลัง และคูเวียง หมายถึงคูเวียงเดิมที่มีมาก่อน การขยายเขตเวียงลอรั้งนั้นไม่ได้เป็นการต่อเติมออกไปจากเวียงเดิม แต่เป็นการสร้างเวียงขึ้นใหม่อีกเวียงแยกออกไปจากเวียงเดิม⁸⁰

“จารึกหมื่นลอมมงคล” สร้างในพ.ศ. 2044 เนื้อหากล่าวถึงหมื่นลอมมงคลเป็นประธานในการสร้างเจดีย์ ผังพระธาตุ 312,029 องค์ สร้างพระพุทธรูป 1,730 องค์ มอบกน 6 ครวเรือนไว้รักษา

⁷⁸ ความสำเร็จในการผนวกพะเยาเข้ากับล้านนารั้งนั้น ทำให้พญาผายุกษัตริย์ล้านนาพระองค์ที่ 5 สามารถย้ายที่ประทับไปอยู่ที่เมืองเชียงใหมเป็นการถาวร เพราะอาณาเขตทางตอนบนมีความสงบมั่นคง เมืองเชียงแสนเป็นเมืองปราการขนาดใหญ่ ผนวกเมืองพะเยาเมืองใหญ่ทางใต้ได้สำเร็จ และยังผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเวียงเชียงของด้วยการอภิเษกกับพระราชธิดาของเจ้าเวียงเชียงของ

⁷⁹ ดูรายละเอียดคำจารึกทั้งหมดใน ประเสริฐ ณ นคร , จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 2, มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ 3 รอบ พุทธศักราช 2534 (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2535), 118-121.

⁸⁰ วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 327.

พระเจดีย์ จากนั้นจึงเป็นรายชื่อพยาน⁸¹ แม้ระยะเวลาที่ปรากฏในจารึก 2 หลักไม่ทิ้งช่วงห่างกันมากนัก แต่ชื่อของเจ้าหมื่นลอเปลี่ยนจาก “เทพศรีจุฬา” เป็น “มงคล” เป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงตัวเจ้าเมือง อนึ่ง จารึกที่กล่าวถึงเวียงลอพบในเมืองพะเยามีเนื้อหากล่าวถึงการทำบุญเป็นส่วนใหญ่ เช่น จารึกมหาเศรษฐีธรรมคัมภีร์ฯ วัดสิบสองห้อง พ.ศ. 2058 กล่าวถึงการสร้างวัดและถวายสิ่งของแก่วัด มีรายชื่อพณนาเวียงลอร่วมทำบุญในครั้งนั้นด้วย⁸²

พ.ศ. 2101 เชียงใหม่และล้านนาทั้งปวงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ประกอบกับการรบพุ่งอย่างยาวนานระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่า และบรรดาหัวเมืองทั้งหลายในล้านนา ทำให้บ้านเมืองเกิดการระส่ำระสาย เมืองขนาดเล็กหลายเมือง เช่น เมืองพะเยา เวียงลอและเวียงเทิง ไม่มีผู้ปกครอง จนกระทั่งในราวปีพ.ศ. 2199 เจ้าหลวงเมืองแพนผู้ครองเชียงรายได้แต่งตั้งให้พี่น้อง 5 คน แยกกันไปกินเมืองพะเยา เมืองพาน เวียงเทิง เมืองลาวและเวียงลอ โดยขึ้นตรงกับเมืองเชียงราย

ต่อมาใน พ.ศ. 2317 พระเจ้ากรุงธนบุรีร่วมกับพระยาจำบ้านและพระยาภาวโละขับไล่พม่าออกไปจากเมืองเชียงใหม่ แพร่ น่านและนครลำปาง ส่วนเมืองเชียงแสน เชียงราย เวียงเทิง และเวียงลอยังคงมีพม่าตั้งมั่นอยู่ เมื่อถึงปีพ.ศ. 2322 พระยาภาวโละจึงสามารถขับไล่พม่าออกจากเวียงเทิงและเมืองลอได้สำเร็จ จากนั้นจึงกวาดต้อนผู้คนลงมายังกรุงธนบุรี สันนิษฐานว่าเวียงลอจึงถูกทิ้งร้างไปนับแต่นั้น⁸³

ปัจจุบันเมืองโบราณเวียงลอ ตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงคอยจิกจ้อง ผังเมืองมีขนาดประมาณ 800 x 1,250 เมตร มีแม่น้ำอิงไหลผ่านกลางเมือง กำแพงเมืองมี 2 ชั้น กำแพงเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐส่วนใหญ่มีวัชพืชปกคลุม ส่วนกำแพงชั้นนอกมีลักษณะเป็นกำแพงดิน ความกว้างของฐานกำแพงคงสภาพประมาณ 10-15 เมตร สูง 25 เมตร กำแพงบางส่วนถูกรายถูกรุกตึกบ้านเรือน และใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม ยังคงสภาพร่องรอยประตูเมืองจำนวน 4 ประตู คือ ประตูด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก

คูเมืองมีขนาดกว้างประมาณ 6 – 8 เมตร ปัจจุบันมีลักษณะดินเนิน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่าเดิมภายในเวียงลอมีวัดร้างอยู่มากกว่า 50 วัด มีพระพุทธรูปหินทรายและ

⁸¹ โครงการวิจัยปริวรรตและชำระจารึกล้านนา , จารึกล้านนา ภาคที่ 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดยมูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน , 2535), 162-164.

⁸² เรื่องเดียวกัน, 131-133.

⁸³ ประโชติ สังขานุกิจ , บรรณาธิการ , เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา , (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดียสแควร์, 2539), 219-220.

พระพุทธรูปสำริดจำนวนมาก แต่ได้ถูกลักลอบขุดและเคลื่อนย้ายออกไปแล้วจากโบราณสถานที่เหลืออยู่บางแห่ง (ภาพที่ 6) และพระพุทธรูปหินทราย (ภาพที่ 7) เวียงลอน่าจ ะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 6 เจดีย์ทรงระฆังล้านนา (หรือเจดีย์พื้นเมืองล้านนา) วัดศรีปิงเมือง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา
มีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดปงสนุก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
สันนิษฐานว่ามีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากส่วนรองรับองค์ระฆัง ยึดสูงขึ้น
ทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็ก

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปหินทราย สกุลช่างพะเยา
อายุราวกลางหรือปลายพุทธศตวรรษที่ 21
พบที่ถ้ำเกือกม้า อำเภอจุน จังหวัดพะเยา
อนึ่ง พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา
สามารถพบได้ทั่วไปในพื้นที่เวียงลอ
ในขณะที่พระพุทธรูปสำริดถูกเคลื่อนย้าย
ออกจากสถานที่ตั้งดั้งเดิม

การที่ เวียงลอถูกทิ้งร้างไปเป็นระยะเวลานาน ทำให้งานศิลปกรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่ตั้งดั้งเดิม ดังกรณีที่ชาวเวียงเชียงของทำการรวบรวมและเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปออก จากเวียงลอ มาประดิษฐาน ไว้ในวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และเขียนประวัติว่าได้พระพุทธรูปมาจากโบราณสถานวัดพระเจ้าเข้ากาดภายในเวียงลอ

วัดพระเจ้าเข้ากาด⁸⁴ เป็นโบราณวัตถุที่ร้างไม่ทราบนามเดิมของวัด สาเหตุที่ชาวบ้านเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า วัดพระเจ้าเข้ากาด เนื่องจาก พบพระพุทธรูปจำนวนมากประหนึ่งพบผู้คนอยู่ในตลาด ต่อมาพระพุทธรูปสำริดจำนวนหนึ่งถูกอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่วัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยแต่เดิมมิได้ทำทรงครอบไว้ ภายหลังมีพระพุทธรูปองค์หนึ่งถูกโจรกรรมไปเมื่อ พ.ศ. 2524 ทำให้ศรัทธาวัดจำต้องสร้างกรงปูนซีเมนต์และเหล็กเส้นครอบเอาพระพุทธรูปที่เหลือไว้ใน⁸⁵

3.3 ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน เวียงเทิง

“เวียงเทิง” ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม แม่น้ำอิงตอนบน และเป็นเมืองที่ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณของล้านนาหลายฉบับ เวียงเทิงมีลักษณะเป็นเวียงอกแตก เพราะมี แม่น้ำอิง ไหลผ่ากลางเวียง และอีกด้านหนึ่งมีแม่น้ำลาวเข้ามาบรรจบกับแม่น้ำอิง เวียงเทิงจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ซึ่งมีการสำรวจพบร่องรอยของคูน้ำคันดินทั้ง 2 ส่วน (แผนที่ 4) กำแพงจะโอบล้อมเอาดอยหนึ่งไว้ในสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมใจในปัจจุบัน ลักษณะทางกายภาพของเวียงเทิง แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองจากเมืองเชียงราย เพราะเมืองเชียงรายก็มีการสร้างเมืองโอบรอบดอยทองเช่นเดียวกัน

⁸⁴ วัดพระเจ้าเข้ากาด เป็นโบราณสถานแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน นอกเวียงลอฟ่งใต้ด้านทิศตะวันออกหรืออยู่ในเขตหมู่ที่ 1 บ้านล่อ ตำบลล่อ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา และเป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งที่ได้นำงานโบราณคดีใน พ.ศ. 2547 โดยสำนักศิลปากรที่ 7 น่าน จากการดำเนินการของนักโบราณคดีคือนายสุรเชษฐ์ กิ่งทอง สรุปว่าวัดพระเจ้าเข้ากาดมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

⁸⁵ นवल สิทธิยศ, “ประวัติวัดหลวง ตำบลครั่ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย”, ในหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระอุโบสถ วัดหลวง ตำบลครั่ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย วันที่ 8-12 กุมภาพันธ์ 2541(ม.ป.ท., 2541), 4-5. ราวปี พ.ศ. 2542 ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้าไปที่วัดหลวง ตำบลครั่ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เพื่อสำรวจพระพุทธรูปศิลปะล้านนา แต่ไม่สามารถบันทึกภาพถ่ายหรือ -ข้อมูลของพระพุทธรูปกว่า 10 รายการ ที่เก็บรักษาไว้ในวัดหลวง เนื่องจากมีการติดลูกกรงเหล็กคด

แผนที่ 4 แผนที่ผังสังเขปเวียงเทิง

รายชื่อประตูเวียงที่ปรากฏ เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นใหม่ ระหว่างที่มหาดวงศัขึ้นครองเวียงเทิง ระหว่างปี พ.ศ. 2381-2389 หนังสือ “เทิง : คำนาน พงสาวดาร ประวัติศาสตร์” ระบุว่ามีการซ่อมแซมกำแพงเวียงเทิง โดยใช้ไม้สักปักบนกำแพง แล้วสร้างประตูเมืองใหม่อีกสองแห่ง คือ ประตูปล่องช้าง และประตูหาวก สำหรับประตูเมืองด้านอื่นเป็นชื่อที่เรียกภายหลัง

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนที่เวียงเทิง ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน เติ้ง : คำนาน พงสาวดาร ประวัติศาสตร์, คณะกรรมการจัดทำหนังสือ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูนิวิฐฐัฒนคุณ(บุญเป็ง จิตสาโร) (ม.ป.ท., 2543), 90.

จากการสำรวจของกรมศิลปากร พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก ในบริเวณเวียงเทิง หลักฐานส่วนใหญ่เป็นพวกภาชนะดินเผาทั้งแบบเนื้ออ่อนและเนื้อแกร่ง เครื่องเคลือบจากแหล่งเตาในภาคเหนือ และชิ้นส่วนโบราณวัตถุอีกหลายรายการ จากหลักฐานที่สำรวจพบ นักโบราณคดีตั้งข้อสันนิษฐานว่าเวียงเทิงคงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22⁸⁶

⁸⁶ กรมศิลปากร, เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา (กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์, 2539), 154-145.

อย่างไรก็ดี สิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ในเวียงเทิงเป็นของที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 24 โดยชุมชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ได้ก่อสร้างขึ้น แต่พื้นที่โบราณสถานร้างบางแห่งเช่น “วัดเสาหิน” ยังเหลือชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่อันเป็นประธานของวัด ลักษณะของพระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปแสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย มีการกำหนดอายุพระพุทธรูปดังกล่าวไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

ชื่อ “เวียงเทิง” ปรากฏอยู่ในพงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ว่า เมื่อพญาแสนภูรับพระราชโองการพญามังรายมาสร้างเมืองเชียงแสน ในปี พ.ศ. 1829 ในลำดับรายชื่อขุนนางที่พญาแสนภูให้ไปครองเมืองต่างๆ มีชื่อ “แสนหลวงเทิง”⁸⁷ อยู่ด้วย ส่วนดินแดนในปกครองของพญาแสนภูมีรายชื่อของ “พันนาเทิง”⁸⁸ ซึ่งเป็นดินแดนในปกครองของเมืองเชียงแสนมาแต่ดั้งเดิม แต่จากสภาพที่ตั้งของเวียงเทิงสันนิษฐานว่าเวียงเทิงมีการติดต่อกับเมืองพะเยา

พื้นเมืองเชียงแสนกล่าวถึงสมัยที่พญามังรายเพิ่งยึดครองเมืองหริภุญไชยจากพญาฮิยาได้สำเร็จ พญาฮิยาหนีไปพึ่งพญาเบ็กผู้น้องที่เมืองลำปาง ทั้งสองพระองค์ขอให้ทางเมืองอยุธยาช่วยกำลังมาช่วยรบกับพญามังรายที่เมืองหริภุญไชย พญามังรายจึงได้ขอกำลังจากขุนคราม โอรสของพระองค์ที่ในขณะนั้นครองเมืองเชียงแสนอยู่ และทรงขอกำลังทหารของพญาฮิยาจากเมืองพะเยา⁸⁹ อีกด้วย

เนื้อความที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงแสน แสดงให้เห็นว่าขอบเขตปกครองของเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากจะครอบคลุมลุ่มแม่น้ำอิงทั้งหมดแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงเมืองน่านอีกด้วย แต่อำนาจปกครองของเมืองพะเยาที่มีต่อเมืองน่านนั้นคงไม่เสถียรภาพมากนัก เนื่องจากในพื้นที่เมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ระบุว่า “... มีพระญาติ 1 ชื่อว่า จำเมือง อยู่เมืองพระยาว ... เอรืพลมารบเอาเมืองพั้วได้แล จึง ใ้ นางพระญาติ 1 ชื่อว่า แม่ท้าวคำอ้อลิมกับ

⁸⁷ องค์การค้าของคุรุสภา, พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, 126.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 138.

⁸⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 64-65. ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในเชิงอรรถประกอบเนื้อหาที่ปรากฏในหน้า 64-65 อย่างน่าสนใจหลายอย่าง โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างพื้นเมืองเชียงแสนกับพื้นเมืองเชียงใหม่ ในพื้นเมืองเชียงใหม่พญาเบ็กเป็นลูกพญาฮิยาและไม่ปรากฏว่ามีการขอกองทัพจากเมืองอโยธยา (หรือ อโยธยา) มาช่วยพญาฮิยาปราบชิงเมืองหริภุญไชยแต่อย่างใด และสรุปว่าพื้นเมืองเชียงแสนให้ความสำคัญของการสงครามระหว่างพญาฮิยากับพญามังราย มากกว่าพื้นเมืองเชียงใหม่

ลูกชายชื่อว่า อ้ายอ้อมป้อม...”⁹⁰ ต่อมาภายหลังแม่ท้าวคำอ้อมกลับตกไปเป็นเมียของเจ้าเมืองปลาต ทำให้สิทธิในการครองเมืองปัวของพญาเมืองสิ้นไปโดยปริยาย เมื่อพญาเมืองทราบเรื่อง จึงยกทัพจะมาตีเมืองปัว แต่ทว่า

เมื่อนั้นเจ้าไสยก็ยกเอาริพลออกมาตั้ง เอาเจ้าอ้อมป้อมเป็นทัพหน้า พระญางำเมือง
หันเจ้าอ้อมป้อม อันเป็นลูกคน ก็มีใจอันรักลูกคน พระญางำเมืองก็หื้อริพลคอยหนีคือเมื่อ
เมืองพระยาดังเก่านั้นแล ... ส่วนเสนาอำมาตย์ชาวพัวทั้งหลาย ก็อภัยยกเจ้าเมืองประหลาด
หื้อเป็นพระญายังเมืองพัว ... ชื่อว่า พระญาผานอง ... ส่วนเจ้าอ้อมป้อมก็หนีเมื่อเมืองพระ
ยัว⁹¹

เจ้าขุนไสยที่เป็นเจ้าเมืองปลาตเป็นเชื้อสายของพระญาเก่าเกลื่อนที่เป็นพระญาในเมือง
ภูคา กับแม่ท้าวคำพิ นที่เคยปกครองเมืองปัวมาก่อน อาจเรียกเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ภูคาได้ ที่ว่า
เจ้าขุนไสยเอาเจ้า อ้อมป้อมเป็นทัพหน้า สันนิษฐานว่าเพื่อ ใช้เจ้าอ้อมป้อม เป็นตัวประกัน เพื่อข่มขู่
พญาเมือง การที่เจ้าขุนไสย ต้องการ แม่ท้าวคำอ้อม มาเป็นชายา สามารถตีความได้ว่า เป็นการ
แต่งงานเพื่อเสริมอำนาจชอบธรรมของราชวงศ์ภูคาที่มีเหนือเมืองปัว อย่างไรก็ดี เหตุการณ์ ต่างๆ ที่
ปรากฏในพื้นที่เมืองน่านได้ให้ภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพะเยากับเมืองน่านโบราณใน
ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ความพยายามของพญาเมืองที่ต้องการให้เชื้อ สายของพระองค์ได้ปกครอง
เมืองน่าน ก็ไม่อาจต้านทานอิทธิพลของราชวงศ์ภูคาได้ จนกระทั่งพระเจ้าติโลกราชได้ขยาย
พระราชอำนาจมาครอบครองเมืองน่านได้ในราวปี พ.ศ. 1992 ราชวงศ์ภูคาจึงสิ้นเชื้อสาย⁹²

อนึ่งประวัติหรือหลักฐานการสร้างเวียงเทมมีไม่มากนัก ที่ชัดเจนคือในรัชกาล
พระเมืองแก้ว ในราว พ.ศ. 1994-2049 เวียงเทมขึ้นกับเชียงใหม่ มีเจ้าเมืองชื่อว่าแสนคำชายฟ้า⁹³

ส่วนเวียงเทมที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร โบราณ เรื่อง “พม่ารบไทย” อันเป็นผลงานกวีของ
ทหารที่ติดทัพพม่า เข้ามาตีเมืองพิษณุโลกในราวปี พ .ศ. 2317 คงถูกทิ้งร้างไปแล้ว สาเหตุของการ
ทิ้งเมืองให้เป็นเมืองร้างยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นจากสภาพการเมืองในล้านนาใน

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 55. สันนิษฐานว่าได้แก่ “เมืองปัว” โดยเมืองปัวนี้ในพื้นที่เมืองน่านระบุว่า
ว่ามีมาก่อนเมืองน่าน

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, 57-58.

⁹² เรื่องเดียวกัน, 60.

⁹³ ประพันธ์ บุญเมือง , ประวัติบ้านพระเนตร- ห้วยโป่ง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย
(เชียงราย : โรงพิมพ์สยามโฆษณาและการพิมพ์, 2544), 2.

ราวพุทธศตวรรษที่ 24 ที่มีการ “พื้นม่าน” หรือขับไล่ผู้ปกครองชาวพม่าออกไปจากล้านนา หรือการทิ้งเมืองจะเกิดขึ้นเพราะสภาพธรรมชาติของกลุ่ม แม่น้ำอิงที่ต้นน้ำสำคัญคือกว๊านพะเยามักเกิดความแห้งแล้งในช่วงฤดูร้อน

เวียงเทิงที่ปรากฏในคราวเรื่อง “พม่ารบ ไทย” เป็นที่พักขอ กองทหารพม่าเพียงชั่วคราว ดังนี้ “... วัดท่งเทิงบ่มีสัง จักมาเค็งคืดข้าง ถ้านั้นก็หาก มาเทิง เดือนยี่แรม สี่ค่ำมาเถิง ออกเวียงเทิงทัพท้าวฝ้ายคั่น ...”⁹⁴

ประชาชนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนแถบเวียงเทิงอพยพมาจากที่อื่น เช่น บ้านพระนคร ถูกตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2401 โดยประชาชนที่อพยพมาจากเมืองน่าน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ตรงกับเวลาที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นเจ้าเมืองน่าน อพยพเข้ามาอยู่ตั้งแต่ปี พ .ศ. 2401 ปรากฏว่าบริเวณเวียงเทิงถูกทิ้งร้างไม่มีผู้คนอยู่อาศัย แม้แต่ในวัดก็ไม่มีการทำงานบำรุงเพราะไม่มีภิกษุจำพรรษา ดังปรากฏว่า

บริเวณใกล้เคียงบ้านพระนคร เช่น ตั้งแต่เริ่มจากตัวอำเภอเทิงลงมาตามลำน้ำอิงไปจนถึงบ้านคำ บ้านป่าตาล บ้านร่องขุน เป็นต้น ล้วนแต่มีซากกองอิฐเก่าๆ พบตามทุ่งนาและลำห้วย บางแห่งกลายเป็นที่นอนของชาวบ้านไปเกือบหมด “...เหลือแต่ซากก้อนอิฐให้เห็นเป็นร่องรอย นอกจากนั้นตามริมแม่น้ำอิงน้ำก็เซาะพังทลายลงไปในลำแม่น้ำอิงก็หลายแห่ง บางแห่งถูกขุดถูกรื้อออกหมด เพื่อค้นหาของเก่า เช่น พระพุทธรูป, ทองคำ, เป็นต้น ที่ฝัง

⁹⁴ ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว , พม่ารบไทย ภาคปริวรรต ลำดับที่ 36/ 2532, โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (อัคราณา), 8, ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว ได้ให้คำชี้แจงเกี่ยวกับเอกสาร โบราณนี้ว่าเป็นผลงานประเภทคร่าวขอของล้านนา ต้นฉบับเป็นของวัดสันมะนะ ตำบลบัวสลี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย เอกสารนี้เดิมเป็นของเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงแสน กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อ พ .ศ. 2317 เมื่อพม่ายกกองทัพมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ แม้ผู้แต่งจะกล่าวว่าแต่งเมื่อ พ .ศ. 2322 ก็ตาม แต่ไพฑูรย์เห็นว่าคำคร่าวนี คงแต่งขึ้นภายหลังสงครามเล็ก ไม่ได้แต่งขณะที่มีสงคราม ผู้แต่งคร่าวนีชื่อศรีวิไชยา อยู่ทัพเมืองยอง กล่าวถึงเส้นทางการเดินทัพของแต่ละเมืองที่มารวมกันที่เมืองเชียงแสน จากนั้นจึงเดินทางต่อไปโดยใช้เส้นทางที่ตัดผ่านสถานที่ดังต่อไปนี้ ท่าตูป ปางชาว ทุ่งนายาว ปางสัก เวียงเทิง ทุ่งปากคำ แม่น้ำหาง หนองเอื้องเสือ นาค เมืองจ๋ม เมืองออย เมืองปง แม่เยียบ หัวฝาย ดอนไท หัวทรายขาว สบยาง เมืองแพร่ เมืองน่าน ลับแล ถึงเมืองพิษณุ โลก นอกจากคำชี้แจงดังกล่าว คำว่าเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นว่าอาจเกิดความแห้งแล้งขึ้นในพื้นที่บริเวณ ปางสัก เวียงเทิง ทุ่งปากคำ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้เวียงเทิงถูกทิ้งร้าง

ไว้ในดิน บางคนได้พระพุทธรูป บางคนได้แหวนของมีค่าเก่าๆ ส่วนถูกขุดค้นเกือบหมด ซาก
ก่อนอิฐเหล่านี้บางแห่งเป็นเพียงเจดีย์ บางแห่งเป็นวัดร้าง⁹⁵

ภาพที่ 8 นายสม สอนนันทิ ขุดพบพระพุทธรูปกลางทุ่งนา เมื่อปี พ.ศ. 2512

ที่บริเวณหนองสะหลวง บ้านพระนคร หมู่ 14 ตำบลคำ อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย

ที่มา : ประพันธ์ บุญเมือง, ประวัติบ้านพระนคร – ห้วยโป่ง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย (เชียงราย : สยาม
โฆษณาและการพิมพ์, 2544), 9.

การขุดพบของมีค่าหรือพระพุทธรูปในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิงมีบ่อยครั้ง โดยมากหากเป็น
ชาวบ้านขุดพบ มักจะนำไปประดิษฐานไว้ที่วัดของหมู่บ้าน (ภาพที่ 8)

จากบันทึกของปีแอร์เมื่อปี พ .ศ. 2440 ตอนหนึ่งกล่าวถึงเวียงเทิงว่า เมื่อคณะของเขา
เดินทางออกจากเมืองเชียงรายได้ใช้เส้นทางตัดผ่านบ้านปงไปยังเวียงเทิง จากบันทึกทำให้ทราบว่า
ชาวเวียงเทิงส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิง อย่างไรก็ตาม สภาพเวียงเทิงที่เขาเห็นคง
ไม่ทำให้เกิดความประทับใจ จ ปีแอร์บันทึกเกี่ยวกับการหาช้างที่เวียงเทิงเพื่อบรรทุกสัมภาระว่า
ทั้งเมืองมีช้างอยู่เพียง 2 เชือก อีกทั้งแผนที่ของปาวีก็ไม่ได้รายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่มากนัก
และระยะทางจากบ้านปงถึงเวียงเทิงเพี้ยนไปจากความเป็นจริง บ้านปงในบันทึกของปีแอร์ปัจจุบัน
สันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของอำเภอปง จังหวัดพะเยา

⁹⁵ ประพันธ์ บุญเมือง ประวัติบ้านพระนครห้วยโป่ง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย , 1.

บันทึกของปีแอร์แสดงว่าเวียงเทิงในช่วงนั้นคงเป็นเพียงเมืองขนาดเล็ก จนไม่สามารถให้การต้อนรับหรืออำนวยความสะดวกแก่นักเดินทาง ปีแอร์บันทึกว่าแถบเวียงเทิงมีชุมชนของพวกไทลื้อจากสิบสองปันนาเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่หลายปีแล้ว การเข้ามาตั้งบ้านเรือนของพวกไทลื้ออาจเพราะหนีจากความวุ่นวายภายในบ้านเมืองของตน

จากเวียงเทิง คณะของปีแอร์ เดินทางลงใต้จนถึงแม่น้ำน่าน เดินทางเลียบแม่น้ำน่าน จนถึงบ้านข่อย บ้านโป่ง บ้านท่าฟ้า เข้าสู่เมืองเชียงม่วนริมฝั่งแม่น้ำปี ไต่สันคอยขึ้นไปเรื่อย ๆ จากนั้นจึงเข้าสู่เมืองน่าน⁹⁶ เมื่อถึงเมืองน่านปีแอร์ทราบจากเจ้าสุริยพงษ์เจ้าหลวงเมืองน่าน⁹⁷ เกี่ยวกับพวกลื้อที่เข้ามาอยู่แถบเวียงเทิง เชียงคำ และเมืองสวด ว่าอพยพเข้ามาราว 39 ปีมาแล้ว มีลื้อ 2 พวก ได้แก่ ลื้อเมืองปวง และลื้อเมืองอุ

พวกลื้อเมืองอุ ส่วนหนึ่งเชื่อฟังคำของฝรั่งเศส กลับไปอยู่ที่ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁹⁸ ซึ่งลื้อที่เวียงเทิงส่วนใหญ่เป็นลื้อเมืองอุ⁹⁹ ข้อมูลที่ปีแอร์ทราบจากเจ้าหลวงเมืองน่านเกี่ยวกับการเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตเวียงเทิง ตรงกันกับประวัติเวียงเทิงในหนังสือที่ชาวเวียงจันทน์พิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2543¹⁰⁰

⁹⁶ ปีแอร์ โอรีต, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, 143-149.

⁹⁷ เจ้าผู้ครองนครคนที่ 8 ต่อมาสถาปนาเป็นเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เมื่อ พ.ศ. 2446 เรื่องเดียวกัน, 160.

⁹⁸ เมืองอุ ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อาจจะเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองอุที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงเขตปกครองของพ่อขุนพระรามคำแหงเมื่อราวปี พ.ศ. 1835 ว่า “... พ่อขุนพระรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ทั้งมากวาลาวไทยเมืองใต้หล้าฟ้าภู ... ไทยชาวอุชาวของมาออก ... เท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว ...” เมืองกาวนั้นนักวิชาการสันนิษฐานว่าได้แก่เมืองน่าน เมืองอุคงหมายถึงเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อันอาจจะเกี่ยวข้องกับลื้อเมืองอุที่เข้ามาอยู่เวียงเทิงเมื่อราวปี พ.ศ. 2401-2402 อนึ่ง ชาวของอาจจะหมายถึงผู้คนที่ย้ายอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งหมดนี้เป็นเมือง ใต้ปกครองของสุโขทัย แต่ไม่ได้กล่าวถึงเมืองพะเยา หรือเวียงเทิง สันนิษฐานว่าอาณาเขตของสุโขทัยน่าจะมาถึงเมืองน่านและแผ่อำนาจปกครองเข้าไปถึงเมืองอุที่ตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำโขง กรมศิลปากร , ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548, 50-51.

⁹⁹ ราว พ.ศ. 2401-2402.

¹⁰⁰ เฑิง : ตำนาน พงสาวดาร ประวัติศาสตร์, คณะกรรมการจัดทำหนังสือ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูนิวาส์สุทธานาค (บุญเป็ง วิฑิตสาโร) (ม.ป.ท., 2543).

อนึ่ง เวียงเทิงกับเวียงเชียงของนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างมาก เพราะลักษณะภูมิประเทศของทั้งสองเมืองเป็นที่ราบยาวต่อเนื่องกัน¹⁰¹ เวียงเทิงมีแม่น้ำอิงไหลผ่านกลางเมือง ด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำลาวที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำอิง แม้ว่าปัจจุบัน เวียงเทิงจะขึ้นอยู่กับจังหวัดเชียงราย แต่เมื่อแยกเส้นแบ่งเขตปกครองปัจจุบันออก จะเห็นได้ชัดเจนว่าเวียงเทิงเป็นเมืองในกลุ่มแม่น้ำอิงเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลางและตอนปลาย (แผนที่ 1) และมีความเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมของเมืองพะเยาเป็นอย่างมาก เพราะสถานที่ตั้งเมืองนอกจากแม่น้ำสองสาย ยังถูก ขนาบด้วยแนวเทือกเขาสูงชัน ฉะนั้นการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมน่าจะรับจากทางเมืองพะเยาที่เป็นเมืองใหญ่ของกลุ่มแม่น้ำอิง ตอนล่างหรือทางเวียงเชียงของที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนมากกว่า หากจะรับวัฒนธรรมจากภายนอก เช่น เชียงใหม่ สุโขทัยหรือหลวงพระบางบ้างก็คงมิได้รับมาโดยตรง

3.4 ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน เวียงเชียงของ

เวียงเชียงของ ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำอิงที่ไหลออกสู่แม่น้ำโขง จัดเป็นพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน อยู่เหนือเวียงเทิงขึ้นไป ตัว เวียงเชียงของ ในปัจจุบัน ตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำอิงขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตร เวียงเชียงของที่กล่าวถึงนี้ มีกำแพงและคูเมืองล้อมรอบ¹⁰²

เวียงเชียงของ ในการศึกษาของวราวุธ ศรีโสภาค พบว่ายังมีเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่เชื่อว่าเป็นเวียงเชียงของโบราณ อยู่ที่บ้านดอนมทาวัว มีชื่อเรียกว่า “เมืองผาแดง” ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง เหนือปากแม่น้ำอิงประมาณ 1 กิโลเมตร เมืองนี้ไม่มีคูน้ำคันดินหรือกำแพงล้อมรอบ พบเพียงร่องรอยของโบราณสถานประเภทวัดร้างอยู่ราว 20 แห่ง และพบพระพุทธรูปศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยาอยู่ทั่วไป ดังนั้น วราวุธ จึงสรุปว่าร่องรอยของโบราณวัตถุสถานดังกล่าว คือ หลักฐานยืนยันว่าชุมชนเมืองที่บ้านดอนมทาวัว ในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย น่าจะเป็นชุมชนเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยล้านนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 และเป็นเวียงเชียงของเก่าที่ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณว่าเมืองผาแดง โดยที่ตัวเวียงเชียงของปัจจุบัน เป็นเมืองที่มาสร้างขึ้นในสมัยหลัง จึงไม่ปรากฏโบราณสถานที่เก่าแก่ถึงสมัยล้านนา การที่โบราณวัตถุประเภทพระพุทธรูปหินทราย

¹⁰¹ วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 360.

¹⁰² ปัจจุบัน มีสิ่งปลูกสร้างอยู่บนแนวกำแพงเวียงเชียงของตลอดแนว และปรับพื้นที่หน้าดินกำแพงเดิม ให้เป็นถนนลาดยาง

หรือประติมากรรมหินทรายที่พบอยู่ตามวัดต่างๆ ในเวียงเชียงของใหม่ สันนิษฐานว่าถูกนำมาจากเวียงเชียงของ เก้าที่บ้านดอนมหาวัน โดยอ้างหลักฐานการเรียบเรียงประวัติเวียงเชียงของ (ใหม่) ของขุนภูพิเลขกิจ (เจ้าหนานบุษรศ จิตตระกูล) เชื้อสายของเจ้าอริยะผู้สร้างเวียงเชียงของใหม่ แสดงให้เห็นว่าเวียงเชียงของ (ใหม่) เป็นเมืองที่สร้างในสมัยที่ล้านนาถูกปกครองโดยพม่าแล้ว คือหลังพุทธศตวรรษที่ 21 และไม่มีความเกี่ยวข้องกับเวียงเชียงของเก้าที่น่าจะอยู่ที่บ้านดอนมหาวัน¹⁰³

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า ทำไมเมืองผาแดงที่ตั้งอยู่ที่บ้านดอนมหาวัน สันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของ เวียงเชียงของโบราณ จึงไม่ปรากฏร่องรอยของคันดินคูน้ำ หรือกำแพงที่เป็นขอบเขตการป้องกันเมืองแต่อย่างใด นับเป็นสิ่งที่ผิดปกติของการตั้งบ้านเมืองในล้านนา หรืออาจเป็นเพราะเมืองผาแดงดังกล่าว เป็นพื้นที่อรัญญิกของเวียงเชียงของ ไม่จำเป็นต้องมีคูน้ำและ กำแพงล้อมรอบ อนึ่ง เวียงเชียงของปัจจุบันมีผู้คนอาศัย อยู่อย่างต่อเนื่อง ทำให้โบราณสถานถูกปรับเปลี่ยนสภาพไปมาก จนไม่เหลือเค้าของเวียงเชียงของ โบราณ อีกประการหนึ่งคือตำนานที่วราวุธใช้ ตอนหนึ่งปรากฏว่าเจ้าฟ้ามาละ เจ้าเมืองเชียงแสน ให้เจ้าอริยะที่เป็นบุตรมาตากถาปาร้อยเต่าแล้วสร้าง เวียงเชียงของ ขึ้น แล้วบูรณะวัดและเจดีย์บรรจุพระธาตุ 2 องค์ ที่ถูกสร้างมาก่อนแล้ว แสดงให้เห็นว่าที่ตั้งของเวียงเชียงของในปัจจุบัน เป็นเมืองที่มีมาก่อนหน้าเจ้าอริยะจะพาผู้คนเข้ามาอยู่¹⁰⁴ ประกอบกับตำนานบางฉบับกล่าวอ้างว่าเวียงเชียงของเดิมเป็นหมู่บ้านเก่าแก่สมัย ลวจักราชชื่อว่า “บ้านรอยเต่า” ต่อมาเมื่อมีคนอยู่อาศัยกันมากขึ้นจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเวียงเชียงของ นับเป็นเมืองสำคัญในจำนวน 3 เมืองของล้านนายุคแรกนับตั้งแต่พญามังรายขึ้นครองราชย์สมบัติในเมืองเชียงราย ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองสำคัญทั้ง 3 เมืองนั้นได้แก่เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย และเวียงเชียงของ ดังหลักฐานในพื้นที่เมืองเชียงแสน ระบุว่า

¹⁰³ ขุนภูพิเลขกิจ(เจ้าหนานบุษรศ จิตตระกูล) สมุหบัญชีอำเภอเชียงของคนแรก เป็นบุตรพระยาจิตรวรวัชรยศรัง สี เจ้าเวียงเชียงของคนสุดท้าย ได้เรียบเรียงประวัติเวียงเชียงของใหม่ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2488 อ้างถึงใน วราวุธ ศรีโสภาค , “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง”, 90-93.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 95.

ตั้งแต่มีรายราชเจ้าลงมาอยู่เมืองพิงแล้ว ลูกท่านเจ้ามั่งกรมอยู่ส่วยเมืองเชียงราย เชียงแสน เมืองฝาง ทั้งหมดแทนแล้ว ท่านก็มีราชบุตรคนแล ลูกอ้ายชื่อว่า เจ้าแสนพู่ ผู้ถ้วนสองชื่อว่า น้ำถ้วน ผู้ถ้วนสามชื่อว่า น้ำน่าน แล เมื่อนั้น มีรายเจ้าแลมั่งกรมทั้งสองพ่อลูกเบิกสากันแล้ว ก็มีอาชญาหื้อเจ้าแสนพู่คนเป็นหลานเป็นลูกนั้น ไปเลิกตั้งเวียงเงินยางเชียงแสนหื้อคืบปนเวียงแถมแล หื้อเจ้าน้ำถ้วน..ไปกินเมืองฝาง แล้วหื้อเจ้าน้ำน่านไปกินเวียงเชียงของหั้นแล¹⁰⁵

หลักฐานที่สนับสนุนว่า เวียงเชียงของ อยู่ในปกครองของล้านนาได้แก่จารึกเชียงของ พ.ศ. 1988 ระบุว่า เจ้าหมื่นจัวเชียงของสร้างวัดใน เวียงเชียงของ โดยได้รับอนุญาตจาก สมเด็จพระมหาธรรมราชาและมหาเทวี¹⁰⁶

เนื้อความในจารึก สามารถตีความ ได้ว่ายศของผู้ครอง เวียงเชียงของ ในเวลานั้นได้แก่ยศเจ้าหมื่น ส่วนสมเด็จมหาธรรมราชาได้แก่พระเจ้าติโลกราช และมหาเทวีหมายถึงพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราช

จารึกบ้านห้วยทรายพบที่บ้านห้วยทรายริมฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามเวียงเชียงของ เนื้อความในจารึกบ่งชี้ว่าน่าจะหมายถึงเหตุการณ์เมื่อตอนที่ พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพไปตี¹⁰⁷

¹⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรุษ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 2546, 68-69. องค์การค้าของคุรุสภา, พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, 122.

¹⁰⁶ อันธ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน (เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), 19-21.

¹⁰⁷ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ได้กล่าวถึงจารึกนี้ไว้ในบทความเรื่อง Notes d'Epigraphy Indochinoise ในหัวข้อที่เกี่ยวกับจารึกลาว หมายเลข B4, 5 Stèle de Ban Huei Sai และระบุที่มาว่าของจารึกว่าได้มาจากบ้านห้วยทรายโดย M.Rabjean แต่ Luis มิได้แปลจารึกนี้ เพียงแต่บอกว่าเป็นการกลั่นกรองของขุนนางให้แก่วัด Louis Finot, "Notes d'Epigraphie Indochinoise", Bulletin Ecole Française d'extrême-Orient (Hanoi : Imprimerie d'extrême-Orient, 1916), 251-162. อ้างถึงใน กรรณิการ์ วัฒนเกษม, "จารึกบ้านห้วยทราย", ใน ภาษาจารึก, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, 2533. คุรุราลี กิ่งเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 6 รอบ ของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ภาควิชาภาษาตะวันออก และชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), 9. ต่อมากรรณิการ์ วัฒนเกษม ดำเนินการอ่าน แปล รวมทั้งตีความหมายของจารึกดังกล่าว สรุปว่า เป็นจารึกของล้านนา เพราะมีข้อความหลายตอนที่เกี่ยวข้องกับมหาธรรมราชาเจ้าในเมืองเชียงใหม่

เมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 1997¹⁰⁸ จารึกบ้านห้วยทรายเป็น หลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าเวียงเชียงของ เป็นเส้นทางผ่านเข้าสู่ดินแดนล้านช้างมั่งสู่หลวงพระบาง

เมื่อครั้งที่พระไชยเชษฐา ยกทัพจากล้านช้างมาตีเมืองเชียงแสนราว ปี พ.ศ. 2098 หลัง ท้าวเมกุฎีตั้งพระยากัมพลเชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงแสน แทนพญาคำหนู ที่ถึงแก่กรรม พญาคำหนูเป็นขุนนางล้านช้างที่พระไชยเชษฐา ทรงตั้งเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน การศึกในครั้งนั้นพระ ไชยเชษฐาไม่ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นทรงยกทัพกลับหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2102 โดย เค้นทัพผ่านทางเวียงเชียงของ และพระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปลีลาหันหน้าไปทางทิศใต้เพื่อ ห้ามทาง¹⁰⁹ ปัจจุบันพระพุทธรูปนี้ที่ผาคันตุง เมืองห้วยซาย แขวงบ่อแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว

หลังจากการถอนทัพของพระไชยเชษฐา พม่าที่เข้ามามีอำนาจปกครองล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. 2101 ยังมีอำนาจการปกครองมากยิ่งขึ้น การที่พระไชยเชษฐาได้ย้ายราชธานีจากหลวงพระบาง ไปเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2103 อาจส่งผลให้เวียงเชียงของในฐานะเมืองบนเส้นทางคมนาคมระหว่าง ล้านช้างกับล้านนาลดบทบาทลงโดยปริยาย และเป็นไปได้ว่างานช่างศิลปกรรมอาจเสื่อมลง เนื่องจากไม่มีช่างผู้สร้างงาน หรือขาดผู้บริจจาคืนทองเพื่อสนับสนุนพระพุทธศาสนา

เมื่อล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองพม่า ชาวเชียงของได้มีความพยายามที่จะขับไล่ พม่าออกไปจากเมือง ดังปรากฏว่าในราว พ.ศ. 2167 ชาวเชียงของพยายามขับไล่พม่าแต่ไม่สำเร็จ¹¹⁰ และเวียงเชียงของคงกลายเป็นเมืองในอาณัติของพม่าอย่างยาวนาน โดยสายการปกครองขึ้นตรงกับ เมืองเชียงแสนในสมัยที่โม้ยหวานมังคละสะแพกเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน¹¹¹

¹⁰⁸ กรณีการสันนิษฐานว่ามหาราชเจ้าที่กล่าวถึงในจารึกน่าจะหมายถึงเหตุการณ์เมื่อ ครั้งที่พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปตีเมืองขวา (หลวงพระบาง) ในปี 816 หรือ พ.ศ. 1997 ตามที่กล่าว ไว้ในพงสาวดารโยนก ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 9-23.

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรินทร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมือง น่าน ฉบับวัดพระเกิด, 107-108.

¹¹⁰ สมหมาย เปรมจิตต์, ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2540), 110.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 113.

นอกจากนั้นยังปรากฏว่าในราว พ .ศ. 2312 ได้มีการเกณฑ์คนจาก เวียงเชียงของ ไปทำงานขุดเหมือง¹¹² ที่เมืองเชียงแสน¹¹³

พ.ศ. 2347 ชาวเชียงของได้ร่วมมือกับกองทัพที่ยกไปตีพม่าที่เมืองเชียงแสน โดยลอบเปิดประตูเมืองให้ทหารล้านนาและทหารชาวได้¹¹⁴ ทำให้ทัพพม่าแตกพ่ายชาวเมืองถูกกวาดต้อนไปยังกรุงเทพฯ เป็นไปได้ว่าการที่ชาวเชียงของมีความดีความชอบในราชการศึกครั้งนี้ ส่งผลให้เมื่อรัตนโกสินทร์มีอำนาจปกครองเหนือล้านนา จึงไม่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนจาก เวียงเชียงของ ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อื่น แต่เมื่อเมืองเชียงแสนกลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว เวียงเชียงของจึงกลายเป็นเมืองในอาณัติของเมืองน่านไปโดยปริยายดังปรากฏอยู่ในบันทึกของปีแอร์¹¹⁵

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราว พ.ศ. 2392 เริ่มมีการพาคนจากที่อื่นมาอยู่ที่เวียงเชียงของ ดังปรากฏว่ามหาชัย ชาวเมืองเชียงรุ่งพาผู้คนมาอยู่ที่เมืองหลวงภูคา อันเป็นเมืองในปกครองของเมืองน่าน พระยาน่านจะส่งตัวลงมากรุงเทพฯ แต่มหาชัยไม่ยอม พระยาน่านจึงใช้คนไปเกลี้ยกล่อม ปรากฏว่าชาวเชียงรุ่ง จำนวนหนึ่งหนีกลับเมืองเชียงรุ่ง ส่วนมหาชัยและครอบครัวถูกส่งตัวมายังกรุงเทพฯ สำหรับครอบครัวชาวเชียงรุ่งจำนวน 1,800 ครอบครัว พระยาน่านให้มาตั้งอยู่ที่ เวียงเชียงของ ที่อยู่ในความควบคุมดูแลของ แขวงเมืองน่าน¹¹⁶ และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราว พ .ศ. 2423 เวียงเชียงของ เป็นเมืองบริเวณหนึ่งใน 5 หัวเมือง อันประกอบด้วย เมืองฝาง เมืองพะเยา เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เวียงเชียงของ ต่อมาปี พ.ศ. 2453 ทรงโปรดฯ ให้มีการจัดการปกครองมณฑลพายัพขึ้น ได้ยกเมืองเชียงรายเป็นเมืองจัตวารวมอยู่ในมณฑลพายัพ สำหรับเวียงเชียงของให้เป็นอำเภอหนึ่งของเมืองเชียงราย

จากบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาสำรวจแร่และรัตนชาติในพื้นที่ภาคเหนือ ในฐานะลูกจ้างชาวตะวันตกของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาอย่าง เอช วาริงตัน สมิธ (H. Warrington Smyth) ในปีพ.ศ. 2435 ทำให้ทราบว่าเส้นทาง 3 เส้นทาง ที่สามารถนำเขาไปสำรวจเวียงเชียงของได้ เส้นทางแรก น่าจะเป็นเส้นทางเดียวกันกับที่ ปีแอร์ใช้ เมื่อเดินทางจากเมืองพะเยาเข้ามา

¹¹² ระบบชลประทานเพื่อการเพาะปลูกและใช้น้ำของล้านนา

¹¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงศาวดารฉบับราชานุรักษ์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 238-239.

¹¹⁴ ทหารที่มาจากบ้านเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ของล้านนา

¹¹⁵ ปีแอร์ โอว์ต, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, 133.

¹¹⁶ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 6, 2538), 137.

เมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2440 เส้นทางนี้อาจจะเป็นเส้นทางหลักและเป็นเส้นทางที่รู้จักกันในหมู่นักเดินทาง เป็นเส้นทางที่ทอดไปทางตะวันตกจนถึงแม่น้ำอิงเลียบลำน้ำอิงไปจนถึงเชียงของ

เส้นทางที่ 2 เดินทางเลียบแม่น้ำน่านขึ้นไปทางเหนือ ข้ามแนวเทือกเขาทางเหนือถึงตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณตอนบนของแม่น้ำ แล้วล่องแม่น้ำลงมาตอนล่างของแม่น้ำ ส่วนเส้นทางที่สามที่ถูกเลือกใช้เป็นเส้นทางเลียบแม่น้ำน่านไปจน ถึงเมืองงอบ จากนั้นเปลี่ยนเป็นเส้นทางที่จะเดินทางไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ข้ามภูมิประเทศที่ยากลำบากไปยังเมืองเชียงฮอน และเมืองเชียงกอบ¹¹⁷ ส่วนเส้นทางที่ 3 ที่วารังตันเลือกใช้ในการเดินทางครั้งนี้กล่าวได้ว่าเป็นเส้นทางที่ยากลำบากกว่าเส้นทางอื่น เพราะเป็นเส้นทางที่ต้องผ่านสันเขาและลำน้ำเล็กๆ หลายแห่ง กว่าจะบรรลุถึงแม่น้ำอิงและเข้าสู่เวียงเชียงของ ตามลำดับ วารังตันมีข้อสังเกตตามแนวทางของนักธรณีวิทยาเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศแถบเวียงเชียงของและแม่น้ำอิง โดยตั้งข้อสังเกตว่าความแห้งแล้งของเวียงเชียงของและแม่น้ำอิง เกิดจากการเกิดไฟไหม้ อุปสรรคของการเพาะปลูกในพื้นที่นี้คือไม่มีน้ำเลย และความแห้งแล้งยังทำให้นักขุดพลอยชาวพม่าเลิกล้มความพยายามในการตามหาร่องรอยของแร่รัตนชาติในพื้นที่แถบเวียงเชียงของอีกด้วย¹¹⁸

จากเวียงเชียงของ คณะสำรวจลงเรือสำรวจสภาพแม่น้ำ โขงไปจนถึงเขตแดนเมืองเชียงแสนที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ และเดินสำรวจตามพื้นที่ต่างๆ ได้ข้อสรุปว่ามีการพบนิลเพียงเล็กน้อย และไม่มีน้ำจะล้างหรือร้อนหินกรวดเพื่อแยกนิลออกจากกรวด¹¹⁹ อย่างไรก็ตามบันทึกของวารังตันทำให้ทราบว่า เวียงเชียงของ มิได้ถูกทิ้งร้าง แต่ความแห้งแล้งที่ถูกกล่าวถึงในบันทึกของเขา สอดคล้องกับลักษณะตามธรรมชาติของกลุ่มแม่น้ำอิง และแม่น้ำโขง ที่มีน้ำมากเฉพาะในฤดูฝน เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่กัว้นพะเยา อันเป็นสาเหตุให้ต้องย้ายเมืองพะเยาหลายครั้ง แต่การเดินทางจากเวียงเชียงของไป ยังหลวงพระบางกลับใช้เวลาน้อยมาก คือ 5 ชั่วโมงในการเดินทางไป แต่ใช้เวลา 10-15 วัน ในการเดินทางกลับ¹²⁰ แม้จะประสบความแห้งแล้งมากเพียงใด แต่การปลูกข้าวในพื้นที่แถบนี้จะได้ผลดี เพราะวารังตันได้เห็นการค้าข้าวโดยบรรทุก เรือล่องจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำอุชนส่งไปยังเมืองหลวงพระบาง¹²¹ ความคลั่งคั่งของการค้าข้าวอาจเกิดจากความ

¹¹⁷ เอช วารังตัน สมิท , บันทึกการเดินทางสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนของประเทศสยาม , แปลโดย_พรพรรณ ทองตัน (กรุงเทพฯ : บริษัทอาทิตย์ โพรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, 2545), 38.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 56-57.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 58-59.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, 68-69.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, 78.

แห่งแล้งในบริเวณลำนนาและลำนช้างที่วริงตันพบเห็น ทำให้ต้องมีการส่งน้ำเข้าข้าวจากแหล่งผลิตอื่นที่อยู่ทางตอนเหนือ

สำหรับเวียงเชียงของใน ปี พ .ศ. 2440 จากบันทึกของปีแอร์ ระบุว่ามิตัวแทนฝรั่งเศสคนหนึ่งเดินทางไปมาระหว่างเวียงเชียงของกับเมืองเชียงแสน ฝรั่งเศสส่งเรือปืนลำหนึ่งล่องในแม่น้ำโขงระหว่างสองเมืองนี้ รวมทั้งตั้งป้อมยามอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตรงข้ามเวียงเชียงของ ข้าหลวงเชียงรายต้องการให้รวมเวียงเชียงของเข้ากับเมืองเชียงราย เพราะในขณะนั้นเวียงเชียงของขึ้นกับข้าหลวงเมืองน่าน ข้ออ้างของข้าหลวงเมืองเชียงรายดูสมเหตุ สมผลเพราะเมืองน่านอยู่ห่างจากเวียงเชียงของ ใช้เวลาเดินทางเพียง 10 วัน ในขณะที่เดินทางจากเชียงรายใช้เวลาเพียง 4 วัน¹²²

ความหลากหลายของเส้นทางที่นักเดินทางชาวต่างชาติเลือกใช้ดังกล่าวข้างต้น ช่วยตอกย้ำความสำคัญของลุ่มแม่น้ำอิงในฐานะชุมทางของดินแดนลำนนาได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานคำบอกเล่าของบรรดาผู้เฒ่าผู้แก่แห่งบ้านห้วยหลวง ว่า มีชุมทางระหว่าง เวียงเชียงของ กับเมืองที่อยู่ห่างออกไปอยู่แห่งหนึ่ง ที่ใช้มาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 1805 จนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีชื่อว่า “ปางหลวง” ที่บริเวณห้วยหลวง ในขณะนั้นยังไม่มี การตั้งบ้านเรือน แต่เป็นที่เหมาะกับการ ค้างแรมคณะเดินทางค้าขายวัวต่าง หรือม้าต่าง เพราะเป็น สถานที่ร่มรื่น มีพื้นที่ ราบและมีลำห้วย คณะเดินทางค้าขายในอดีตมักใช้เส้นทางข้าม ฝายที่ ปางหลวงเพื่อเดินทางต่อไปยังเวียงเทิงและเมืองน่าน ต่อมา ได้มีผู้คนมาตั้งรกราก บริเวณปางหลวง หลายหลังคาเรือน เล่าสืบต่อกันมาว่าผู้ ที่มา ตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มแรก เป็นชาวเมืองน่าน เนื่องจากมี อยู่ช่วงหนึ่งที่ เวียงเชียงของ เป็นเมืองในการกำกับดูแลของเมื องน่าน และต้องส่งส่วยบรรณาการ ให้แก่เจ้าเมืองน่านเป็นประจำทุกปี หมู่บ้าน ที่ตั้งบริเวณปางหลวงเคยถูกเรียกว่า “บ้านปางหลวง ” ภายหลังเพี้ยนเป็น “บ้านห้วยหลวง ” โดยมีวัดห้วยหลวงเป็นวัดดั้งเดิม ประวัติของหมู่บ้าน ห้วยหลวง ชัดเจนขึ้นเมื่อปรากฏว่าราว พ .ศ. 2350 มีการบันทึกชื่อหัวหน้าหมู่บ้านคือ พ่อเฒ่า แสนหลวงดีบและภรรยาชื่อแม่เฒ่าจันทร์¹²³

นอกจากนี้ยังพบว่าแถบลุ่มแม่น้ำอิงใกล้เวียงเชียงของมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน บนพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณสถาน เดิมหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ตั้งวัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ พบ โบราณวัตถุสถานเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา อาทิเช่น วัดชาววา บ้านชาววา ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีประวัติว่าเดิมชื่อวัดชัยแสนคำเรื่อง ในอดีตมีพระภิกษุชื่อ

¹²² ปีแอร์ โอรีต, ลำนนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, 133.

¹²³ นवल สิทธิยศ , “ประวัติของหมู่บ้านหลวง ตำบลศรี้ง อำเภอเชียงของ จั งหวัด เชียงราย”, 1.

ครูบาพรหมเดินทางบุกป่าฝ่าดงมาพร้อมลูกศิษย์ ได้พบแท่นพระนอนและมีก้อนหินฝังอยู่ในพื้นดิน ตามลักษณะของการฝังลูกนิมิตของอุโบสถ จึงสร้างเป็นที่พักสงฆ์ ต่อมาในราวปี พ.ศ. 2250 ท้าวแสนคำเรืองได้มีศรัทธาสร้างขึ้นเป็นวัด¹²⁴ หลังจากตั้งหมู่บ้านบนพื้นที่โบราณสถานแล้ว หมู่บ้านมีขนาดใหญ่ขึ้นทำให้เกิดความลำบากในการจัดสรรที่ดิน จึงมีการบุกเบิกสร้างหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ เช่น “บ้านห้วยหก” ที่ตั้งอยู่ในตำบลบุญเรืองเช่นเดียวกัน ชาวบ้านได้อพยพมาจากบ้านชาววาเพราะเห็นว่าทำเลที่ตั้งดี มีแหล่งน้ำและภูเขา มีไม้ไผ่หักขึ้นเต็มทั้งสองฝั่ง จึงเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านห้วยหก”¹²⁵

การขยายหมู่บ้านในลักษณะดังกล่าว ถูกจำกัดด้วยพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง เป็นพื้นที่ราบขนาดเล็กอยู่ในระหว่างเทือกเขาสูง ไม่เหมือนกับเวียงเชียงของ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกก ตรงบริเวณที่แม่น้ำอิงมาสบกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมกับการเป็นศูนย์กลางทางการค้า

เมื่อไม่ต้องประสบกับสภาพการกวาดต้อนผู้คนไปมาในสงครามเวียงเชียงของ จึงเป็นเวียงที่มีผู้คนอยู่อาศัยต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ความเป็นเมืองที่มีผู้อยู่อาศัยสืบเนื่องยาวนานของเวียงเชียงของ ส่งผลให้หลักฐานศิลปกรรม โดยเฉพาะพระพุทธรูปในแถบลุ่มแม่น้ำอิงได้รับการเก็บรักษาไว้ได้จำนวนมาก แม้จะกระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่างๆ

แต่ในทางกลับกัน หลักฐานที่เป็นโบราณสถานของเวียงเชียงของกลับหลงเหลืออยู่น้อย เพราะถูกรุกทำลายไปในหลายระยะเวลา ตัวอย่างเช่น กำแพงเวียงเชียงของ ปัจจุบันถูกสร้างบ้านเรือนทับจนไม่เห็นรูปร่าง หรือการสร้างเจดีย์ใหม่ขึ้น สวมเจดีย์ของเดิม (ภาพที่ 9) ทำให้การศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในแถบพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอน บนที่เวียงเชียงของ จำเป็นต้องพึ่งพาการศึกษาศิลปกรรมที่ปรากฏในองค์พระพุทธรูปอันเป็นศิลปวัตถุที่เคลื่อนย้ายได้ไปโดยปริยาย

¹²⁴ ประวัติจากแผ่นป้ายที่ติดตั้งอยู่ภายในวัด สํารวจเมื่อปี พ.ศ. 2542

¹²⁵ ประวัติจากแผ่นป้ายที่ติดตั้งอยู่ภายในวัด สํารวจเมื่อปี พ.ศ. 2542

ภาพที่ 9 เจดีย์ทรงปราสาทที่เชียงของ

สร้างเพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในปีกาญจนาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2439 ที่วัดหัวเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ที่ตั้งวัดอยู่บนแนวกำแพงเมืองเดิม เพราะเป็นวัดที่มีมาแต่ดั้งเดิม หากสร้างเจดีย์ประธานขึ้นมาใหม่ โดยใช้รูปแบบศิลปกรรมที่มีอยู่เดิมมาเป็นตัวอย่าง เช่น วัดพระธาตุจอมกิตติที่เมืองเชียงแสน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

การเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปจากสถานที่ดั้งเดิมปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ยกตัวอย่างเช่น การค้นพบพระพุทธรูปที่เรียกว่าหลวงพ่อเพชรที่บ้านเกิ้งใต้ ตำบลห้วยซ้อ อันเป็นเขตปกครองของ อำเภอเชียงของ ปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดศรีดอนชัย ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อปี พ.ศ. 2464 โดยนายอำเภอคนแรกของเวียงเชียงของในขณะนั้นคือ พระยาจิตวงษ์วรยศรังสี ศิริรัฐอุดรสีมาคงคาเขื่อนเพชร (น้อย จิตวงษ์) พร้อมคณะสงฆ์และชาวบ้าน ร่วมกันอาราธนา หลวงพ่อเพชร มาประดิษฐานที่วัดศรีดอนชัย โดยพระพุทธรูปที่ขุดได้ในเวลานั้นมีประมาณ 25 รายการ กระจัดกระจายออกไปประดิษฐานตามสถานที่ต่างๆ ¹²⁶ ที่ยังไม่สามารถสืบทราบได้ว่าเป็นที่ใดบ้าง

¹²⁶ เจตนีย์ ดีแก้ว, เรียบเรียง, “ประวัติหลวงพ่อเพชร วัดศรีดอนชัย ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย”, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัคราณา)

บทที่ 3

พระพุทธรูปศิลปะล้านนา ที่ปรากฏหลักฐานในกลุ่มแม่น้ำอิง

ลักษณะทางภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำอิง ที่เชื่อมร้อยล้านนากับสุโขทัย และล้านช้าง เข้าด้วยกัน ประกอบกับความเคลื่อนไหวของผู้คนบนดินแดน กลุ่มแม่น้ำอิง เนื่องจากแรงขับเคลื่อนทั้งทางการเมืองและการศาสนา จากปัจจัยภายในและภายนอก ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ย่อมส่งผลให้ งานศิลปกรรมที่ปรากฏใน กลุ่มแม่น้ำอิง ย่อมได้รับอิทธิพลจากศิลปะจากแหล่งศิลปกรรมอื่น เข้ามาเป็นแรงบันดาลใจ ในการสร้างสรรค์ผลงาน โดยเฉพาะแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัยและ ศิลปะ ล้านนา รวมทั้งการนำพระพุทธรูปที่หล่อขึ้นเรียบร้อยแล้วจากแหล่งผลิตอื่นเข้ามาในกลุ่มน้ำก็มีความ เป็นไปได้ จากหลักฐานพระพุทธรูป ศิลปะล้านนาพบในพื้นที่กลุ่มน้ำอิง สามารถจัดกลุ่ม และจำแนก ระยะเวลาที่พระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นได้ 4 ช่วงเวลา¹ ได้แก่

1. พุทธศตวรรษที่ 19
2. พุทธศตวรรษที่ 20
3. พุทธศตวรรษที่ 21
4. ระหว่างปี พ.ศ. 2068-2101 และ ตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา

1. พุทธศตวรรษที่ 19

พระพุทธรูปสกุลช่าง กลุ่มแม่น้ำอิง ที่เก่าแก่ที่สุด มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้แก่ พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา แต่พบหลักฐานพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่สร้าง งานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เพียง 2 รายการ²

เหตุที่พบหลักฐานงานศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ในกลุ่มแม่น้ำอิงที่มีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ไม่มากนัก สันนิษฐานว่าเกิดจากการที่ดินแดนในกลุ่มแม่น้ำอิงขณะนั้น

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมภาคผนวก ก

² สักดิษฐ์ สายสิงห์ , “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2532), ภาพที่ 48, 49.

ยังไม่ได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ หลักฐานการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงส่วนมาก เป็นหลักฐานในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยหลักฐานการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการใน ลุ่มแม่น้ำอิง ได้แก่จารึกหินทรายจำนวนมาก ที่ทำขึ้นในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกนครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. 1945-1984) และในการศึก ษาครั้งนี้ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสำริดใน ลุ่มแม่น้ำอิง ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 พระพุทธรูปสำริดที่พบในลุ่มแม่น้ำอิง เป็นผลงานสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

2. พระพุทธรูปล้านนาระยะที่สอง พุทธศตวรรษที่ 20

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงว่าในรัชกาลพญากือนาราว พ.ศ. 1912³ พระองค์ทรงอาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยเข้ามาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในล้านนา ส่งผลให้งานศิลปกรรมสุโขทัยเข้ามายังล้านนาทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรม โดยวิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูปได้แยกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งสืบทอดลักษณะศิลปกรรมจากพระพุทธรูปล้านนาระยะแรก มีชื่อเรียกแตกต่างกัน เช่น พระสิงห์ สิ่งหนึ่ง พระเชียงแสนรุ่นแรก เป็นต้น และอีกสายหนึ่งได้รับอิทธิพลรูปแบบพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ โดยในลุ่มแม่น้ำอิง พบหลักฐานพระพุทธรูปทั้งสองสายพัฒนาการ

³ สรัสวดี อ๋องสกุล , ประวัติศาสตร์ล้านนา , พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2544), 135.

2.1 พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระสิงห์จากเมืองเชียงใหม่

พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรในศิลปะล้านนาได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับนิทานพระพุทธรูปที่เขียนขึ้นโดยพระโพธิ์รังสี⁴ จากลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมและการเชื่อมโยงกับนิทาน⁵ ส่งผลให้เกิดความนิยมจำลองรูปแบบพระพุทธรูปสิงห์ อยู่เสมอในศิลปะล้านนามีผู้สันนิษฐานว่าที่เป็นเช่นนั้นเพราะเกิดความนิยมว่าเป็นพระพุทธรูปสิงห์เป็นพระพุทธรูปสัญลักษณ์ของนิกายป่าแดง⁶ ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสิงห์ที่รู้จักทั่วไป คือ พระพักตร์กลม พระวรกายอวบอ้วน ประทับขัดสมาธิเพชร มีชายสังฆาฏิยาวระดับพระอุระ ชายสังฆาฏิแยกออกเป็นเชี้ยวตะขาบ ประทับบนฐานหน้ากระดานเรียบ เป็นต้น โดยการศึกษาครั้งนี้เรียกพระพุทธรูปที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “พระสิงห์”

หลักฐานสิ่งพบในพื้นที่ ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน มีเพียงรายการเดียวที่วัดอำมาตย์ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ 10) ส่วนพระเศียร พระพักตร์และพระวรกาย ประกอบด้วยแนวเส้นโค้งจำนวนมาก ทำให้องค์พระพุทธรูปโดยรวมไม่อวบอ้วนเท่าพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 19 พระพักตร์กลมป้อม ขมวดพระเกศามีขนาดใหญ่เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปล้านนาระยะแรกในพุทธศตวรรษที่ 19 อุษณียะยัดสูงขึ้นเป็นรูปทรงกรวย พระเนตรกลมโตส่วนใหญ่ทำพระเนตรเปิด มองตรง ในขณะที่รุ่นก่อนหน้าทำพระเนตรเรียวหรือลงต่ำ

⁴ ความตอนหนึ่งในนิทานกล่าวสรรเสริญพญาสามพระยาผู้แต่งกันว่านับแต่วันราชาภิเษกจนถึงปัจจุบัน พระองค์โปรดให้ทำเครื่องสักการถวายนุชาพระพุทธรูป ย่อมแสดงว่านิทานนี้ควรเขียนเมื่อพญาสามพระยาผู้แต่งครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 1945-1985 พระโพธิ์รังสี, นิทานพระพุทธรูปสิงห์ ว่าด้วยตำนานพระพุทธรูปสิงห์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร , 2506. กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในงานเทศกาลสงกรานต์ พ.ศ. 2506), หน้า ก.

⁵ การเชื่อมโยงนี้ปรากฏหลักฐานในจารึกฐานพระพุทธรูปสำริดที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาระยะแรก ที่วัดพระเจ้าเม็งราย จังหวัดเชียงใหม่ จารึกที่ฐานพระพุทธรูประบุว่าพระพุทธรูปนี้คือ “พระพุทธรูปสิงห์” และยังได้ระบุเวลาสร้างว่าอยู่ใน พ.ศ. 2012 อันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี (ม.ป.ท., 2519), 59.

⁶ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ตำนานพญากรรมที่ผดพลาด”, ศิลปวัฒนธรรม, 16, 5 (มีนาคม 2538) : 175-178.

อนึ่ง พระเศียรพระพุทธรูปวัดอำมาตย์มิได้พองขึ้นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 21 นอกนั้นลักษณะอื่นๆ คล้ายคลึงกลุ่มพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรรุ่นพุทธศตวรรษที่ 20 ที่พบกระจายอยู่ทั่วไปในล้านนา รวมทั้งการประทับเหนือฐานหน้ากระดาน ทำขัดสมาธิของพระพุทธรูปวัดอำมาตย์ที่ทำฝ่าพระบาททั้งสองข้างอยู่ในแนวระนาบ ไม่นับพระบาทไขว้กันเหมือนที่พบในศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ 10 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดอำมาตย์ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

จุดสังเกตอีกประการหนึ่งได้แก่เทคนิคการสร้างพระพุทธรูปวัดอำมาตย์ที่หล่อแยกชิ้นส่วนแล้วนำมาประกอบเข้าด้วยกันในภายหลัง เทคนิคดังกล่าวปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พระพุทธรูปที่พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้หล่อขึ้นเพื่อประดิษฐานในวัดบุปผารามใน พ.ศ. 2048 มีที่ต่อถึง 8 แห่ง⁷ อย่างไรก็ดีเทคนิคที่ปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์อาจเป็นที่นิยมทำกันอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว ดังเห็นได้จากเทคนิคการปั้นหล่อพระพุทธรูปวัดอำมาตย์ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 อย่างไรก็ดี ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 20 รายการอื่นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ทำให้มีความเป็นไปได้มากกว่าพระพุทธรูปวัดอำมาตย์อาจถูกนำมาจากต่างพื้นที่

⁷ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2501. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2501), 121.

ตั้งแต่ในอดีต ซึ่งจากสภาพภูมิประเทศ จะเห็นว่าลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนแถบอำเภอเทิง สามารถติดต่อกับเมืองเชียงแสนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงได้อย่างสะดวกโดยใช้เส้นทางเลียบลำน้ำแม่อิงย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือ ซึ่งเวียงเชียงแสนเป็นแหล่งที่พบพระสิงห์อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 จำนวนมาก และอาจเป็นแหล่งผลิตพระสิงห์ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา จนเป็นเหตุให้เคยมีการนำชื่อเมืองเชียงแสนไปเป็นชื่อแบบพระพุทธรูปมาก่อน⁸ ทั้งนี้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 ระบุว่าเวียงเทิงเป็นพื้นนาของเมืองเชียงแสนมาตั้งแต่พญาแสนภูทรงตั้งเมืองเชียงแสนในพุทธศตวรรษที่ 20 พื้นฐานความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์ และการเมืองดังกล่าว ทำให้มีความเป็นไปได้มากที่มีการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปจากเมืองเชียงแสนเข้ามายังพื้นที่อำเภอเทิงในอดีต โดยไม่ได้มีความสัมพันธ์หรือให้แรงบันดาลใจกับงานช่างท้องถิ่นที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิงแต่อย่างใด

2.2 อิทธิพลพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่

พระพุทธรูปหมวดใหญ่ของสุโขทัยเกิดขึ้นในช่วงที่สุโขทัยปรับเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่รับมาจากลังกา เป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 19-กลางพุทธศตวรรษที่ 20⁹ พระพุทธรูปหมวดใหญ่จึงเป็นพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิราบ มีพระพักตร์รูปไข่ พระรัศมีเป็นเปลว ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี พระวรกายบอบบาง ปรากฏเส้นขอบจีวรเป็นรูปวงโค้งที่พระชงฆ์¹⁰ พระพุทธรูปที่เรียกว่าหมวดพระพุทธรูปชินราช หมวดกำแพงเพชร หรือกลุ่มช่างศรีสัชนาลัย ล้วนมีพื้นฐานวิวัฒนาการมาจากพระพุทธรูปสุโขทัยแบบ

⁸ จากหลักฐานภาพถ่ายเก่าและเอกสาร โบราณพบว่าพระพุทธรูปสิงห์หนึ่งจำนวนมากถูกทอดทิ้งอยู่ในพื้นที่วัดร้าง แต่ปัจจุบันกลับไม่พบหลักฐานเหลืออยู่ในเมืองเชียงแสน ทั้งนี้อาจมีการเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาที่อื่น และตามวัดในกรุงเทพฯ เช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัย (พระสักยสิงห์) วัดเบญจมบพิตร ประดิษฐานได้มาจากวัดเจดีย์หลวง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์ หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 125.

¹⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กงเดช ประพัฒน์ทอง, “ชายนาท”, โบราณคดี, 1, 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2510), 98-100. อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์ หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 117. และ เชษฐ ติงสฤษดิ์, “เส้นขอบจีวรที่พระเพลา-พระชงฆ์ ของพระพุทธรูปประทับนั่งในศิลปะอมราวดี-ลังกา และประเด็นเชื่อมโยงกับศิลปะไทย”, เมืองโบราณ, 35, 1 (มกราคม-มีนาคม 2552), 44-51.

หมวดใหญ่เช่นเดียวกัน แม้ลักษณะบางประการจะแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของช่างและฝีมือช่าง เช่น องค์ประกอบภายในพระพักตร์ เป็นต้น

ขณะที่ผลงานศิลปกรรมพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่แพร่หลายอยู่ในสุโขทัย ได้ปรากฏกลุ่มประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดูจำนวนหนึ่ง ที่คุณภาพด้านงานประติมากรรมและสุนทรียภาพเทียบได้กับพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ ซึ่งหม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงวิจัยเครื่องทรงของเทวรูปจำนวน 12 รายการ เทวรูปกลุ่มหนึ่งผลการวิจัยกำหนดอายุไว้ราวรัชกาล พญาลิไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 19 องค์ประกอบพระพักตร์ไม่ต่างจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่ เว้นแต่พระเนตรของเทวรูปเหล่านี้ไม่ได้ห้รลงต่ำ¹¹

ภาพที่ 11 เทวรูปพระหริหระ พบที่วัดศรีสวาย สุโขทัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหง

จากการตรวจสอบกลุ่มเทวรูปสำริดจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหง พบเทวรูปพระหริหระสำริด ได้จากวัดศรีสวาย เมืองสุโขทัย (ภาพที่ 11) องค์ประกอบพระพักตร์ของเทวรูปเริ่มแสดงให้เห็นพัฒนาการคลี่คลายจากพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ เช่น

¹¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย, สภาวิจัยแห่งชาติ และมูลนิธิเอเซีย(ม.ป.ป. : 2409), 37. อ้างถึงใน สันติ เล็กสุขุม , ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2549), 100. ข้อมูลสังเขปของการโต้แย้งและคำตอบเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม , เรื่องเดียวกัน, เชิงอรรถที่ 29, หน้า 126.

พระชนงเป็นสันนูนเชื่อมต่อกับสันพระนาสิก ปลายพระนาสิกตัดตรง พระเนตรกับพระชนงชิดกัน พระเนตรหรีแคบ หัวและหางพระเนตรจิกลง ซึ่ง องค์ประกอบพระพักตร์เทวรูปดังกล่าว อาจเป็น ต้นแบบให้แก่กลุ่มพระพุทธรูปในกลุ่มแม่น้ำอิงที่เป็นกลุ่มช่างพื้นเมืองด้วย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ มีความเห็นว่าพระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของสุโขทัยอย่าง แท้จริงและจัดว่าเป็นงานในระยะนี้ได้พบหลัก ฐานน้อยมากในล้านนา แม้หลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ระบุว่าในรัชกาลพญาเกือนา ราว พ.ศ. 1912 พระองค์ทรงอาราธนาพระสุมนเถระจาก สุโขทัยเข้ามาประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในล้านนา ได้พบหลักฐานเพียงพระพุทธรูปปางมารวิชัย และปางลีลา ในเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนบ้าง¹²

แต่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ที่เมืองพะเยา พบหลักฐานพระพุทธรูปอิทธิพลสุโขทัย ขนาดใหญ่สร้างจากวัสดุหินทรายและสำริด และที่เมืองน่านก็มีหลักฐานงานศิลปกรรมที่สัมพันธ์ กับสุโขทัยอยู่มาก ที่เป็นเช่นนั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะสภาพภูมิประเทศสัมพันธ์กัน จากเมือง พะเยาและเมืองน่าน สามารถมองเห็นน้ำสุโขทัยได้อย่างสะดวก แต่ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ พบหลักฐานงานศิลปกรรมสุโขทัยที่พะเยาและน่านมากกว่าพื้นที่อื่น เกิดจากความสัมพันธ์ของ ผู้คนในอดีต อาทิเช่น การเข้ามาของพระยาชัยสุริราช เจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ของสุโขทัย พาไพร่พลมาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราชฯ โปรดฯ ให้พระยาชัยสุริราชมีฐานะเป็น ลูกเลี้ยงแล้วให้ไปครองเมืองภูคาและเมืองพะเยา ดังรายละเอียดที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 ส่วนเมืองน่าน คงติดต่อสัมพันธ์กับสุโขทัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ดังปรากฏในพื้นที่เมืองน่านว่าพญา ุคราน เมืองได้พระธาตุมาจากสุโขทัยใน พ.ศ. 1899¹³ และหลักฐานจารึกหลักที่ 45 และหลักที่ 64 กล่าวถึง การให้สัตย์สาบานระหว่างพญา (เจ้าผากองแห่งเมืองน่าน) และหลาน (พระมหาธรรมราชาที่ 2) ใน พ.ศ. 1935 เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในยามบ้านเมืองเกิดสงคราม เป็นต้น

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่พบมากในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง โดยเฉพาะที่เมืองพะเยา แถบลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลางและตอนบนพบน้อย บางรายการมีความคล้ายคลึง กับพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่จนอาจเป็นงานช่างกลุ่มเดียวกัน หรือถูกนำมาจากสุโขทัยเลยก็ เป็นได้ พระพุทธรูปกลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้า

¹² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐาน ทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์ การพิมพ์, 2551), 163, 195-199.

¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, ปรีวรรตโดย สรัสวดี อ๋องสกุล (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2539), 10.

กระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระโอษฐ์ยิ้มริมพระโอษฐ์เป็นคลื่น พระอังสากว้าง บั้นพระองค์เล็ก สันฉาฎีเป็นแผ่นเล็กๆ ชายสังฆาฎียาวลงมาจรดพระนาภี มีแนวเส้นขอบจีวรคาดใต้ พระขานทั้งสอง ดังตัวอย่าง พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเมืองชุม (ภาพที่ 12, 13)

ภาพที่ 12 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเมืองชุม
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียนราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม
2534

ภาพที่ 13 ส่วนพระเศียร พระพุทธรูป วัดเมืองชุม

หรือพระพุทธรูปสำริดประดิษฐานในวัดหัวข่วงแก้ว จังหวัดพะเยา (ภาพที่ 14) และ พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชฤทธิ จังหวัดพะเยา (ภาพที่ 15) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระโอษฐ์ยิ้มริมพระโอษฐ์เป็นคลื่น พระอังสากว้าง บั้นพระองค์เล็ก สันฉาฎีเป็นแผ่นเล็กๆ ชายสังฆาฎียาวลงมาจรดพระนาภี มีแนวเส้นขอบจีวรคาดใต้พระขานทั้งสอง อันเป็นลักษณะของศิลปะสุโขทัย เป็นต้น

ภาพที่ 14 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหัวข่วงแก้ว
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

ภาพที่ 15 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2529

3. พุทธศตวรรษที่ 21

พุทธศตวรรษที่ 21 หรือในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พญาอดเชียงราย และ พญาเมืองแก้ว ก่อนการเข้ามาปกครองล้านนาของพม่า ยุคนี้เรียกได้ว่าเป็นยุคทองของศิลปะล้านนามีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมากในหลายพื้นที่ และเกิดคตินิยมบางอย่างในระยะ นี้ เช่น ความนิยมจารึกข้อความที่ฐานพระพุทธรูป¹⁴ เป็นต้น งานสร้างพระพุทธรูปในระยะ นี้ อาจแบ่งออกตามช่วงรัชกาลได้ 3 ช่วง ดังนี้

3.1 รัชกาลพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030)

ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 รัชกาลพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ล้านนามีความเข้มแข็งทางการเมือง สามารถขยายเขตปกครองไปถึงศรีสัชนาลัย รบกับอยุธยา พระยาอริยธรรมา

¹⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ตั้งข้อสังเกตจากการพบพระพุทธรูปที่มีจารึกช่วง พ .ศ. 2000 ลงมา คงเป็นพระราชนิยมที่เกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ในคราวลงพระพุทธรูปศาสนา ครบ 2,000 ปี ก็ได้ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”, 33.

พาไพร่พลเข้ามาสวามิภักดิ์ รวมทั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 เมื่อถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช นอกจากจะมีราชการสงครามกับอยุธยา พระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง ปรากฏหลักฐานจารึกกัลปนาและวรรณกรรมทางศาสนาจำนวนมากที่สร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์ แต่การสร้างงานศิลปกรรมกลับมีรูปแบบหลากหลายมากกว่าจะแสดงให้เห็นวิวัฒนาการที่ต่อเนื่องจากงานศิลปกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 โดยไม่พบพระสิงห์ หรือพระพุทธรูปศิลปะล้านนาประทับขัดสมาธิเพชร ที่เป็นงานสร้างในรัชกาลของพญาติโลกราชในกลุ่มแม่น้ำอิง

สำหรับพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรที่แสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัยก็พบเพียงรายการเดียว คือ หลวงพ่อนาก หรือพระพุทธรูปที่พระยาอุทัยธรรมเป็นผู้สร้างใน พ.ศ. 2519¹⁵ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ และพบเพียงรายการเดียว ในขณะที่พระพุทธรูปแบบเดียวกันกับหลวงพ่อนากมักพบหลักฐานอยู่แถบเมืองชัยนาทหรือเมืองพิษณุโลก การสร้างหลวงพ่อนากอาจเป็นผลงานของช่างที่เข้ามาเมื่อครั้งที่พระยาอุทัยธรรมเข้ามาสวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราช โดยไม่พบหลักฐานว่าช่างในกลุ่มแม่น้ำอิงนำรูปแบบของหลวงพ่อนากเป็นแรงบันดาลใจแต่อย่างใด

อนึ่ง พระพุทธรูปแข่งคมเป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนหรือไม่เป็นรูปแบบที่แพร่หลายมาก่อนเลยในล้านนานั้น พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในล้านนาดังปรากฏหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า พ.ศ. 2027 พระเจ้าติโลกราช โปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปให้มีลักษณะของพระพุทธรูปแบบ ลวปุระ¹⁶ อันแสดงความเกี่ยวข้องด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปแบบอุทธรุ่นที่ 3 ในกลุ่มแม่น้ำอิงพบหลักฐานพระพุทธรูปหินทรายเพียง รายการเดียวที่วัดศรีอุโมงค์คำ ทำตามแบบพระราชนิยมพระลวปุระของพระเจ้าติโลกราช สันนิษฐานว่า เป็นพระพุทธรูปที่พระยาอุทัยธรรมให้สร้างตามแบบพระราชนิยมในพระเจ้าติโลกราช โดยช่างเมืองพะเยาและใช้วัสดุหินทราย¹⁷ และจากการศึกษาครั้งนี้สำรวจไม่พบหลักฐานว่ามี การสร้างพระพุทธรูปแบบพระลวปุระด้วยสำริดในกลุ่มแม่น้ำอิง อาจเพราะเป็นรูปแบบที่ไม่ต้องกับรสนิยมของท้องถิ่น และพระแบบลวปุระถูกสร้างขึ้นช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าติโลกราช จึงส่งผลให้ไม่มีบทบาทในงานศิลปกรรมล้านนาเท่าใดนัก การสร้างพระพุทธรูปแข่งคมที่วัดศรีอุโมงค์คำอยู่ในช่วง

¹⁵ พิเศษ เกียรติพงษ์, “ของจีนเอก : หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปพระเจ้าอุทัยธรรม”, ศิลปากร, 46, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2546) : 110.

¹⁶ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 119, ภาพที่ 40.

¹⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”, 87.

ปลายรัชกาลพระเจ้าติโลกราช อันเป็นช่วงที่พระยาสุริยวัชรไม่ได้รับความไว้วางใจให้ครองเมืองพะเยาอีกต่อไป อาจตีความได้ว่าเป็นความพยายามแสดงให้เห็นความจงรักภักดีของพระยาสุริยวัชรที่มีต่อพระเจ้าติโลกราช ที่ไม่สอดคล้องกับรสนิยมท้องถิ่น จึงไม่มีการสร้างพระพุทธรูปแข่งกันด้วยสำริดในลุ่มแม่น้ำอิง

3.1.1 พระพุทธรูปศิลปะล้านนาอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ได้แก่พระพุทธรูปที่แสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย 18 เป็นพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี เป็นต้น การสร้างพระพุทธรูปแบบสุโขทัยน่าจะได้รับความนิยมขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพระองค์ขยายขอบเขตพระราชอำนาจไปจนถึงเมืองน่าน อย่างไรก็ดี ความนิยมศิลปะสุโขทัยในระยะนี้ล้านนาได้รับเอาอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัยมา พัฒนาจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง เช่น การทำพระเนตรเปิด มองตรง พระโอษฐ์เกือบเป็นเส้นตรง และสัดส่วนหน้าตักที่ค่อนข้างแคบ เป็นรูปแบบที่พบได้ทั่วไปในล้านนา เช่น เชียงราย เชียงใหม่ เชียงแสน และลำพูน

เอกสารประวัติศาสตร์ระบุว่าพระเจ้าติโลกราชขยายขอบเขตพระราชอำนาจไปจนถึงเมืองน่าน และเมืองศรีสัชนาลัย หลักฐานสำคัญได้แก่การที่โปรดฯ ให้สร้างพระเจ้าทองทิพย์ (ภาพที่ 16) ที่มีตำนานกล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงชัยชนะที่พระองค์สามารถยึดเมืองน่านไว้ในพระราชอำนาจได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 1992-1993¹⁹ เป็นพระพุทธรูปที่กล่าวได้ว่าผสมผสานรูปแบบศิลปะล้านนาเข้ากับสุโขทัยตามรูปแบบพระพุทธรูปที่สร้างขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยลักษณะทางสุนทรียภาพ²⁰

¹⁸ เป็นกลุ่มหนึ่งที่ถูกรับเรียกว่าพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งที่สอง ร่วมกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน

¹⁹ ดูเพิ่มเติมลักษณะทางสุนทรียภาพใน กรมศิลปากร , เมืองน่าน : โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ (ม.ป.ท., 2530), 79, 111.

²⁰ กรมศิลปากร, เมืองน่าน : โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, 79.

ภาพที่ 16 พระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนตาล จังหวัดน่าน

พระเจ้าทองทิพย์มีพระรัศมีเป็นเปลว พระพักตร์ค่อ นข้างกลมตามแบบศิลปะล้านนา แต่เส้นที่ประกอบเป็นพระพักตร์สะท้อนความอ่อนโยนและนึ่งสงบ พระเจ้าทองทิพย์ครองจีวรแบบสุโขทัย ซึ่งเมื่อประทับนั่ง จะปรากฏแนวขอบสบงที่บั้นพระองค์ และขอบจีวรคาดได้พระชานุทั้งสองข้าง เป็นลักษณะของพระพุทธรูปสุโขทัยที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19 แต่พระเจ้าทองทิพย์นั้นมีลักษณะแข็งแรงเช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบสิงห์ในล้านนา

อนึ่ง ระยะเวลาการสร้างพระเจ้าทองทิพย์วัดสวนตาลที่ระบุไว้ในพื้นเมืองเชียงใหม่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนพระยาอริยธรรมาธิราชจะเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช²¹ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะกล่าวว่าเมืองน่านได้รับอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัยอยู่ก่อนแล้ว²² เมื่อพระเจ้าติโลกราชสร้างพระเจ้าทองทิพย์เพื่อเป็นที่ระลึกชัยชนะเหนือเมืองน่าน ศิลปะจากต้นธารสองสาย คือ ล้านนากับสุโขทัย จึงได้มาบรรจบกันเกิดเป็นพระเจ้าทองทิพย์ โดยพระเจ้าทองทิพย์น่าจะเป็น

²¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี (ม.ป.ท., 2514), 53.

²² หลักฐานสมัยสุโขทัย ระบุว่าพญาคำตันเจ้าเมืองน่านเป็นมิตรกับเจ้าเมืองสุโขทัยใน พ.ศ. 1935 และสร้างจารึกสวดกันกับเจ้าเมืองสุโขทัยไว้ที่สุโขทัย ดูเพิ่มเติมใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, “หลักที่ 45 ศิลปจารึกภาษาไทย จ.ศ. 754 (พ.ศ. 1935)”, ใน ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), 61.

ต้นแบบที่สำคัญของพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัยในล้านนาขณะนี้ ซึ่งพบหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมากในหลายพื้นที่ของล้านนา เช่น เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เป็นต้น

ความนิยมสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ที่เกิดขึ้นอีกครั้งในขณะนี้ สืบเนื่องมาจากการขยายขอบเขตพระราชอำนาจของพระเจ้าติโลกราชไปครองเมืองน่าน และเมืองแพร่ กับการเข้ามาสวามิภักดิ์ของพระยาสุริยสิงหนาท ทำให้งานช่างศิลปกรรมเกิดการผสมผสานและมีการสร้างงานศิลปกรรม ที่แสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัยไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ที่เมืองเชียงใหม่ พบหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปในสมัยพระเจ้าติโลกราชที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ ฐานมีจารึกระบุว่าพระเจ้าแสนทององค์นี้สร้างโดยนายขันปี ในปี พ.ศ. 2025 และหวังว่าจะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอาริย์เมตไตรย²³ (ภาพที่ 17) แม้ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย แต่พระพุทธรูปในขณะนี้ก็ได้ปรับเปลี่ยนจนมีรูปแบบเฉพาะของตนเอง เช่น พระเนตรที่เปิดกว้าง มองตรง พระโอษฐ์ยิ้มและเกือบเป็นเส้นตรง ไม่หยักโค้งเป็นคลื่น เป็นต้น

ภาพที่ 17 พระเจ้าแสนทอง วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : ฮันส์ เพนซ์, ผู้รวบรวม, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2519), 65-66, ภาพที่ 6 ข.

²³ ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, 65-66.

ในกลุ่มแม่น้ำอิงพบพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ 2 รายการ มีรูปแบบศิลปกรรมใกล้เคียงกับพระพุทธรูปพระเจ้าทองทิพย์ น่าน และพระเจ้าแสนทอง เชียงใหม่ (ภาพที่ 18, 19) จัดเป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ประทับขัดสมาธิราบ ที่ได้คลี่คลายรูปแบบเป็นแบบพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น เช่น พระพักตร์อวบกลม พระวรกายอวบอ้วน และพระพุทธรูปที่วัดศรีอุโมงค์คำไม่ปรากฏขอบจีวรคาดได้พระชานุ (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 18 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหัวข่วงแก้ว
จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

ภาพที่ 19 พระพุทธรูปประดิษฐานในพระพุทธรูป
สำริด วัดศรีอุโมงค์คำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปทั้งสององค์มีองค์ประกอบภายในพระพักตร์แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย และสัดส่วนองค์พระพุทธรูปใกล้เคียงกัน จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลงานของช่างกลุ่มเดียวกัน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับการสร้างพระพุทธรูปพระเจ้าทองทิพย์และพระเจ้าแสนทอง ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20-ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

3.2 พระพุทธรูปในสมัยพญาอดเชียงราย (พ.ศ. 2030-2038)

รัชกาลพญาอดเชียงราย (พ.ศ. 2030-2038) มีระยะเวลาครองราชย์สมบัติในเมืองเชียงใหม่ราว ๘ ปีเท่านั้น ในระหว่างการครองราชย์ของพระองค์ พบหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปล้านนาที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในเมืองเชียงใหม่อย่างชัดเจน คือ

กลุ่มพระพุทธรูปที่มีจารึกที่ฐาน พบที่วัดป่าเป้า เชียงใหม่ จา ธิกระบุว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2030 พระพุทธรูปวัดมณเฑียรสร้างเมื่อ พ.ศ. 2035 พระพุทธรูปวัดพวกหงส์ พ.ศ. 2036 และพระพุทธรูปวัดทุ่งยู สร้าง พ.ศ. 2037²⁴ พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ทำพระเกศาป่องนูนขึ้น อุษณิยะเป็นรูปทรงกรวย อันปรากฏอยู่ในงานสร้างพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 21 เริ่มปรากฏใพระศกอันแสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะอยุธยาบ้างแล้ว พระวรกายได้สัดส่วนไม่แบบบางแบบสุโขทัย แต่ก็ไม่อวบอ้วนเหมือนพระพุทธรูปสุโขทัย ไม่ยึดสัดส่วนสูงขึ้นเท่ากับที่พบในกลุ่มช่างลุ่มแม่น้ำอิง ครองจีวรแบบสุโขทัย และประทับขัดสมาธิราบเหนือฐานเรียบ พระพุทธรูปกลุ่มนี้มีการสร้างต่อเนื่องในสมัยพญาเมืองแก้ว โดยได้เพิ่มเติมงานประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูป อันเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นในสมัยพญาเมืองแก้วเข้าด้วยกัน

อนึ่ง การสำรวจลุ่มแม่น้ำอิงในครั้งนี้พบพระพุทธรูปสำริด ที่เป็นงานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จำนวนหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏหลัก ฐานจารึกที่ทำให้สามารถจำแนกออกเป็นผลงานในสมัยพญาอดเชียงรายได้โดยเด็ดขาด

อย่างไรก็ดี จากหลักฐานประวัติศาสตร์ทำให้ทราบว่าสมัยพญาอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้ตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่มีศักดิ์เป็นปู่เลี้ยงมาครองเมืองพะเยา เมื่อ พ.ศ. 2033 ไม่ได้แต่งตั้งเชื้อสายของพระยาอุธิษฐิระขึ้นครองเมืองพะเยาอย่างที่ควรจะเป็น ทำให้เกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับสถานภาพของพระยาอุธิษฐิระ ในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าติโลกราช รวมทั้งสภาพการ ณ์ระหว่างราชสำนักล้านนากับพะเยาว่ามีความตึงเครียดเพียงใด

เมื่อปู่เลี้ยงของพญาอดเชียงรายมาครองเมืองพะเยา ได้ย้ายจากอภินิหารที่พระยาอุธิษฐิระสร้างขึ้นไปอยู่ที่เมืองพะเยาเดิม ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ในสมัยเจ้าเมืองคนนี้ได้มีการสร้างพระเจ้านครหลวง ขึ้นที่วัดศรีโคมคำ แต่พระเจ้านครหลวงมีลักษณะเป็นงานช่างพื้นเมืองแล้ว ่ว เป็นไปได้หรือไม่ว่า เพราะความตึงเครียดทางการเมือง ทำให้ผลงานช่างในลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง โดยเฉพาะแถบเมืองพะเยา ชะงักกันไปจนตลอดช่วงเวลาที่พญาอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่ จนถึงรัชกาลพญาเมืองแก้ว

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 67-74.

3.3 พระพุทธรูปในสมัยพญาเมืองแก้ว(พ.ศ. 2038-2068)

รัชกาลพญาเมืองแก้ว(พ.ศ. 2038-2068) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่าในสมัยของพระองค์เป็นยุคทองของวรรณกรรมพระพุทธศาสนา และการสร้างงานศิลปกรรม ต่อเนื่องจากสมัยของพระเจ้าติโลกราช และพญาอดเชียงราย งานสร้างพระพุทธรูปมีความหลากหลาย และรูปแบบศิลปกรรมแสดงความเป็นผลงานช่างท้องถิ่นยิ่งขึ้น

พระสิงห์ที่ถูกสร้างขึ้นในลุ่มแม่น้ำอิง ไม่แสดงให้เห็นพัฒนาการหรือการคลี่คลายรูปแบบจากพระสิงห์ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19-20 แต่กลับแสดงให้เห็นฝีมือช่างพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น เช่น พระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย ที่วัดหย่วน อำเภอเชียงคำ (บทที่ 4 ภาพที่ 20) พบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง จารึกที่ฐานระบุว่า เป็นผลงานสร้างของพระเถระสินะและเจ้าเมืองในปี พ.ศ. 2066²⁵ เป็นผลงานของสกุลช่างเชียงคำอันเป็นกลุ่มสกุลช่างในลุ่มแม่น้ำอิง ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 4

พระพุทธรูปที่เป็นผลงานของช่างนอกลุ่มน้ำอิงปรากฏอยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงสามารถจำแนกได้เป็นสองกลุ่ม ได้แก่ ผลงานของกลุ่มช่างหลวงสมัยพญาเมืองแก้ว และกลุ่มช่างเมืองแพร่

3.3.1 พระพุทธรูปงานช่างหลวง : สกุลช่างเชียงใหม่-ลำพูน

พระพุทธรูปสำคัญที่อาจใช้เป็นตัวอย่างงานช่างหลวงในสมัย พญาเมืองแก้ว ได้แก่ พระเจ้าแก้วดี วัดสวนดอก เชียงใหม่ พญาเมืองแก้ว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2047 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2053²⁶ (ภาพที่ 19, 19.1) ลักษณะเม็ดยพระศกเล็กและสง่าเป็นแผ่นใหญ่แบนยาวจรดพระนาภี เป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอู๋ทอง เมื่อครั้งพระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้ทำพระพุทธรูปแบบพระลวปุระ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น นอกจากนั้นแล้ว รูปแบบศิลปกรรมของพระเจ้าแก้วดีเป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของพระพุทธรูปหมวดใหญ่ในศิลปะสุโขทัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ พระรัศมีทรงเปลว

²⁵ A.B. Griswold, Date Buddha Image of Northern Siam, (n.p : Artibus Asiae Supplement XVI, 1957), No.59, Plate XXXV. และ ดูเพิ่มเติมการจัดกลุ่มพระพุทธรูปวัดหย่วนเป็นพระพุทธรูปหิ้งคักกลุ่มเชียงของ ใน หม่อมหลวง สุรัสวดี สุขสวัสดิ์ และอันธ เพนส์, พุทธศิลป์ในนิภาลัยพิภพ พ.ศ. ๑๕๐๐-๒๑๐๐ (ราว ค.ศ. ๑๓๕๐-๑๕๕๐), 53-54.

²⁶ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 121.

ภาพที่ 20 พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ ภาพที่ 21 พระพักตร์พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก
จังหวัดเชียงใหม่

พระพุทธรูปในกลุ่มแม่น้ำอิงที่เป็นผลงานสร้างในสมัย พญาเมืองแก้ว พบกระจายตัวอยู่ทั่วลุ่มแม่น้ำอิง ตัวอย่างของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ได้แก่ พระพุทธรูป วัดต้าปาลาน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (ภาพที่ 22) และพระพุทธรูปวัดพร้าวกุด อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ 23) มีลักษณะพระพักตร์ พระวรกาย เทียบได้กับพระเจ้าแก้วตื้อ (ภาพที่ 20) อีกทั้งมีเศียรพระศกที่มีขนาดเล็กและสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่แบนยาวจรดพระนาภี เป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอู่อทอง เช่นเดียวกันกับพระเจ้าแก้วตื้อก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน อันสื่อถึงการเป็นผลงานร่วมสมัย หรืออาจเป็นผลงานช่างในกลุ่มเดียวกันอีกด้วย ในระยะนี้เองที่การตกต่งฐานพระพุทธรูปได้เปลี่ยนแปลงจากฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ในผังหกเหลี่ยม เป็นฐานแบบบัวคว่ำ-บัวหงาย ในผังแปดเหลี่ยม

การปรากฏหลักฐานศิลปกรรมสมัย พญาเมืองแก้ว ในลุ่มแม่น้ำอิงเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงราชสำนักในเมืองเชียงใหม่ส่งพระยาหัวเขื่อน มาครองเมืองพะเยา พระยาหัวเขื่อนครองเมืองพะเยาอยู่ถึง 20 ปี จึงถึงแก่กรรม สื่อให้เห็นเสถียรภาพทางการเมืองที่ล้านนามีเหนือพะเยา และความใกล้ชิดของเจ้าเมืองพะเยาในขณะนั้นที่มีต่อราชสำนักในเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองพะเยาที่ปรากฏในจารึกสมัย พญาเมืองแก้ว ระบุว่า เจ้าเมืองพะเยาในขณะนั้นมียศเป็น “เจ้าหัวแสนพะเยา”(หรือเจ้าแสนกัลยาณ) ซึ่งเจ้าเมืองพะเยาคนอื่นมีบรรดาศักดิ์เพียง “เจ้าสี่หมื่น” เท่านั้น ยกเว้นพระยาอุธิราชูระที่ได้รับยกย่องเป็นลูกเลี้ยงของพระเจ้าติโลกราชเป็นกรณีพิเศษ

ภาพที่ 22 พระพุทธรูปวัดตำปาลาน อำเภอเมือง
จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 111 ตอนที่ 63 ง ลงวันที่ 30 ธันวาคม
2537

ภาพที่ 23 พระพุทธรูปวัดพร้าวอุด อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18
พฤศจิกายน 2530

3.3.2 กลุ่มช่างเมืองแพร่²⁷

เป็นกลุ่มช่างพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งในล้านนา จากจารึกฐานพระพุทธรูปแสดงว่า
พระพุทธรูปในกลุ่มนี้สร้างขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 โดยประมาณ และจารึกบางรายการ
แสดงว่าพระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นในสมัยพญาเมืองแก้ว

รูปแบบฝีมือช่างแพร่โดยสรุปจัดเป็นพระพุทธรูปที่มีพระพักตร์กลมหรือรูปไข่
พระหนุเหลี่ยม พระขนงโก่งเป็นเส้นนูนเชื่อมต่อกับพระนาสิกที่โด่งขึ้นเป็นสันแหลม มีไรพระศก
ขมวดพระเศวตมีขนาดเล็กขนาดหนามขนุน ลักษณะฐานมักทำฐานมนหรือฐานหกเหลี่ยม มีแถว
หน้ากระดานเกลี้ยงซ้อนกัน 2-3 ชั้น หรือพระพุทธรูปบางรายการมีแนวกลีบบัว ข้ามมาประกอบ
(ภาพที่ 24) ส่วนขามี 4 ขาๆ มีลักษณะเป็นแผ่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมคางหมูขนาดใหญ่

²⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุรัสวดี ศรีสำออง, “พระพุทธรูปศิลปะล้านนาฝีมือช่างเมือง
แพร่”, ใน ล้านช้าง : ล้านนา, (ม.ป.ท., 2546. จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายประสม ศรีสำออง ต.ช., ต.ม. ณ เมรุวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เขตบางเขน
กรุงเทพมหานคร 27 ตุลาคม 2546), 130-163.

โค้งหรือตัดตรงไปจรดขอบล่างของฐาน ลักษณะของฐานพระพุทธรูปเข้าใจว่าได้รับอิทธิพลมาจากฐานพระพุทธรูปสุโขทัยชั้นหลังที่หล่อขึ้นแถบเมืองกำแพงเพชร หรือพิษณุโลก ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20

จากการตรวจสอบพบว่ามีพระพุทธรูปฝีมือช่างแพร่อยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงแถบตอนล่างหนึ่งรายการ (ภาพที่ 25) ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีความต่อเนื่องกับเมืองแพร่ แต่ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปฝีมือช่างแพร่อยู่ในเขตลุ่มน้ำอิงตอนกลางหรือตอนบน ประกอบกับพระพุทธรูปมีขนาดเล็ก จึงถูกเคลื่อนย้ายได้ง่าย การพบพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ในลุ่มแม่น้ำอิงอาจเป็นการนำเข้ามาภายหลัง

ภาพที่ 24 พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ อายุราวช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 วัดป่าซาง อำเภอบ้าน จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 25 พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ วัดนาปรัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

3.3.3 อิทธิพลศิลปะสุโขทัย

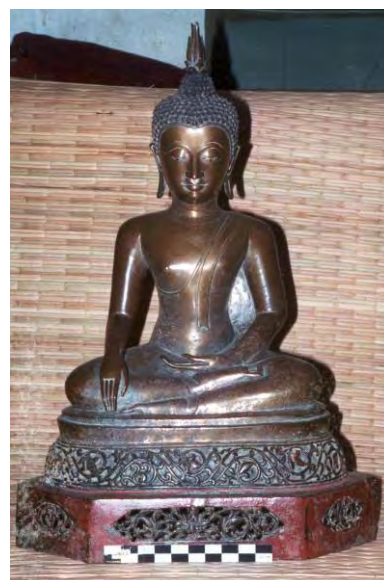
พระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ในลุ่มแม่น้ำอิง หรือ พระพุทธรูปศิลปะล้านนาอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3.1.1. เมื่อถึงสมัยพญาเมืองแก้ว อิทธิพลศิลปะสุโขทัยยังคงสอดประสานอยู่ในกลุ่มช่างท้องถิ่นของล้านนา โดยรูปแบบได้คลี่คลายเป็นแบบท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

3.3.3.1 กลุ่มที่ 1

พระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในล้านนา ได้รับความนิยมนิสร้างอย่างแพร่หลาย พบหลักฐานได้ที่ ทั่วประเทศ โดยพระพุทธรูปที่พบใน กลุ่มแม่น้ำอิง สามารถจำแนก ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ กลุ่มที่ 1 พระพุทธรูปมีพระพักตร์รูปไข่ พระวรกายได้สัดส่วน แต่พระเศวตออกมามีเล็กน้อย ประทับขัดสมาธิราบ ครองจีวรห่มเฉียง ชายจีวรยาวจรด พระนาภี เป็นต้น งานประดับฐานพระพุทธรูป สะท้อนให้เห็น รูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งเกิดขึ้น ใน สมัยพญาเมืองแก้ว เช่น พระพุทธรูปในวัดไชยพรหม (ภาพที่ 26) ประทับบนฐานบัวคว่ำ- หงาย มี เกสรบัว ฐานล่างสุดเป็น ฐานประดับลายก้านขดช่อดอกไม้ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปในวัดหนอง ข่วง (ภาพที่ 27)

ภาพที่ 26 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดไชยพรหม
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

ภาพที่ 27 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหนองข่วง
อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน
2536

หรือพระพุทธรูปวัดวังเต็มใหม่ประทับบนฐานบัวหงายมีเกสรบัว (ภาพที่ 28) ส่วนฐาน ชั้นล่างอยู่ในผังรูปแปดเหลี่ยม อันเป็นลักษณะฐานที่พบได้ทั่วไปในพระพุทธรูปที่สร้างราวกลาง พุทธศตวรรษที่ 21 ในรัชกาลพญาเมืองแก้ว และจารรองรับฐานพระพุทธรูปวัดเขาแก้วอภัย (ภาพที่ 29) พบหลักฐานการสร้างร่วมสมัยกัน

ภาพที่ 28 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดวังเค็มใหม่
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

ภาพที่ 29 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเขาแก้วอภัย
อำเภอบุนตาล จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน
2536

3.3.3.2 กลุ่มที่ 2

กลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง ประดิษฐานในวัดศรีอุโมงคำ (ภาพที่ 30) และวัดราชคฤห์ (ภาพที่ 31, 32) จังหวัดพะเยา พระพุทธรูปกลุ่มนี้มีพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระโอษฐ์ยิ้มริมพระโอษฐ์เป็นคลื่น พระอังสา กว้าง บั้นพระองค์เล็ก สันขาเป็นแผ่นเล็กๆ ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้าเขียงไม่มีลวดลายประดับ มีแนวเส้นขอบจิวรคาตได้พระขานทั้งสอง อันเป็น ลักษณะเฉพาะของศิลปะสุโขทัย

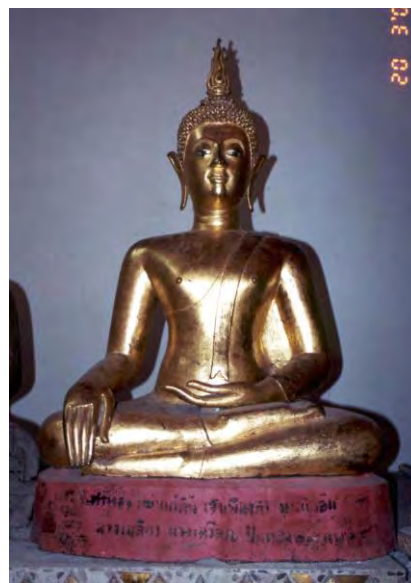
อย่างไรก็ดี ได้คลี่คลายเป็นแบบพื้นเมืองแล้ว เช่น สัดส่วนพระเศียร และเกศาทองออก พระวรกายชะลูดไม่ได้สัดส่วน เน้นพระหนูนูนหนาขึ้นมามาก และพระพุทธรูปบางองค์ก็ไม่ปรากฏ ขอบจิวรคาตได้พระขาน แสดงให้เห็นการผสมผสานกับรสนิยมพื้นเมือง

ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปสำริด วัดควนคำมั่ว (ภาพที่ 33) จังหวัดเชียงใหม่ มีจารึกที่ฐานเป็นตัวเลข “862” หมายความว่าพระพุทธรูป

นี้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2043²⁸ โดยพระพุทธรูปทั้งสามรายการเป็นงานสร้างร่วมสมัยกันในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีลักษณะบางอย่างที่เป็นรสนิยมพื้นเมือง เช่น สัดส่วนพระวรกายที่เพรียวบางมากกว่าพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่พบในพื้นที่อื่นนอกกลุ่มแม่น้ำอิง อันแสดงให้เห็นความไม่ต่อเนื่องกันของฝีมือช่าง และรสนิยมพื้นเมืองที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

ภาพที่ 30 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีอุโมงคำ
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม
2529

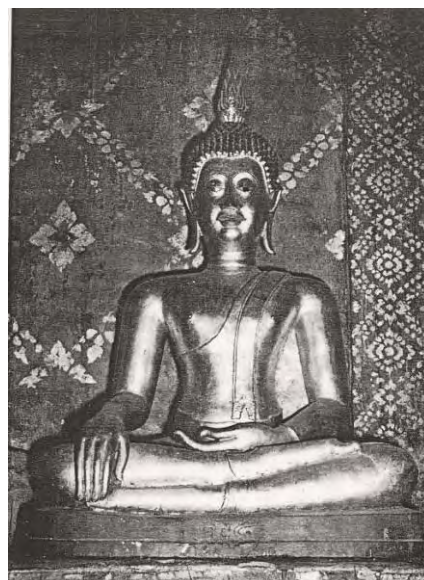

ภาพที่ 31 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

²⁸ ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, 83-84, ภาพที่ 15.

ภาพที่ 32 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดราชคฤห์
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2535

ภาพที่ 33 พระพุทธรูป วัดควนคำมั่ว จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : สันธ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนคร
เชียงใหม่ (ม.ป.ท. : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2519), 84,
รูปที่ 15.

4. ระหว่างปี พ.ศ. 2068-2101 และตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา

หลังจากรัชกาล พญาเมืองแก้ว ล้านนาเกิดปัญหาขึ้นหลายด้าน โดยเฉพาะปัญหา
การเมืองภายในเอง ที่เกิดการแย่งชิงอำนาจปกครองในเมืองเชียงใหม่ จากกลุ่มขุนนางราชินิกุลสาย
ต่างๆ รวมทั้งการแทรกแซงจากภายนอก ส่งผลให้การสร้างสรรค์ศิลปกรรมในล้านนาเสื่อมโทรม
ลง ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ตรวจสอบค้นคว้าและพบว่าเมืองศูนย์กลาง ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง
พบหลักฐานงานศิลปกรรมในระยะนี้น้อยมาก แต่กลับไปปรากฏอยู่ตามเมืองต่างๆ เช่น เชียงราย
ฝาง เชียงของ แพร่ และน่าน²⁹

²⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐาน
ทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์, 97.

อนึ่ง ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างพระพุทธรูป ตั้งแต่ช่วงหลัง พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากผลกระทบของสงครามในหลายพื้นที่ของ ล้านนาที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 จนท้ายที่สุดพื้นที่ส่วนใหญ่ในลุ่มแม่น้ำอิงถูกทิ้งร้าง³⁰ สกulptช่างที่พบหลักฐานอยู่ในลุ่ม แม่น้ำอิง ได้แก่ สกulptช่างเชียงแสน โดยพบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ตอนบน อันเป็นพื้นที่เวียงเชียงของ

4.1 สกulptช่างเชียงแสน

ที่เมืองเชียงแสน พระพุทธรูปที่พบมากที่สุดได้แก่กลุ่มที่เรียกรวมๆ กันว่า “แบบ เชียงแสนสิงห์สอง” ที่ผ่านวิวัฒนาการจนเกิดรูปแบบเฉพาะของล้านนา ช่วงกลางและปลายพุทธ ศตวรรษที่ 21 และได้ทำสืบเนื่องมาถึงสมัยหลัง

สกulptช่างเชียงแสนสายหนึ่ง ปรากฏหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปในช่วงหลังพุทธ ศตวรรษที่ 21 มีรูปแบบเฉพาะ คือ พระวรกายเพรียวบางและเตี้ย พระอังสาใหญ่ พระเพลาค่อนข้าง แคบ นิยมทำนิ้วพระหัตถ์เรียวยาว ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน พบมากในกลุ่มช่างเชียงราย เชียงแสน ผ่างและเชียงของ รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปในศิลปะลาวยุคต้นอีกด้วย ความ นิยมอีกประการหนึ่งที่พบในพระพุทธรูปสกulptช่างเชียงแสน ได้แก่ การทำส่วนฐานสูง มีแถวกลีบ บัวคว่ำ-บัวหงาย³¹ บางครั้งพบการประดับฐานด้วยรูปสัตว์แบบนูนสูง และลายพันธุ์พฤกษา อันเป็น ความนิยมที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21

จุดสังเกตอีกประการหนึ่งของสกulptช่างเชียงแสน ได้แก่ องค์ ประกอบพระพักตร์ ที่อ่อนหวาน พระเนตรเรียวยาวหรีดดำ พระโอษฐ์ยิ้ม พระหนุเป็นปมมีรูปทรงยาว การสร้าง พระพุทธรูปให้แสดงออกถึงความอ่อนหวานนั้นกล่าวได้ว่าไม่เคยปรากฏในศิลปะล้านนามาก่อน โดยรักษาลักษณะบางอย่างที่ได้รับอิทธิพลจากช่างอุทองรุ่น 3 ที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเป็นแนว

³⁰ ได้สำรวจพบกลุ่มงานช่างแกะสลักไม้พื้นบ้าน นที่เป็งานสร้างขึ้นใหม่ในสมัย รัตนโกสินทร์ เนื่องจากมีการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนของชุมชนใหม่ งานแกะสลักพระพุทธรูป ประทับขัดสมาธิเพชรของชุมชนใหม่ไม่ได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างตามคติพระพุทธรูปสิงห์ ค่งใช้เฉพาะรูปแบบของพระพุทธรูปสิงห์ที่เชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปแบบเก่าแก่ที่สุดในล้านนามาสร้าง ซ้ำ

³¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐาน ทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์, 184.

พระราชนิยมในพระเจ้าติโลกราชในการสร้างพระแบบลาวปุระ ได้แก่ เม็ดพระศกขนาดเล็ก และสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่แบน พาดพระพาหยาจรดพระนาภี

พระพุทธรูปที่เป็นตัวอย่างของสกุลช่างเชียงแสน ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปสำริดที่เก็บรักษาไว้ที่วัดในเขตอำเภอเชียงแสน ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดบ้านแซว (ภาพที่ 34) อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย หรือพระพุทธรูปประดิษฐานในพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ที่ฐานมีจารึกระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2068 เป็นต้น (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 34 พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปัจจุบัน
ประดิษฐานที่วัดบ้านแซว อำเภอเชียงแสน
จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

ภาพที่ 35 พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปัจจุบัน
ประดิษฐานที่วัดเบญจมบพิตร
ประวัติที่มาคลุมเครือ อาจได้มาจากเมือง
เชียงราย มีจารึกที่ฐานระบุปีที่สร้างใน
พ.ศ. 2068

ที่มา : สุรศักดิ์ ศรีสำออง, วัดเบญจมบพิตร และ
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดเบญจมบพิตร
(กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2551), 104.

ในเขตพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน ที่เวียงเชียงของ ได้พบพระพุทธรูปที่ มีรูปแบบ
เดียวกันกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน (ภาพที่ 36, 37) รูปแบบศิลปกรรมที่คล้ายคลึงกัน
โดยเฉพาะการแสดงออกของพระพักตร์และพระวรกาย ควรเป็นงานช่างกลุ่มเดียวกันที่มีอายุ
ใกล้เคียงกัน คือ พุทธศตวรรษที่ 21 การที่เมืองเชียงแสนและเวียงเชียงของมีเส้นทางสัญจร หลัก

ร่วมกัน คือ น้ำแม่โขง ทำให้การเคลื่อนย้ายศิลปกรรมระหว่างกัน หรือการที่ช่างจากเมืองหนึ่งเดินทางไปยังอีกเมืองหนึ่งเพื่อสร้างงานศิลปกรรม ย่อมเป็นไปได้โดยง่าย อีกทั้งความสัมพันธ์ของเมืองเชียงแสนกับเวียงเชียงของปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงแสน ว่าเป็นเมืองสำคัญ 2 ใน 3 เมืองแรกที่พญามังรายปกครอง³² ความใกล้ชิดดังกล่าวย่อมส่งผลต่อการปรากฏงานศิลปกรรมที่เป็นกลุ่มช่างเดียวกันในต่างเมือง

ภาพที่ 36 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดใหม่ทุ่งหมด
ตำบลสถาน อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

ภาพที่ 37 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดใหม่ทุ่งหมด
ตำบลสถาน อำเภอยางของ จังหวัด
เชียงราย
ฐานชำรุด ทำฐานใหม่สีแดง ประกาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 121
ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

³² สามเมืองนั้นคือเมืองเชียงราย เชียงแสน และเวียงเชียงของ

บทที่ 4

พระพุทธรูปสกุลช่างเฉพาะลุ่มแม่น้ำอิง

จากการศึกษาพระพุทธรูปที่กระจัดกระจายอยู่ใน ลุ่มแม่น้ำอิง นอกจากกลุ่มพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจหรือความนิยมของยุคสมัยต่างๆ ในล้านนาที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังพบว่ายังมีพระพุทธรูปหลายรายการพบในพื้นที่ ลุ่มแม่น้ำอิง ตอนล่าง ตอนกลาง และตอนบน ที่สามารถจัดกลุ่ม ตามรูปแบบ ศิลปกรรม อันอาจกำหนดให้ เป็นผลงานสกุลช่างท้องถิ่น แถบลุ่มแม่น้ำอิงได้ ดังต่อไปนี้

สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 1

พระพุทธรูป สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 1 จากข้อมูลเชิงสถิติที่ตรวจสอบพบในครั้งนี้มี 5 รายการ¹ ในพื้นที่อำเภอเมือง 2 รายการ และอำเภอจุน 1 รายการ อำเภอดอกคำใต้ 2 รายการ ทั้งหมดอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง พระพุทธรูปรายการเดียวกันนั้นที่พบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่เริ่มปรากฏลักษณะของพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยาอย่างแท้จริง ด้วยลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมที่โดดเด่น พระพุทธรูปทั้งหมดแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดาน และเป็นกลุ่มพระพุทธรูปสำริดที่มีขนาดใหญ่

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร พระพักตร์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีพระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมมน(ภาพที่ 38, 39) พระขนงยังไม่โค้งโค้งมากนัก พระเนตรหรีดต่ำ สันพระนาสิกแคบ ปลายพระนาสิกส่วนใหญ่ตัดเป็นแนวตรง แนวพระโอษฐ์เกือบเป็นเส้นตรง มีเพียงบางรายการเท่านั้น ที่ทำพระโอษฐ์ยืม โดยรวมแล้วพระพักตร์แสดงอาการเคร่งขรึม และปรากฏแนวเส้นเชื่อมมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างกับปีกพระนาสิก กรอบพระพักตร์มีแนวเม็ดพระศกเป็นแนวโค้งเล็กน้อยเกือบเป็นเส้นตรง

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

เมื่อพระศกเป็นต่อมกลมขนาดเล็กเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ อุษณิษะทรงสูงขนาดค่อนข้างใหญ่ ครอบรับพระรัศมีเป็นเปลว ซึ่งบางรายการเห็นได้ชัดเจนว่าพระรัศมีเป็นของที่ทำขึ้นมาใหม่ (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 38 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดต่อมใต้ศรี
มณฑล อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

ภาพที่ 39 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีปึงเมือง
อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม
2529

ส่วนประกอบพระวรกาย พระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 มีพระวรกายเพรียวบาง (ภาพที่ 40) พระพาหาผายออกกว้าง แต่พระอุระแคบและนูนขึ้นเล็กน้อย พระเพลากว้าง ครองจีวรห่มเฉียงสังฆาฏิ โดยมากมักจะยาวลงมาถึงพระนาภี สังฆาฏิเป็นแผ่นแบบยาวขอบสังฆาฏิหนานูน (ภาพที่ 41, 43) เป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในกลุ่มพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มข้างพะเยา ที่มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

แนวเส้นสังฆาฏินานกับขอบจีวรที่พาดผ่านพระอุระ ชายสังฆาฏิพบว่า มีหลายแบบ โดยแบบที่พบมากที่สุดแก่ชายสังฆาฏิมีการประดับภายในด้วยลายเส้นนูนทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ปลายเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ ที่ทำเป็นชายสังฆาฏิตัดตรงและชายแยกออกเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบแบบนี้พบน้อย และมีรูปแบบศิลปกรรมที่เสื่อมโทรมลงกว่างานในกลุ่มเดียวกันอย่างเห็นได้ชัด

จุดที่น่าสังเกตเป็นพิเศษได้แก่ พระพุทธรูปในกลุ่ม 1 บางองค์ (ภาพที่ 42, 43) ขอบสบงที่คาดบั้นพระองค์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้หนานูนขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด และมีหยักแหลมตรงกลางขึ้นด้านบน

ภาพที่ 40 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดคำเหล่า
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 111 ตอนที่ 63 ง ลงวันที่ 30
ธันวาคม 2537

ภาพที่ 41 ชายสังฆาฏิพระพุทธรูปวัดคำเหล่า อำเภอ
เมือง จังหวัดพะเยา

ภาพที่ 42 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดสุวรรณ
คูหา อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28
ตุลาคม 2534

ภาพที่ 43 ชายสังฆาฏิพระพุทธรูปและขอบสบง
พระพุทธรูป วัดสุวรรณคูหา อำเภอดอก
คำใต้ จังหวัดพะเยา

พระหัตถ์ขวาที่แสดงปางมารวิชัย วางอยู่บนพระขงฆ์ก่อนไปทางพระชานุ พระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์มีขนาดใหญ่ทื่อทะ ขนาดของนิ้วพระหัตถ์ทุกนิ้วไล่เลี่ยกัน ทำให้รูปทรงของพระหัตถ์เป็นทรงเหลี่ยม

ส่วนฐาน พระพุทธรูปในกลุ่มนี้นิยมฐานหน้ากระดานชั้นเดียวเรียบและไม่สูงมากนัก หรือฐานหน้ากระดานเรียบชั้นเดียวแต่ขยักขอบบนครั้งหนึ่ง บางครั้งมีการตกแต่งส่วนฐานเพิ่มเติมด้วยการฉลุลายกรอบช่องกระจก (ภาพที่ 40) โดยไม่พบงานประดับฐานด้วยประติมากรรม

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ จากลักษณะพระพักตร์ที่เคร่งขรึมของพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 1 เปรียบเทียบได้ กับศิลปะสุโขทัยหมวดพระพุทธรูปชินราชที่มีพื้นฐานวิวัฒนาการจากพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ ซึ่งพระพุทธรูปหมวดใหญ่เป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 19-กลางพุทธศตวรรษที่ 20² และการทำขอบสบงมีหยักแหลมตรงกลางชี้ขึ้น

² ศักดิ์ชัย สายสิงห์ , ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547) : 125.

ด้านบน ปรากฏหลักฐานในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะ ล้านนาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21³ แต่หลักฐานที่เก่ากว่านั้นปรากฏในพระพุทธรูปที่ได้จากเมืองสวรรคโลก ซึ่งได้รับการกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 สะท้อนให้เห็นที่มาของแหล่งบันดาลใจด้านรูปแบบว่ามาจากศิลปะสุโขทัย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สามารถแบ่งช่วง ที่เกิดความนิยมศิลปะสุโขทัยในล้านนาได้ 2 ระยะๆ แรกได้แก่การเข้ามาของพระสุมนเถระ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 แต่พบหลักฐานเพียงพระพุทธรูปปางมารวิชัยและปางลีลา ในเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนบ้าง และระยะที่สองในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รู้ว่าพระองค์ขยายขอบเขตพระราชอำนาจไปจนถึงเมืองน่าน อย่างไรก็ดี ความนิยมศิลปะสุโขทัยในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชนั้นมีลักษณะสำคัญ คือ ล้านนาได้รับเอาอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัยมาพัฒนาจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของตนเองแล้ว

ดังนั้นแม้ว่าการที่ขอบสงด้านหน้าพระนาภีของพระพุทธรูปกลุ่ม 1 จะแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกับพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ก็ตามที่ พระพุทธรูปกลุ่ม 1 กลับทำจีวรเรียบที่ไม่ปรากฏแนวเส้นขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์อันเป็นลักษณะการครองจีวรของพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาทั่วไป ที่มีพื้นฐานจากศิลปะพุกาม⁴ ต่างจากพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่ที่นิยมทำขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์ และพระพักตร์ที่เคร่งขรึมของพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 1 ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นที่มาของแหล่งบันดาลใจด้านรูปแบบว่ามาจากศิลปะสุโขทัย แต่แนวเส้นเชื่อมมุมพระโอษฐ์กับพระนาสิก เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในพระพุทธรูปศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยาอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

การที่พระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 แสดงการผสมผสานกันของสองรูปแบบศิลปะจนก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะตัว ขณะเดียวกันพระพุทธรูปยังได้แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของงานศิลปกรรมกลุ่ม

³ ฮันส์ เพนซ์, “วัดมณเฑียร”, ใน คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, (ม.ป.ท., 2519), 70. จารึกที่ฐานระบุว่าสร้างใน พ.ศ. 2035.

⁴ เชษฐ ดิงสัญชลิ, “เส้นขอบจีวรที่พระเพลา- พระขงฆ์ ของพระพุทธรูปประทับนั่งในศิลปะอมราวดี- ลังกา และประเพณีเชื่อมโยงกับศิลปะไทย ”, เมืองโบราณ, 35, 1 (มกราคม-มีนาคม 2552) : 44-51.

แม่น้ำอิง คือ แนวเส้นเชื่อมต่อมุมพระโอบูห์ทั้ง สองข้างกับปีกพระนาสิกดังกล่าวนั้น จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21⁵

สกุลช่างพะเยากลุ่มที่ 2

พระพุทธรูปในกลุ่มที่ 2 จากข้อมูลเชิงสถิติที่ตรวจสอบพบในครั้งนี้มี 4 รายการ⁶ พบในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พระพุทธรูปส่วนใหญ่ อยุธยาปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานเขียงไม่มีการประดับลวดลาย บางองค์มีจารึกที่ส่วนฐาน

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร พระรัศมีของพระพุทธรูปทั้ง 4 รายการ เป็นของที่ทำขึ้นมาใหม่หรือนำชิ้นส่วนพระรัศมีที่ไม่ทราบว่าเป็นของพระพุทธรูปใดแน่ มาเสริมให้องค์พระพุทธรูปเกิดความสมบูรณ์ ฐานอุษณิษะกว้าง ขมวดพระเศ้ามียขนาดเล็ก เรียงตัวกันอย่างเป็นระเบียบ

พระพักตร์ของพระพุทธรูปวัดศรีโคมคำนั้น กล่าวได้ว่าเป็นตัวอย่างลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 1.2 (ภาพที่ 44, 45) พระพักตร์กลมและแบน พระขนงยาวโค้งโค้งมาบรรจบกันเป็นปีกกาเชื่อมต่อกับพระนาสิกที่มีขนาดเล็ก ปลายพระนาสิกมิได้ตัดตรง หากโค้งมนเหมือนธรรมชาติ เป็นทรงสามเหลี่ยมโค้งมน คล้ายคลึงกับที่พบในกลุ่มพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่ในศิลปะสุโขทัย อย่างไรก็ดี พระโอบูห์ของพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 แสดงอาการยืม ส่งผลให้ลักษณะพระพักตร์อ่อนโยนไม่เคร่งขรึมเหมือนที่พบในพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยากลุ่มที่ 1

⁵ อนึ่ง A.B. Griswold ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปที่มีจารึกส่วนฐาน พ.ศ. 2392 มีรูปแบบศิลปกรรมเช่นเดียวกับพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ อย่างไรก็ดี การที่เกณฑ์อายุของพระพุทธรูปดังกล่าวเป็นช่วงหลังมาก อาจเป็นไปได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูป ในกลุ่มนี้อย่างต่อเนื่อง ที่เมืองแพร่ หรือสาเหตุอื่น อย่างไรก็ดี มีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลในจุดนี้ .B. Griswold, Date Buddha Image of Northern Siam, (n.p : Artibus Asiae Supplement XVI, 1957), No.108 Plate LV.

⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

ภาพที่ 44 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีโคมคำ
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ประการขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่
2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

ภาพที่ 45 วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

ส่วนประกอบพระวรกาย กล่าวได้ว่าพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 มีพระวรกายเพรียวบาง ได้สัดส่วน(ภาพที่ 44, 46) ไม่แข็งกระด้างเหมือนพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 ขณะเดียวกันก็ไม่ได้แสดงออกถึงความบอบบางอย่างที่นิยมในศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปในกลุ่มครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นแบนขนาดใหญ่ยาวจรดพระนาภี มักทำชายสังฆาฏิเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ คล้ายกับที่พบในพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 และมีพระพุทธรูปบางรายการที่ทำชายสังฆาฏิตัดตรง แต่เห็นได้ว่าไม่เป็นที่นิยมเท่า

อนึ่ง การครองจีวรและสบงของพระพุทธรูปบางรายการ แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัยดังตัวอย่างพระพุทธรูปวัดศรีโคมคำ (ภาพที่ 46) ที่มีแนวเส้นขอบจีวรคาดได้พระขานทั้งสอง เป็นลักษณะของศิลปะสุโขทัย และมีขอบสบงที่คาดบนพระองค์มีหยักแหลมตรงกลางชี้ขึ้นด้านบน ซึ่งพบในพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 ด้วย อย่างไรก็ตาม การครองจีวรของพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 บางรายการ อาจกลับไปใช้แบบที่ปรากฏทั่วไปในล้านนาที่ไม่ทำขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์

ภาพที่ 46 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

ส่วนฐาน พระพุทธรูปในกลุ่มนี้นิยมฐานหน้ากระดานชั้นเดียว ไม่ตกแต่งเพิ่มเติม ขอบฐานด้านบนโค้งสอบเข้าด้านในเล็กน้อย ที่น่าสนใจคือสัดส่วนของฐานแคบกว่าช่วงกว้างหน้าตัก พระพุทธรูป เป็นลักษณะที่ พบในพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย ตั้งแต่ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19-ปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁷

นอกจากนี้ยังพบจารึกที่ฐานพระพุทธรูปวัดเกษศรี⁸ (ภาพที่ 47) เป็นคาถาว่าด้วยจตุราริยสัง แต่จารึกไม่ได้ระบุปีที่สร้างพระพุทธรูป

⁷ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง , “พระพุทธรูปที่สำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรค
วรนายก”, ใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรควรนายก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527. กรม
ศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราช
ดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรควรนายก วันที่ 15 มีนาคม 2527), 101-128.

⁸ ประเสริฐ วัฒน นร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน , 2535. มุลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ ในวโรกาส
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ 3 รอบ พุทธศักราช 2534), 169
- 171.

ภาพที่ 47 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเกษศรี อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ เฉพาะรูปแบบศิลปะ พระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 เป็นหลักฐานแสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในกลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะล้านนา เช่นเดียวกับพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 1 ทั้งนี้พระพุทธรูปทั้งสองกลุ่มอาจเป็นงานสร้างร่วมสมัยกันในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากลักษณะการครองจีวรและสังฆาฏิที่คล้ายคลึงกัน (ภาพที่ 40 เปรียบเทียบกับภาพที่ 44)

อนึ่ง คณาที่ฐานพระพุทธรูปวัด เกษศรี (ภาพที่ 47) ได้พบจารึกอยู่ที่ฐานพระพุทธรูป วัดหมื่นคต⁹ จังหวัดเชียงใหม่อีกแห่งหนึ่ง โดยได้พบทั้งตัวคาถาและปีที่สร้างพระพุทธรูปว่าอยู่ในปีร้างเม็ด ซึ่งอาจตรงกับปี พ.ศ. 1994 หรือ พ.ศ. 2054 หรือ พ.ศ. 2114 ก็ได้ อีกทั้งพระพุทธรูปดังกล่าวมีรูปแบบศิลปกรรม ต่างจากพระพุทธรูปวัดเกษศรีโดยสิ้นเชิง คือ เป็นพระพุทธรูปแบบสิงห์ จึงไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปกรรมเพื่อสันนิษฐานอายุสมัยของพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 หากเป็นเพียงเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าการจารึกคาถาลงบนฐานพระพุทธรูปเกิดขึ้นอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในขณะที่จารึกฐานพระพุทธรูปส่วนใหญ่ที่พบในล้านนาขณะนั้นมักบอกรชื่อและความปรารถนาของผู้สร้างมากกว่าจารึกคาถา

⁹ พรรณเพ็ญ เครือไทย บรรณาธิการ, “จารึก 1.2.3.2 วัดหมื่นคต”, จุลสารคลังข้อมูลจารึกล้านนา ฉบับที่ 5, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่(เชียงใหม่ : บุญชัยการพิมพ์, ม.ป.ป.), 58-59.

สกุลช่างเวียงจันทน์

เขตอำเภอน้ำจันทน์ จังหวัดพะเยา เป็นที่ตั้งของเวียงลอ (ร้าง) ที่ตั้งของเวียงลออยู่ใกล้ช่องเขา ระหว่างคอยจิตจ้องและคอยกัวแก้ว ริมแม่น้ำแม่อิงและมี แม่น้ำจันทน์ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำอิง โดย บริเวณต้นน้ำจันทน์มีทางเดินตัดข้ามไปยังเมืองปางทางทิศใต้แล้วสามารถมุ่งสู่ต้นน้ำแม่ยมเพื่อเดินทาง ล่องลงสู่บ้านเมืองทางทิศใต้ หรือเดินทางเลียบลำน้ำแม่อิงขึ้นไปยังเมืองเทิงและเมืองเชียงของ ตามลำดับเพื่อมุ่งหน้าออกแม่น้ำโขง และจาก เวียงลอลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ตามเส้นทางเลียบ น้ำแม่อิงเข้าสู่เมืองพะเยา¹⁰ พระพุทธรูปแสดงลักษณะที่เป็นฝีมือช่างพื้นเมืองอย่างชัดเจน จากข้อมูล เชิงสถิติที่ตรวจสอบพบในครั้งนี้มี 10 รายการ¹¹ อยู่ในพื้นที่จังหวัดพะเยาแยกเป็น อำเภอน้ำจันทน์ 6 รายการ อำเภอน้ำอิง 3 รายการ และอำเภอปาง 1 รายการ

เมื่อพิจารณาการกระจายตัวของพระพุทธรูป เห็นได้ว่าอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ที่ วางแนวเชื่อมต่อระหว่างลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนและตอนกลาง การพบพระพุทธรูปที่ปาง แม่มีเพียง รายการเดียว แต่ก็ยังเป็นหลักฐานชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ราบ ลุ่มแม่น้ำอิง กับเมืองปางได้ อย่างหนึ่ง

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร พระเศียรของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ประกอบด้วยเม็ดพระศก ขนาดเล็กเรียงต่อเนื่องไปถึงอุษณิษะทรงกรวยสูง พระรัศมีทรงเปลวประดับตกแ ต่งภายในด้วย ลายเส้นเป็นแนวรัศมี พระพักตร์ค่อนข้างกว้างเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนพระเศียร ทำไรพระศก เป็นแนวเส้นเรียบเส้นเดียว (ภาพที่ 48, 49)

¹⁰ วราวุธ ศรีโส ภาค, “ชุมชนโบราณที่มีคู- คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 319-320.

¹¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

ภาพที่ 48 รายละเอียดพระพักตร์พระพุทธรูปวัดจุน
หลวงอำเภोजุน จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2535

ภาพที่ 49 รายละเอียดพระพักตร์ วัดลำ ตำบลเวียง
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2535

มีการเชาะร่องรอบส่วนประกอบพระพักตร์ แต่แนวเส้นระหว่างปีกพระนาสิกเชื่อมต่อมุมสองข้างพระโอษฐ์ไม่ได้ลากเป็นเส้นค่อนข้างตรงอีกต่อไป แนวค่อนข้างตรงของพระพุทธรูปกลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างกลุ่มที่ 1 (ภาพที่ 38, 39) คลายออกเป็นแนวเส้นโค้งขึ้นเล็กน้อยเมื่อจะเข้ามาบรรจบกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง (ภาพที่ 48, 49) พระโอษฐ์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ค่อนข้างเล็กและยื่นออกมาจากพระพักตร์อย่างเห็นได้ชัด อันเกิดจากการที่ริมพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับกับพระโอษฐ์บน การที่พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ไม่ทำพระหนุเป็นต่อมกลม อาจเพราะในศิลปะสุโขทัยที่เป็นต้นเค้าไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำพระหนุเป็นต่อมกลมก็เป็นได้ อนึ่ง พระพักตร์มีส่วนพระนลาฏแคบกว่า เกือบติดพระขนง แม้จะคล้ายกับที่พบในพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย แต่ลักษณะของหัวพระเนตรที่จิกลงต่ำบรรจบกับพระนาสิกและหางพระเนตรวัดชี้ขึ้นด้านบนเป็นสิ่งที่ปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21¹²

¹² สักดิ์ชัย สายสิงห์ , “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2532), 224, ภาพ 113.

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปทั้งหมดจะมีส่วนประกอบของพระพักตร์ดูจะบีบแคบเข้ามาอย่างมาก โดยเฉพาะพระขนง พระเนตรและพระนาสิก เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง กลุ่มที่ 1 ซึ่งองค์ประกอบพระพักตร์ดังกล่าวแสดงให้เห็นการคลี่คลายรูปแบบจากกลุ่มพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง กลุ่มที่ 1 (ภาพที่ 38) โดยเน้นให้เห็นลักษณะที่เป็นฝีมือช่างท้องถิ่น

ส่วนประกอบพระวรกาย พระวรกายของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้เกือบเป็นทรงกระบอก ไม่มีเค้าของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่งที่นิยมทำพระวรกายอวบอ้วน หรือพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยที่มีพระวรกายแบบบาง สันนิษฐานเป็นแผ่นแบนบาง พบทำปลายตัดตรงและปลายตัดเป็นแฉก เขี้ยวตะขาบ

พระพุทธรูปทั้ง 10 รายการ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย โดยส่วนใหญ่จะวางพระกรไว้ที่ช่วงกึ่งกลางพระขงฆ์ นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน อันเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในดินแดนล้านนาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยเริ่มปรากฏหลักฐาน ในศิลปะหริภุญไชย (ภาพที่ 50) ทำพระหัตถ์ซ้ายบนหน้าตักยาวขนานไปกับนิ้วพระหัตถ์อื่น ๆ ทำให้พระกรมีลักษณะโค้ง มีปลายนิ้วโค้งลงเบื้องล่าง (ภาพที่ 51) ต่างจากพระพุทธรูปในกลุ่มอื่นที่พบในลุ่มแม่น้ำอิงที่นิ้วพระหัตถ์ซ้ายมีลักษณะค่อนข้างตรงและไม่ปรากฏแนวขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์ ต่างจากพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ขอบสบงและจีวรคาดอยู่ที่ข้อพระบาทเป็นเส้นคู่ การไม่ปรากฏแนวขอบจีวรคาดใต้พระขานเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในล้านนา

ภาพที่ 50 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดเชียงยืน
อำเภอจุน จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18
พฤศจิกายน 2535

ภาพที่ 51 แสดงรายละเอียดพระหัตถ์ซ้ายพระพุทธรูป
วัดเชียงยืน

ส่วนฐาน ขณะที่พระวรกายแทบไม่มีจุดสังเกตความแตกต่างจากกลุ่มช่างอื่น ส่วนฐานพระพุทธรูปกลุ่ม 2.1 มีรูปแบบที่โดดเด่น ลักษณะฐานประกอบด้วยฐานหน้ากระดานหักเหลี่ยมเข้มนุมตามลักษณะหน้าตัก และขาซ้อนกันสองชั้น(ภาพที่ 52, 53)

ภาพที่ 52 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดวังเค็มใหม่
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2535

ภาพที่ 53 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดบุญเรือง
ตำบลจุน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2535

โดยฐานชั้นบนเป็นฐานเรียบ ด้านบนสอบเข้าเล็กน้อย และบางองค์ทำฐานขยักขอบ 1 ครั้ง บางองค์มีการเจาะช่องโปร่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ฐาน และพบการทำลายกรอบช่องกระจกด้วย อาจเนื่องมาจากความนิยมที่เกิดขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 ที่นิยมนำลายกรอบช่องกระจกมาประดับฐานพระพุทธรูป อย่างไรก็ตาม ลายช่องกระจกที่ฐานพระพุทธรูปที่พบ ไม่มีการทำลายลายภายใน

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ การศึกษาเพื่อกำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูปนั้น ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะพระพักตร์ที่มีลักษณะพื้นฐานจากพระพุทธรูปลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างกลุ่มที่ 1 ที่คลี่คลายเป็นแบบพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น แสดงว่าเป็นงานสร้างในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนพระวรกายไม่มีความโดดเด่นชัดเจนจนสามารถนำมากำหนดอายุได้

ส่วนฐานหน้ากระดานหักเหลี่ยมเข้ามุมตามลักษณะหน้าตัด เป็นสิ่งที่พบเสมอในกลุ่ม พระพุทธรูปที่สร้างในพุทธศตวรรษที่ 21 สำหรับงานประดับตกแต่งฐาน ด้วยกรอบช่องกระจกนั้น ปรากฏหลักฐานในสกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 1 กรอบช่องกระจก เป็นงานประดับเพิ่มขึ้นบนพื้นฐาน

พระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัย โดยการประดับลวดลายพันธุ์พฤกษาอยู่ในกรอบที่เรียกทั่วไปว่า “กรอบช่องกระจก” นั้น จะพบเฉพาะพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาเท่านั้น และเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สามารถแยกพระพุทธรูปที่ได้อิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่พบในล้านนา ออกจากพระพุทธรูปสุโขทัยที่พบในเขตปกครองของสุโขทัยได้ โดยการประดับลวดลายกรอบช่องกระจกโดยรอบฐาน พบในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนการเหลือท่อนเททองไว้เป็นขารองรับองค์พระพุทธรูป สันนิษฐานว่าเป็นความนิยมเฉพาะในศิลปะล้านนา ที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ในกลุ่มพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย

อนึ่ง เส้นทางเชื่อมต่อระหว่างพะเยากับ เมืองน่านที่พาดผ่านไปทางเวียงลอในเขตอำเภอจุน จังหวัดเชียงราย เป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่ใช้สัญจรในสมัยล้านนา ผลจากการสำรวจของ ศรีสักร วัลลิโภดม ทำให้ทราบว่าตามทางจากเมืองปงในกลุ่มแม่น้ำยม มายังเขตอำเภอจุนในกลุ่มแม่น้ำอิงนั้น จะพบพระธาตุแห่งหนึ่ง ชื่อวัด พระธาตุจิ งแกง อยู่ในเขตอำเภอจุน จังหวัดพะเยา ตามประวัติบอกว่า เจ้ามหาชีวิตเมืองน่านมาทำการบูรณปฏิสังขรณ์ สะท้อนให้เห็นการติดต่อระหว่างน่านกับพะเยา อนึ่ง ได้กล่าวมาแล้วว่าที่ตั้งของเวียงลอ อยู่ใกล้ช่องเขาระหว่างคอยจิดจ้องและคอยกั่วแก้ว ริมแม่น้ำอิงและมีแม่น้ำจุนไหลมาบรรจบกับแม่น้ำอิง โดยบริเวณต้นน้ำจุนมีทางเดินคดขำมไปยังเมืองปงทางทิศใต้ แล้วสามารถมุ่งสู่ต้นน้ำแม่ยมเพื่อเดินทางล่องลงสู่บ้านเมืองทางทิศใต้ต่อไปได้นั้น อย่างไรก็ดี หลักฐานที่ตรวจสอบได้ในเวลานี้ในราชกิจจานุเบกษา ยังไม่มีความชัดเจนว่ามีพระพุทธรูป สกูลช่าง พะเยากลุ่มที่ 2 ที่เมืองน่านหรือเมืองที่อยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ของเมืองปงบ้างหรือไม่

สกูลช่างเชียงคำ

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลางส่วนใหญ่ยังไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุเหตุการณ์ ร่องรอยของโบราณสถานประเภทเมืองโบราณมีปรากฏอยู่บ้าง เช่น เวียงเชียงคำ

เวียงเชียงคำในด้านภูมิประเทศมิได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบนโดยตรง เวียงเชียงคำตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ลาวที่ไหลผ่านขึ้นเหนือไปบรรจบกับน้ำแม่อิงในบริเวณใกล้เมืองเทิง พื้นที่ทางด้านใต้ของเวียงเชียงคำ ต่อเนื่องสัมพันธ์กับเวียงลอ ดังนั้น แม้เวียงเชียงคำจะไม่ได้ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงโดยตรง แต่นับเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

พระพุทธรูปส่วนใหญ่พบอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงคำซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวมีการสำรวจพบร่องรอยของคันดิน คูน้ำ ที่บ่ านปางจัว ริมฝั่งแม่น้ำแวน และบ้านพระนั่งดินและบ้านเวียงหลวงในพื้นที่ลำแม่ลาว พบหลักฐานพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 และ

พบพระพุทธรูปในกลุ่มช่างเชียงคำองค์หนึ่ง ที่เมืองพะเยา อันแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนในกลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างกับกลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำ ที่ขึ้นทะเบียนไว้เป็นสมบัติของชาติที่สำรวจได้ในครั้งนี้มี 4 รายการ กระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดพะเยา อำเภอเมือง 1 รายการ อำเภอเชียงคำ 2 รายการ และอำเภอแม่ใจ 1 รายการ¹³ กำหนดลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมได้ดังนี้

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร แม้ส่วนประกอบพระเศียรของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำ (ภาพที่ 54) องค์ประกอบพระเศียรส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 55) อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะส่วนพระขนงกับพระนาสิกที่นูนขึ้นเป็นสันแหลม มีการเจาะร่องโดยรอบองค์ประกอบของพระพักตร์เชื่อมต่อกัน โดยมีส่วนประกอบปลีกย่อยหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสุนทรียภาพบ้างประการแตกต่างกัน เช่น

รอบพระโอษฐ์มีการเจาะร่องเพิ่มเติมโดยรอบ การเจาะร่องรอบขอบพระโอษฐ์เป็นลักษณะที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัย แต่นั้นมุมพระโอษฐ์วัดขึ้นคล้ายรูปตัวอักษร V ในภาษาอังกฤษ พระโอษฐ์ขนาดเล็ก การมีเส้นที่เชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง เป็นลักษณะที่พบร่วมกันในกลุ่มพระพุทธรูปที่ถูก พบในกลุ่มแม่น้ำอิง แต่พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำทำแนวเส้นเชื่อมต่อพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง ให้มีองศาที่แคบกว่ากลุ่มอื่นอย่างเห็นได้ชัด และจุดวางแนวเส้นเชื่อมต่อในตำแหน่งเดียวกันกับพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงจันทน์ได้แก่การทำแนวเส้นเชื่อมต่อดังกล่าวให้อยู่ใต้พระนาสิก (ภาพที่ 56, 57) มิใช่บริเวณปีกพระนาสิก (ภาพที่ 56)

¹³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

ภาพที่ 54 พระพุทธรูป วัดพระธาตุสบแวน อำเภอเชียง
คำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 55 พระพุทธรูป วัดพระธาตุสบแวน อำเภอ
เชียงคำ จังหวัดพะเยา

ภาพที่ 56 เศียรพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 จัดแสดงใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

ภาพที่ 57 รายละเอียดพระพักตร์ พระพุทธรูปวัดจุน
หลวง อำเภोजุน จังหวัดพะเยา

นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดปลีกย่อยอีกประการหนึ่งที่สำคัญ ที่ไม่เคยได้รับการกล่าวถึงมาก่อนเลยในกลุ่มอื่นก่อนหน้านี้ เพราะในพระพุทธรูปกลุ่มอื่นๆ ไม่ปรากฏลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่นเท่า คือ “พระกรรม” สัตว์ส่วนพระกรรมของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำ (ภาพที่ 58, 60) เมื่อเทียบกับพระเศียรแล้วจะเห็นว่าพระกรรมค่อนข้างใหญ่ ภายในใบพระกรรมหว่าลึกลงเข้าไปเป็นรูปวงโค้งต่อกันหลายวง (ภาพที่ 59, 61) ขอบพระกรรมบนและล่างแหลมและโค้งออกจากพระเศียร การตกแต่งภายในใบพระกรรมของพระพุทธรูป ถือเป็นจุดสังเกตสำคัญอย่างหนึ่งในการจำแนกพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำออกจากกลุ่มสกุลช่างอื่น

ภาพที่ 58 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดนันทาราม
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่
79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 59 รายละเอียดการตกแต่งภายในใบพระ
กรรม พระพุทธรูปวัดนันทาราม อำเภอ
เชียงคำ จังหวัดพะเยา

ภาพที่ 60 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีสุพรรณ
อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม
2534

ภาพที่ 61 รายละเอียดการตกแต่งภายในใบพระ
กรรม พระพุทธรูปวัดศรีสุพรรณ อำเภอ
แม่ใจ จังหวัดพะเยา

ส่วนประกอบพระวรกาย พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำมีพระวรกายเพรียว โดยเฉพาะ
บั้นพระองค์ที่สอบแคบเข้ามามาก (ภาพที่ 62, 63) พระพาหุกว้าง ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระพาหา
ขวา จีวรเรียบไม่มีริ้ว แนวขอบของจีวรที่พาดผ่านใต้ราวกพระถันจ ะห่างจากเม็ดพระถันและย้อยลง
มาเป็นแนวตรง สังฆาฏิเป็นแผ่นค่อนข้างใหญ่ส่วนชายด้านล่างตัดตรง แสดงปางโดยวางพระหัตถ์
บริเวณพระชานุ พระหัตถ์เล็กกว่าพระพุทธรูปอื่นในกลุ่ม นิ้วพระหัตถ์มีความยาวไล่เลี่ยกัน
พระอังคุชิตินี้วพระหัตถ์ทั้ง 4

ภาพที่ 62 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระธาตุสบ
แวน อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 63 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีสุพรรณ
อำเภอมะนัง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108
ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

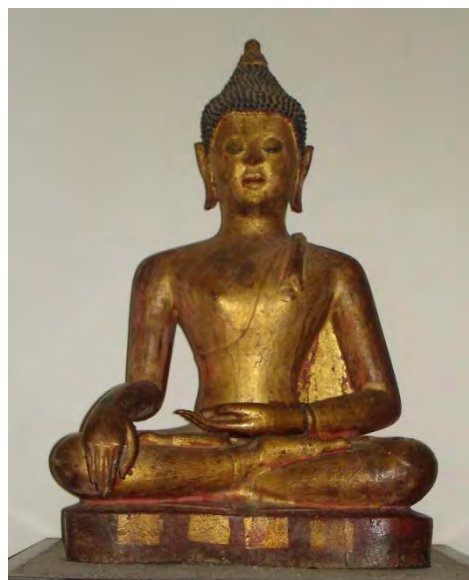
พระพุทธรูปฝีมือช่างเชียงคำจะมีช่วงกว้างระหว่างพระชานุมากกว่าพระพุทธรูปในกลุ่มสกุลช่างอื่นในกลุ่มแม่น้ำอิงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะ พระพุทธรูปประดิษฐานที่วัดหย่วน (ภาพที่ 22) จารึกที่ฐานระบุว่า เป็นผลงานสร้างของพระเถระสินะและเจ้าเมืองในปี พ .ศ. 2066¹⁴ นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าได้รับต้นแบบการทำพระชานุแผ่กว้างมาจากสกุลช่างเบงกอล และกลายเป็นต้นแบบพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเมื่อพม่าเข้ามาปกครองเมืองเชียงใหม่¹⁵ ดังได้กล่าวรายละเอียดไว้ในบทที่ 3 อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปที่มีช่วงกว้างระหว่างพระชานุมากนั้นได้มีการ

¹⁴ A.B.Griswold, Date Buddha Image of Northern Siam, No. 59 Plate XXXV และ ดูเพิ่มเติมการจัดกลุ่มพระพุทธรูปวัดหย่วนเป็นพระพุทธรูปลี้หังกลุ่มเชียงของ ใน หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และฮันส์ เพนส์, พุทธศิลป์ในนิภาลัยพิภพ พ.ศ. 1900-2100 (ราว ค.ศ. 1350-1550) (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550), 53-54

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 53-54, 127.

สร้างขึ้นแล้วในลัทธิศาสนาสมัยพระเจ้าติโลกราช คือ พระพุทธรูปแบบลพบุรี¹⁶ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้มากกว่าที่ช่างเชียงคำได้นำเอารูปแบบศิลปกรรม ที่เคยปรากฏในสมัยพระเจ้าติโลกราชมาสร้างพระพุทธรูป มากกว่าจะนำต้นแบบศิลปกรรมจากแหล่งกำเนิดที่ห่างไกลและมีอายุห่างกันมากมาเป็นแบบ

ทั้งนี้พระพุทธรูปในวัดหย่วน พยายามดำรงลักษณะของพระพุทธรูปสังคหิ์ จึงไม่ทำพระพักตร์เสี่ยม เปลี่ยนเป็นทำพระพักตร์กลม สันมาฐานสูงขึ้นเป็นเหลี่ยม สันเพียงพระอุระ ปลายสันมาฐานแยกออกเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ ประทับขัดสมาธิเพชร

ภาพที่ 64 พระพุทธรูปประดิษฐานใน วัดหย่วน อำเภอ
เชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

ภาพที่ 65 พระพุทธรูปปางมารวิชัย จัดแสดงใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน

¹⁶ พระรัตนปัญญาเถระ , ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร , 2501. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2501), 119, รูปที่ 40.

อีกทั้งยังพบพระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ น่าน (ภาพที่ 65) มีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่วัดห่วนอย่างมาก แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวของงานช่างในพื้นที่ใกล้เคียงกัน แต่นอกจากพระพุทธรูปที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ น่านแล้ว ยังไม่พบหลักฐานงานศิลปกรรมสกุลช่างเชียงคำที่ใดอีกเลย

ส่วนฐาน พระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานสูง ฐานชั้นบนเป็นฐานในฟอร์มรูปหกเหลี่ยมเรียบ ฐานชั้นต่อมาสามารถถอดแยกออกจากองค์พระพุทธรูปได้ ลักษณะเป็นฐานบัวหงายมีกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น ปรากฏเกสรบัวมีตุ่มที่ส่วนปลาย ฐานชั้นล่างเป็นฐานหน้ากระดานเรียบหักเหลี่ยมมุม (ภาพที่ 62) แต่พระพุทธรูปบางรายการ เช่น พระพุทธรูปวัดศรีสุพรรณ (ภาพที่ 63) หรือพระพุทธรูปวัดห่วน (ภาพที่ 64) เห็นได้ชัดเจนว่าส่วนฐานเป็นส่วนที่สร้างขึ้นใหม่

อนึ่ง มีพระพุทธรูปบางรายการที่สามารถใช้เป็นตัว วอยางของเทคนิคโลหะกรรมสมัยโบราณ ได้แก่ พระพุทธรูปในวัดนันทาราม (ภาพที่ 58) อย่างไรก็ตามการสำรวจเก็บข้อมูลทำได้จำกัดเนื่องจากพระพุทธรูปประดิษฐานในตู้กระจกมิดชิด เท่าที่สังเกตจากด้านนอก พบว่าพระพุทธรูปสามารถถอดแยกชิ้นส่วนได้ เช่น พระรัศมีที่สูญหาย , พระเศียร, ขื่อพระกรซ้าย, องค์พระพุทธรูปและส่วนฐาน เป็นต้น และยังพบสลักที่เชื่อมต่อกับส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันมีรูปทรงกลม¹⁷

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ด้วยว่ารูปแบบศิลปกรรม โดยเฉพาะพระพักตร์แสดงให้เห็นพัฒนาการที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยาและพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงจันทน์ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนเทคนิคการหล่อแยกส่วนประกอบพระพุทธรูป (ภาพที่ 58) ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่ามีการใช้เทคนิคเดียวกันนี้เพื่อหล่อพระพุทธรูปที่เรียกว่า “พระเจ้าแก้วดี” วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2048 อย่างไรก็ตามเทคนิคการหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่โดยการถอดแบบแยกกันแล้วนำมาประกอบเข้าด้วยกันในภายหลัง อาจพัฒนาเทคนิคขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้ว เพียงแต่ไม่ปรากฏบันทึกกล่าวถึง

นอกจากนั้น สัก ส่วนของพระขานที่แผ่ออกกว้างของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำมีหลักฐานว่าเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปแบบพระลาวประจักษ์ในปี

¹⁷ พระพุทธรูปเก็บรักษาไว้ในตู้กระจกปิดตาย บันทึกภาพรายละเอียดของสลักที่ประกอบชิ้นส่วนพระพุทธรูปเข้าด้วยกันไม่ได้

พ.ศ. 2027¹⁸ มีอิทธิพลรูปแบบศิลปะอุทธรุ่น 3 เป็นไปได้ว่าลักษณะทางศิลปกรรมบางอย่างของพระเจ้าแจ้งคม ได้เป็นต้นเค้าให้แก่การสร้างพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำอิงบางกลุ่ม

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำ แสดงพื้นฐานพัฒนาการในแนวทางเดียวกันกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา และพระพุทธรูปหลายกลุ่มที่พบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง กลาง และตอนบน ที่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย โดยแทรกลักษณะทางสุนทรียภาพแบบพื้นเมืองเข้าไปอย่างมากจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัว เช่น การตกแต่งรายละเอียดภายในใบพระกรรมที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

พระพุทธรูปหินศิลาแลงมีจารึกที่ฐานระบุว่าสร้างใน พ.ศ. 2066 ปลายรัชกาลพญาเมืองแก้วแห่งเมืองเชียงใหม่ ปีนี้เองที่เกิดเหตุการณ์พญาเมืองแก้วส่งกำลังทหารไปรบกับเชียงตุงเพื่อสถาปนาหัวเมืองเชียงนครเมือง แต่ผลคือทัพล้านนาเสียหายอย่างยับเยิน เสียชีวิตไพร่เป็นจำนวนมาก การสูญเสียไพร่พลเป็นจำนวนมากย่อมทำให้ขวัญกำลังใจย่อหย่อน ล้านนาเสื่อมโทรมลงในหลายด้าน และพม่าได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครองในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่เปลี่ยนไปอยู่ภายใต้ความประสงค์ของผู้ปกครองชาวพม่า ประกอบกับความกดดันของพื้นที่ อาจส่งผลให้หลังการสร้างพระพุทธรูปหินศิลาแลงที่วัดหย่วนในลุ่มแม่น้ำอิง การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในลุ่มแม่น้ำอิงยุติลงโดยปริยาย เป็นผลสืบเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรมลง ของล้านนา¹⁹ หรือการจำกัดความสามารถในการครอบครองโลหะ อันเป็นส่วนประกอบในการผลิตอาวุธของผู้ปกครองชาวพม่า

ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงกำหนดระยะเวลาที่สกุลช่างเชียงคำสร้างผลงานไว้ในราวช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21-กลางพุทธศตวรรษที่ 21 และแม้ว่าสกุลช่างเชียงคำจะสร้างสรรค์งานศิลปกรรมอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง อันอยู่บนเส้นทางที่สามารถเดินทางต่อไปยังอื่นในละแวกใกล้เคียง เช่น เมืองน่าน หรือเมืองหลวงพระบาง ซึ่งจากการตรวจสอบในครั้งนี้ พบการกระจายตัวของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำออกไปยังเมืองน่าน และพบเพียงรายการเดียวเท่านั้น

¹⁸ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 119, รูปที่ 40.

¹⁹ มีการตีความข้อความในพบบนหน้าปกสมุดสาธุการนิพนธ์ ฉบับฉบับวัดป่าลาน จังหวัดเชียงใหม่ ข้อความที่ปรากฏในพบบนหน้าปกแสดงให้เห็นว่าล้านนาประสบปัญหาการเงินฟืด สรรพดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 4 และแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2551), 181-182.

สกุลช่างเทิง

เวียงเทิงเป็นเมืองโบราณสำคัญเมืองหนึ่งที่ถูกลืมเลือนในตำนานและเอกสารประวัติศาสตร์ ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แม้ปัจจุบันจะอยู่ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย แต่ที่ตั้งของเวียงเทิงตั้งอยู่ริม ลำน้ำแม่อิง ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลาง จากการสำรวจเก็บข้อมูลในบริเวณอำเภอเทิงได้พบพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่ง ซึ่งจากการสอบถามเจ้าอาวาสวัดและกรรมการวัด พบว่าพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ถูกทอดทิ้งตามศาสนสถานโบราณ ใกล้เคียงที่ตั้งวัดในปัจจุบันซึ่งอยู่ในบริเวณลำน้ำแม่อิงเรื่อยไปจนถึงบริเวณเชิงของ พระพุทธรูปดังกล่าวมีรูปแบบลักษณะคล้ายคลึงกันหลายประการ อีกทั้งยังมีความแตกต่างของรูปแบบศิลปกรรมจากพระพุทธรูปในกลุ่มอื่น จึงได้จัดเป็นกลุ่มงานช่างอีกกลุ่มหนึ่ง

พระพุทธรูปสกุลช่างเทิง ที่สำรวจพบในเวลานี้และได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้ แล้ว มีจำนวน 9 รายการ จำแนกตามสถานที่ประดิษฐานได้ดังนี้ ในเขตจังหวัดเชียงราย อำเภอเทิง 6 รายการ อำเภอเชียงของ 1 รายการ และ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา 2 รายการ²⁰

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบ พระเศียร รูปแบบลักษณะร่วมที่สำคัญของพระพุทธรูปสกุลช่างเทิง (ภาพที่ 66) คือ เป็นพระพุทธรูปที่มีขมวดพระเกศาเป็นวงก้นหอยขนาดเล็กเรียงสับหว่างกัน และมีขนาดเท่ากันทั้งหมดพระเศียร ทำพระอุษณิษะหนุนขึ้นเป็นทรงกรวย มีไรพระศกลักษณะเป็นเส้นลวดเส้นเดียว พระพักตร์รูปผล มะตูม พระขนงเป็นสันนูนขนาดเล็กโค้งยาวมาเกือบจรดหางพระเนตร พระขนงตรงกลางยาวเชื่อมต่อกับสันพระนาสิกที่โค้งเป็นสันค่อนข้างแคบส่วนปลายงุ้ม พระเนตรเรียวยาวเหลื่อมต่ำ เน้นขอบพระเนตรด้านล่างยื่นออกมาเห็นได้ชัดเจน มีร่องระหว่างพระนาสิกและพระโอษฐ์เลียนแบบธรรมชาติ พระโอษฐ์ได้สัดส่วนกับพระพักตร์ พระโอษฐ์ยิ้ม ขอบพระโอษฐ์บนหยักเป็นปีกกาส่วนขอบพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับ ทำขอบพระโอษฐ์เป็นสองชั้นเห็นได้ชัดเจน เหมือนพระโอษฐ์วางแปะอยู่เหนือพื้นผิวพระพักตร์ ไม่นั้นพระหนุเป็นค่อมกลมมน แต่ทำลายเส้นโค้งแทน พระกรณยาวเสมอพระห ู ขอบพระกรณส่วนบนแหลมโค้งออกด้านนอกเล็กน้อย ขอบพระกรณล่างแหลมและโค้งออกนอกพระเศียรเล็กน้อย

²⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

ภาพที่ 66 พระพุทธรูปประดิษฐานใน วัดพระเกิดคงคา ภาพที่ 67 พระพักตร์พระพุทธรูปวัดพระเกิดคงคาราม
 ราม จังหวัดเชียงราย
 ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ส่วนประกอบพระวรกาย พระวรกายของพระพุทธรูปค่อนข้างได้สัดส่วน (ภาพที่ 66, 68) พระอุระนูนขึ้นเล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียงจีวรเรียบไม่มีริ้ว เส้นขอบจีวรและสังฆาฏิมีแนวเส้นสองเส้น ขอบจีวรด้านห นำที่พาดผ่านราวพระถันมักอยู่ชิดเม็ดพระถันมาก ส่วนสังฆาฏิเป็นแผ่นขนาดใหญ่ มักกำหนดให้ความยาวของสังฆาฏิมาหยุดที่พระนาภีส่วปลายสังฆาฏิตัดตรงแบบ ศิลปะอยุธยา ซึ่งแนวขอบของสังฆาฏิมักแนบกับขอบจีวรในช่วงระหว่างพระอังสากับพระอุระ มาแยกกันที่บริเวณกึ่งกลางพระอุระ ทำให้สังฆาฏิที่ยาวลงมาอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย อาจมีแตกต่างจากนี้บ้างเล็กน้อย

ภาพที่ 68 พระพุทธรูปประดิษฐานใน วัดพระเกิดคงคา
ราม จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 69 รายละเอียดการตกแต่งฐานพระพุทธรูป

พระพุทธรูปบางรายการปรากฏจิตรลวดพระชาณุและขอบสงกาคดข้อพระบาท แต่พบเพียงรายการเดียว (ภาพที่ 68) ส่วนใหญ่ทำเฉพาะขอบจิตรลวดที่ข้อพระบาท

พระพุทธรูปสกุลช่างเทิง แสดงปางโดยวางพระหัตถ์ใกล้พระชาณุ นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน นิ้วพระอังคุฏใกล้นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่และมีขนาดใกล้เคียงกัน พระหัตถ์ซ้ายเมื่อพิจารณาโดยรวมจะเห็นว่าแสดงลักษณะโค้งขึ้นเหมือนกลีบบัว (ภาพที่ 69) ไม่หนาหนักเหมือนพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยากลุ่มที่ 1

ภาพที่ 70 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีคอนชัย
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

ภาพที่ 71 พระพุทธรูปวัดศรีคอนชัย อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย

ส่วนฐาน พระพุทธรูปสกุลช่างเทิง ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือชั้นฐาน ที่แสดงให้เห็นว่ามีการซ้อนชั้นมากกว่า 1 ชั้น บางครั้งพบว่าฐานชั้นบนสุดทำเป็นฐานโค้งตักท้องสำเภา

ฐานชั้นบนประดับด้วยกลีบบัวหงายมีเกสร กลีบบัวมีลักษณะเฉพาะ คือบริเวณยอดแหลมของกลีบบัวทำเป็นต่อมกลม ภายในกลีบบัวแต่ละกลีบกรีดเส้นตกแต่งเพิ่มเติม บางครั้งพบว่าส่วนฐานชั้นล่างมีการตกแต่งลายกรอบช่องกระจก ลายพันธุ์พฤกษาฉลุโปร่ง (ภาพที่ 72) จากหลักฐานศิลปกรรมทั้งพระพุทธรูปที่ฐานมีจารึก หรืองานสถาปัตยกรรม บ่งชี้ว่างานประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูปเฟื่องฟูมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 โดยสกุลช่างเทิงส่วนใหญ่ได้เพิ่มการตกแต่งลายเส้นภายในกลีบบัว (ภาพที่ 71)

พระพุทธรูป บางรายการยังเหลือท่อเททองไว้เป็นขาฐานพระพุทธรูป (ภาพที่ 70)

พระพุทธรูปบางรายการ (ภาพที่ 72, 73, 74, และ 75) มีชั้นฐานบัวรองรับแอ่งระหว่างฐานบัวหงายชั้นบนกับฐานชั้นล่างที่เป็นฐานเจียงประดับลายกรอบช่องกระจก ซึ่งหลักฐาน การสร้างพระพุทธรูปฐานบัวรองรับแอ่งที่เก่าแก่ที่สุด พบในลุ่มแม่น้ำอิง²¹

ภาพที่ 72 พระพุทธรูปวัดพระธาตุจอมจ้อ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ประการาชัน ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน 2536

ภาพที่ 73 พระพุทธรูปวัดพระธาตุจอมจ้อ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย สเกลในภาพเป็นแบบ 1 ช่อง : 2 ซม.

²¹ พระพุทธรูปปางมารวิชัย พบที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และรายละเอียดการตกแต่งที่ส่วนฐาน มีจารึกระบุอายุราว พ.ศ. 2053 เป็นหลักฐานพัฒนาการฐานบัวรองรับแอ่งที่เริ่มเกิดขึ้นในศิลปะล้านนา รายละเอียดเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะล้านนา”, เอกสารคำสอน ราชวิชา 317 405 ศิลปะในประเทศไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. (อัคราณา), 98.

ภาพที่ 74 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดคอนแยง
อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24
พฤศจิกายน 2536

ภาพที่ 75 พระพุทธรูปวัดคอนแยง อำเภอเทิง จังหวัด
เชียงราย
สเกลในภาพเป็นแบบ 1 ช่อง : 2 ซม.

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ หลักฐานสำคัญที่อาจจะกำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ ได้แก่พระพุทธรูปปางมารวิชัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน (ภาพที่ 76, 77) อำเภอเมือง จังหวัดน่าน มีจารึกที่ส่วนฐาน บอกชื่อปีและเดือนที่สร้างพระพุทธรูป แต่ไม่บอกตัวเลขของปี จากเวลาที่จารึกบนส่วนฐานที่พบในพระพุทธรูปสร้างระหว่าง พ.ศ. 2008-2064 ฮันส์ เพนซ์ จึงสรุประยะเวลาสร้างพระพุทธรูปดังกล่าวไว้ใน พ.ศ. 2080²²

หากพิจารณาเฉพาะรูปแบบลักษณะ พระพุทธรูปแสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรกสามารถจัดเข้ากลุ่มเดียวกันกับกลุ่มพระสิงห์ เช่น การประทับขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย สังฆาฏิพาดผ่านพระอุระซ้ายยาวมาจรดพระถันชายแยกออกเป็นเขี้ยวตะขาบ

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปมีลักษณะทางศิลปกรรมทั่วไปจัดอยู่ในกลุ่ม มสกุลช่างเทิง เห็นได้จากลักษณะพระพักตร์ คือ มีพระพักตร์รูปผลมะตูม พระขนงเป็นสันนูนขนาดเล็กโค้งยาว สันพระนาสิกที่โค้งเป็นสันค่อนข้างแคบส่วนปลายงุ้ม พระเนตรเรียวยาวเหลือบต่ำ เน้นขอบ

²² ฮันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน (ม.ป.ท., 2540), 227.

พระเนตรด้านล่างยื่นออกมาเห็นได้ชัดเจน ขอบพระโอษฐ์สองชั้นและ พระโอษฐ์วางแปะอยู่เหนือ ฟันผิวพระพักตร์ นอกจากนั้นการประดับตกแต่งส่วนฐานบัวด้วยกลีบบัวที่มีการจีดลายเส้นในกลีบเพิ่มเติม ปลายกลีบบัวเป็นต่อมกลม เสริมสัดส่วนฐานสูงขึ้นด้วยชั้นฐานที่มีการประดับลวดลาย พันธุ์พฤกษา เป็นต้น

ภาพที่ 76 พระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ น่าน

ภาพที่ 77 พระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ น่าน

งานประดับตกแต่งส่วนฐานพระพุทธรูปสกุลช่างเทิง ได้สะท้อนภาพความนิยมตกแต่ง ส่วนฐานที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ในล้านนาได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะฐาน บัวรองที่แทรก เพิ่มเข้ามาในพระพุทธรูปบางรายการ ซึ่งพบหลักฐานการนำฐานบัวรองมาตกแต่งพระพุทธรูป สำริดอย่างน้อยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยหลักฐาน ที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับการทำ พระพุทธรูปฐานบัวรอง มีจารึกที่ฐานสร้างใน พ .ศ. 2053 เป็นพระพุทธรูปที่พบที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา²³ รวมทั้งการลายพันธุ์พฤกษาทั้งที่ฉลุโปร่งและไม่ฉลุโปร่ง ทั้งนี้ลายประเภทพันธุ์ พฤกษาประเภทลายก้านขดช่อดอกไม้เคยทำกันมาก่อนในศิลปะสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อส่งอิทธิพลให้แก่ศิลปะล้านนา ลายก้านขดช่อดอกไม้ที่มีความใกล้เคียงธรรมชาติได้ถูกปรับปรุง

²³ คุรยละเอียดของพัฒนาการฐานบัวรองตั้งแต่ แรกเริ่ม และการส่งอิทธิพลงาน ศิลปกรรม ใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์ , ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐาน ทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : บริษัททุ่งศิลป์ การพิมพ์, 2551), 228.

ให้เกิดลักษณะที่เป็นงานประดับตกแต่งมากยิ่งขึ้น และห่างไกลจากต้นแบบที่เป็นธรรมชาติมากยิ่งขึ้น(ภาพที่ 73) แสดงว่าเป็นงานสร้างในระยะหลัง จึงเป็นไปได้ที่พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงได้เริ่มสร้างงานของตนเองขึ้น ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21

อย่างไรก็ดี พบว่าฐานพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างที่ระบียงพระอุโบสถวัดพระแก้ว เวียงจันทน์ที่มีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกับสกุลช่างเวียงบางรายการ (ภาพที่ 74) ในส่วนฐานบัวและการเจาะช่องที่ฐาน แต่หลักฐานที่พบที่เวียงจันทน์มีน้อย และกลีบบัวหางายประดับฐานไม่นิยมทำเป็นต่อมกลมหรือมีลวดลายประดับภายในกลีบบัว มักลุลายกรอบช่องกระจกโปรง โดยไม่เน้นการประดับลวดลายภายในกรอบช่องกระจก และไม่พบความนิยมทำลายพันธุ์พฤกษาประดับฐานพระพุทธรูปในศิลปะล้านช้าง สันนิษฐานว่าล้านนาได้เริ่มต้นทำฐานพระพุทธรูปที่มีรายละเอียดประกอบด้วยกลีบบัววงบน ลายพันธุ์พฤกษา ลายกรอบช่องกระจก ขึ้นมาก่อนในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และได้ส่งอิทธิพลรูปแบบการประดับตกแต่งให้แก่ศิลปะล้านช้าง

จากหลักฐานแวดล้อมพระพุทธรูปสกุลช่างเวียง มีแนวโน้มจำกัดวงเวลาไว้ที่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นช่วงเวลาที่ล้านนาเริ่มสูญเสียเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง ที่น่าเสียดายที่เราไม่สามารถทราบเรื่องราวของเวียงเวียงหรือลำดับรายชื่อของผู้ครองเมืองเวียง เนื่องจากขาดหลักฐานลายลักษณ์อักษร แต่กลุ่มพระพุทธรูปที่ได้นำมาศึกษาถือได้ว่าเป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่มีรูปแบบลักษณะพิเศษต่างจากพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตาม เมืองสำคัญของล้านนา เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองพะเยา เมืองแพร่ เมืองน่าน เป็นต้น แม้ว่าการสำรวจครั้งนี้จะได้พบพระพุทธรูปเพียง 9 รายการ แต่ถือเป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับผลงานของช่างพื้นเมืองอีกกลุ่มหนึ่งของล้านนาในกลุ่มแม่น้ำอิงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

สกุลช่างเวียงพบบนเส้นทางคมนาคมโบราณที่มีเวียงสำคัญ คือ เวียงเทิง จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดและชาวบ้านในพื้นที่เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธรูปแต่ละรายการ ทำให้ทราบว่าพระพุทธรูปเหล่านี้ถูกทอดทิ้งไว้ในแหล่งโบราณสถานร้างภายในพื้นที่เวียงเทิง จากการตรวจสอบขณะนี้ พบพระพุทธรูปเพียงสองรายการที่ถูกพบไถลออกไปจากกลุ่ม (ภาพที่ 70 และ 76) เนื่องจากเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก การเคลื่อนย้ายจึงเป็นไปได้ง่าย อย่างไรก็ตาม หากพิจารณา ลักษณะทางภูมิศาสตร์ พบว่าเวียงเทิงสามารถติดต่อกับเมืองน่านและเวียงเชียงของได้โดย สะดวกจากบันทึกของปีแอร์(Pierre Ort) เมื่อ พ.ศ. 2440 กล่าวถึงเวียงเทิงไว้ว่า เมื่อคณะของเขาเดินทางออกจากเมืองเชียงราย ได้ใช้เส้นทางตัดผ่านบ้านโป่ง ไปยังเวียงเทิง และจากเวียงเทิง คณะของปีแอร์เดินทางลงได้จนถึงแม่น้ำน่าน เดินทางเลียบแม่น้ำน่านจนถึงบ้านข่อย บ้านโป่ง บ้านท่าฟ้า เข้าสู่

เมืองเชียงม่วนริมฝั่งแม่น้ำปี ไต่สันคอยขึ้นไปเรื่อยๆ จากนั้นจึงเข้าสู่เมืองน่าน²⁴ ขณะเดียวกัน จากเมืองเทิง จะใช้เส้นทางผ่านเมืองน่านสู่หลวงพระบาง หรือจากเชียงของสู่หลวงพระบางก็เป็นไปได้ทั้งสิ้น อาจเป็นส่วนสนับสนุนสำคัญที่ทำให้รูปแบบทางศิลปกรรมของพระพุทธรูปสกุลช่างเทิงเช่น การตกแต่งฐานพระพุทธรูปด้วยบัววงอน ไปปรากฏในศิลปะล้านช้าง

อนึ่ง ความสัมพันธ์และการดำรงอยู่ของเวียงเทิงและเมืองน่านเริ่มต้นขึ้นอย่างน้อย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดังปรากฏว่า พื้นเมืองเชียงแสน กล่าวถึงสมัยที่พญามังราย เพิ่งยึดครองเมืองหริภุญไชยจากพญายีบาได้สำเร็จ พญายีบาหนีไปพึ่งพญาเบิกผู้น้องที่เมืองลำปาง พี่น้องสองพระองค์ขอให้ทางเมืองอุชฌายกกำลังมาช่วยรบกับพญามังรายที่เมืองหริภุญไชย พญามังรายจึงได้ขอกำลังจากขุนคราม โอรสของพระองค์จากเมืองเชียงแสน และขอกำลังทหารของพญา ยีบาจากเมืองพะเยาเข้ามาช่วยรบ รายชื่อของเมืองที่เข้าร่วมการรบมีชื่อของเวียงเทิงและเมืองน่าน ซึ่งในเวลานั้นอยู่ในเขตปกครองของพญางำเมือง²⁵ เนื้อความที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงแสน แสดงให้เห็นว่าขอบเขตปกครองของเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากจะครอบคลุมลุ่มแม่น้ำอิงทั้งหมดแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงเมืองบัว (เมืองน่านในอดีต) อีกด้วย แต่อำนาจปกครองของเมืองพะเยาที่มีต่อเมืองน่านนั้น หลักฐานในพื้นที่เมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ระบุว่าไม่มีเสถียรภาพ เพราะพญางำเมืองตั้งแม่ท้าวอ้าวคำสิม ซายา เป็นเจ้าเมือง ต่อมาภายหลังแม่ท้าวคำอ้าวสิมกลับตกไปเป็นเมียของเจ้าเมืองปลาต²⁶ ทำให้สิทธิในการครองเมืองบัวของพญางำเมืองสิ้นไปโดยปริยาย หากมีการสำรวจเพิ่มเติม น่าจะพบหลักฐานประกอบการสร้างแนวทางการเคลื่อนย้ายของประชากรของสองพื้นที่ในสมัยโบราณเพิ่มเติม เส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางเลียบลำน้ำจากลุ่มแม่ น้ำอิงตอนกลาง ลัดผ่านแนวเทือกเขาไปถึงเมืองน่าน

อย่างไรก็ดี จากการตรวจสอบทะเบียนโบราณวัตถุที่ขึ้นทะเบียนของเมืองน่าน ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสกุลช่างเทิงในพื้นที่จังหวัดน่าน นอกเหนือจากพระพุทธรูปที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน

²⁴ ปีแอร์ โอว์ต, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, แปลโดย พิชญ จันทร์วิทัน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546), 143-149.

²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรุษ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ชุดประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรุษ ภาคที่ 4, ปรวิวรรต ตรวจสอบและวิเคราะห์ โดย สรัสวดี อ๋องสกุล, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2546), 64-65.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 2546, 55.

สกุลช่างเชียงของ

พระพุทธรูปที่ทำการศึกษานี้มีจำนวน 29 รายการ กระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัด เชียงราย โดยมีจำนวนหนาแน่นที่อำเภอเชียงของ และอำเภอใกล้เคียง ดังนี้ อำเภอเชียงของ 17 รายการ อำเภอขุนตาล 2 รายการ อำเภอเทิง 4 รายการ อำเภอเวียงแก่น 5 รายการ และอำเภอแม่สรวย 1 รายการ²⁷ หากพิจารณาจากสถานที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 จะเห็นว่าพระพุทธรูปกระจายตัวอยู่บนเส้นทางที่ใช้ในการ ติดต่อระหว่างบ้านเมืองในล้านนาอันได้แก่ เมือง เชียงของ เมืองเทิง เมืองเวียงแก่น และเมืองแม่ สรวย โดยเมืองเชียงของเป็นเมืองท่าเชื่อมต่อไปยังล้านช้าง ประกอบกับพบพระพุทธรูปที่มีรูปแบบ เดียวกันนี้เป็นจำนวนมากในบริเวณเมืองเชียงของ จึงกำหนดเป็นสกุลช่างเชียงของ

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร พระพุทธรูปที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่พระรัศมีสูญหายไป แต่ จากพระรัศมีที่ยังคงปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปบางองค์ (ภาพที่ 78-79) แสดงให้เห็นว่าพระรัศมีมี ลักษณะที่เรียบง่าย มีรูปทรงคล้ายหยดน้ำขนาดเล็กเรียวยาว บางครั้งทำเปลวพระรัศมีจำนวน 3 หรือ 7 แฉก และพบว่าการเพิ่มเติมลวดลายประดับตกแต่งภายในพระรัศมี เป็นลายเส้นคดโค้ง

ภาพที่ 78 ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมี
ของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

ภาพที่ 79 ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมี
ของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

²⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

ขมวดพระเกศาพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของมีขนาดเล็กเล็กเรียว และอัดกันแน่นคล้ายหนามขนุน (ภาพที่ 65) ต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา เช่นพระพุทธรูปสิงห์ที่มีขมวดพระเกศาขนาดใหญ่เรียงกันอย่างเป็นระเบียบอย่างเห็นได้ชัด (ภาพที่ 66) ซึ่งการทำขมวดพระเกศาเล็กเรียวอัดแน่นคล้ายหนามขนุนนี้ปรากฏในกลุ่มพระพุทธรูปสกุลช่างกำแพงเพชร

ภาพที่ 80 รายละเอียดส่วนประกอบพระพักตร์
พระพุทธรูป ตัวอย่างเอกลักษณ์ของสกุลช่าง
เชียงของ วัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

ภาพที่ 81 พระพักตร์พระพุทธรูปพระพุทธรูปสิงห์
สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธ
ศตวรรษที่ 21 จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ เชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม ช่างปั้นหล่อของเชียงของอาจจะได้รับแรงบันดาลใจที่ผ่านมาจาก
สุโขทัย มากกว่าจะได้รับมาโดยตรง เนื่องจากในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงมีการรับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย
อย่างยาวนานดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 อนึ่ง พระพุทธรูปที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่มีพระเศียรล้อมรอบ
กรอบพระพักตร์ ลักษณะเป็นเส้นลวดเรียบ บางครั้งพบทำซ้อนกัน 2 เส้น สำหรับใบพระกมล ไม่
มีการประดับตกแต่งเป็นพิเศษ

อูษณิยะของพระพุทธรูปที่นำ มาทำการศึกษานี้มีลักษณะนูนขึ้นจากพระเศียร
ค่อนข้างมาก มีรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมด้านเท่าที่ปลายยอดตัดตรง (ภาพที่ 83) แต่ในขณะนี้ยังไม่
สามารถสรุปได้ว่าสกุลช่างเชียงของมีการทำอูษณิยะแยกออกจากส่วนพระเศียร เพราะพระพุทธรูป

ในวัดม่วง (ภาพที่ 84) ทำอุษณิษะยัตติเต เป็นชิ้นเดียวกันกับพระเศียร คงมีเฉพาะพระรัศมีเท่านั้นที่สามารถถอดแยกได้ รูปทรงของอุษณิษะที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนี้ปรากฏขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วในศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ 82 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2530

ภาพที่ 83 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดม่วง อำเภอ
เวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน
2530

พระพุทธรูปส่วนใหญ่มีพระพักตร์ รูปไข่ (ภาพที่ 80, 82 และ 83) พบว่ามีการทำพระพักตร์ที่ค่อนข้างกลมหรือมนเหมือนผลมะตูมบ้างแต่ไม่พบมากเท่าพระพักตร์รูปไข่

ส่วนประกอบพระพักตร์ เช่น พระขนงและพระนาสิกมีสันด้านบนปรากฏเป็นแนวสันแหลม โดยสันด้านบนของพระขนงและพระนาสิกนั้นเชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียว ส่วนพระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระเนตรชี้ขึ้น หางพระขนงบรรจบกับหางพระเนตร และเขาร่องที่บริเวณขอบพระเนตรทางด้านล่าง โดยพระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมีแนวเส้นจากปลายพระโอษฐ์ 2 ด้านเชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกทั้ง 2 ด้าน ที่พิเศษอย่างหนึ่งคือพระหนูนูนออกมามาก ลักษณะของพระหนู นั้นคล้ายกับพระหนูซ้อนกันอยู่ 2 ชั้น (หรือรูปปลุง) ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่เริ่มทำพระหนูสองชั้นอย่างชัดเจน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 เศียรพระพุทธรูปศิลปะล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 20 จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของปรากฏแนวเส้นที่เชื่อมต่อปีกพระนาสิกทั้งสองข้างกับพระโอยฐ์ มีความต่อเนื่องกับพระหนุที่นูนออกมาจนเหมือนพระหนุซ้อนกันสองชั้น มีองค์ประกอบพระพักตร์เชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียวกันด้วยการเจาะร่องเชื่อมต่อกันโดยรอบ ส่งผลให้พระพุทธรูปมีช่วงพระโอยฐ์และพระหนุยื่นออกมา แต่เป็นการยื่นออกมาอย่างกลมกลืน ด้วยแนวเส้นโค้งต่อเนื่องกัน เพราะการที่พระโอยฐ์มีขนาดเล็กและมุมพระโอยฐ์ทั้งสองข้างไม่ยกสูงชันมาก ทำให้เส้นเชื่อมต้อมีลักษณะโค้งมน เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ (ภาพที่ 85) และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา (ภาพที่ 86) ที่บางครั้งพระโอยฐ์กว้างและมุมพระโอยฐ์จะยกสูงจนกระทั่งเส้นที่เชื่อมต่อพระนาสิกและพระโอยฐ์เกือบเป็นทรงสามเหลี่ยม เป็นต้น

ภาพที่ 85 พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่
อายุราวช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 วัดป่า
ช้าง อำเภอนาน จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 86 พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา
จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
เชียงใหม่ อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-
ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

อนึ่ง ลักษณะของสันพระนาสิกมีความสัมพันธ์ โดยตรงต่อรูปแบบพระขนง ดังเห็นได้ว่าหากพระนาสิกมีสันกว้าง มักทำพระขนงเป็นเพียงเส้นโค้ง (ภาพที่ 84) ถ้าพระนาสิกเป็นสันแหลม จะส่งผลให้พระขนงกลายเป็นพระขนงติดกันเป็นปีกกา และปรากฏแนวสันแหลมที่พระขนงที่ต่อจากพระนาสิก เรื่อยไปจนถึงหางพระขนง ลักษณะเช่นนี้ส่งผลกระทบบโดยตรงต่อสุนทรียภาพของพระพักตร์พระพุทธรูป แต่ไม่กระทบต่อลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมแต่อย่างใด ดังปรากฏว่าพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ (ภาพที่ 85) และพระพุทธรูปสกุลช่างเมืองพะเยา (ภาพที่ 86) ต่างทำพระนาสิกเป็นสันแหลม เชื่อมต่อกับพระขนง มีการเจาะร่องส่วนประกอบต่างๆ บนพระพักตร์ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ แต่สัดส่วนและองศาของแนวพระขนงต่างกัน ประกอบกับองค์ประกอบอย่างอื่นของพระพักตร์ที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ลักษณะทางศิลปกรรมต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนี้

พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ (ภาพที่ 85) ปลายพระขนงและพระเนตรยกสูงขึ้นมากกว่า ปีกพระนาสิกสองข้างจะแคบกว่าอย่างเห็นได้ และพระหนุมิเพียงชั้นเดียว

พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา (ภาพที่ 86) พระขนงและพระเนตรจะยาว หัวพระเนตรจิกลงเป็นมุมแหลม เช่นเดียวกับหางพระเนตร

ที่มาของอิทธิพลการทำพระนาสิกเป็นสันแหลมและแนวสันแหลมที่พระชนงที่ต่อจากพระนาสิก ในพระพุทธรูปล้านนา น่าจะมาจากศิลปะสุโขทัย ดังได้พบเทวรูปสำริดที่มีการทำพระชนงและพระนาสิกต่อเชื่อมกันดังได้กล่าวถึงในบทที่ 3 (ภาพที่ 11)

ส่วนประกอบพระวรกาย อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่าพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาจะมีส่วนบนพระองค์ กว้างเกือบเท่าพระพาหา ยี่ ดศัดส่วนพระวรกายสูงขึ้น (ภาพที่ 87) ลักษณะเช่นนี้ส่งผลทำให้พระวรกายมีรูปทรงตรง ซึ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปแบบพระสิงห์ (ภาพที่ 88) จะเห็นความแตกต่างของรูปทรงได้อย่างชัดเจน เพราะพระพุทธรูปสิงห์มักทำบนพระองค์คอด เน้นช่วงพระพาหากว้างกว่าบนพระองค์มาก และยกส่วนพระอุระสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ภาพที่ 87 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดสบสม
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2530

ภาพที่ 88 พระพุทธรูปพระพุทธรูปสิงห์ อายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ 21 ประดิษฐานในพระอุโบสถ
วัดศรีดอนชัยอำเภอเชียงของ จังหวัด
เชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน
2530

พระวรกายที่มีรูปทรงตรงยังได้พบในพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่(ภาพที่ 89) และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา(ภาพที่ 90) แต่ทั้งสองสกุลช่างจะทำช่วงใต้พระอุระคอดเข้า แล้วผายออกที่ช่วงบนพระองค์ ทำให้พระพุทธรูปมีพระวรกายที่บอบบางกว่าพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ และคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 89 พระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่
อายุราวช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 วัดป่า
ซาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 90 พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา
จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
เชียงใหม่ อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-
ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 91 พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

อนึ่ง พระพุทธรูปที่นำมาศึกษามีสังฆาฏิแบบขอบจีวรตั้งแต่พระพาหาซ้ายของพระพุทธรูป มาจนถึงช่วงกึ่งกลางพระอุระ แล้วแยกออกจากกัน (ภาพที่ 87) โดยชายสังฆาฏิที่ตกลงมานั้นจะอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย ความยาวของสังฆาฏิยาวจนจรดพระนาภี ส่วนชายแยกออกเป็นเชี้ยวตะขาบ การทำสังฆาฏิแบบนี้พบในกลุ่มพระพุทธรูปสุโขทัย (ภาพที่ 91) ซึ่งได้ส่งอิทธิพลมายังรูปแบบพระพุทธรูปในล้านนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏการทำขอบจีวรคาบบริเวณพระชานุ ที่พบบ่อยในพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ลักษณะเช่นนี้ชวนให้คิดได้ว่า อิทธิพลสุโขทัยที่เข้ามาคงถูกปรับเปลี่ยนไปตามรสนิยมของผู้สร้าง

การทำสังฆาฏิลักษณะดังกล่าวข้างต้นมีส่วนคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ (ภาพที่ 89) และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา (ภาพที่ 90) ลักษณะที่คล้ายคลึงกันอาจเพราะรับแรงบันดาลใจมาจากแหล่งเดียวกัน คือ สุโขทัย

การแสดงปางของพระพุทธรูป นิยมปางมารวิชัย พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัยโดยวางพระหัตถ์ไว้ที่บริเวณพระชงฆ์ นิ้วพระหัตถ์มีขนาดและความยาวไล่เลี่ยกัน ส่วนหลังพระหัตถ์ไม่อวบมนูนขึ้นดังเช่นที่ปรากฏในกลุ่มพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธรูปสี่หิงส์ (ภาพที่ 88) องค์ประกอบของพระหัตถ์และการวางพระหัตถ์เพื่อแสดงปางของสกุลช่างเชียงของแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ส่วนนิ้วพระอังคุฎยาวมาหยุดอยู่ที่บริเวณใจกลางฝ่ามือ ซึ่งลักษณะพระหัตถ์เช่นนี้ปรากฏในพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ด้วย (ภาพที่ 89)

พระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธรูปที่นำมาศึกษากลับมีรูปแบบใกล้เคียงกับพระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา (ภาพที่ 90) ซึ่งมีหลังพระหัตถ์อวบมนูน นิ้วพระหัตถ์โค้งและมีเนื้อมาก สำหรับความยาวของนิ้วพระอังคุฎพบปะปนกันทั้งที่ยาวเกือบจรดปลายนิ้วพระหัตถ์หรือยาวมาถึงกึ่งกลางฝ่าพระหัตถ์ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจะพบว่า มีลักษณะเหมือนทรงกลีบบัว คล้ายกับของพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาต่ำ งกันเพียงวัสดุที่ใช้ พระพุทธรูปที่นำมาศึกษา หล่อด้วยสำริด ในขณะที่พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาสลักจากหินทราย อาจเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ช่างพะเยาไม่สลักนิ้วพระอังคุฎยาว แต่เน้นนิ้วพระอังคุฎใหญ่และมีเนื้อเต็ม เพื่อป้องกันการชำรุด

การแสดงออกของพระหัตถ์ซ้ายที่คล้ายคลึงกันของพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาในครั้งนี้กับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาอาจจะเป็นลักษณะความงามที่พ้องกันในระยะเวลาใกล้เคียงกัน หรือเป็นการส่งแรงบันดาลใจให้แก่กัน ก็ยังไม่สามารถหาหลักฐานมาอธิบายได้อย่างเป็นรูปธรรมนัก นอกจากที่ตั้งของเมืองเชียงของ สามารถติดต่อกับเมืองพะเยาได้

ส่วนฐาน พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของนิยมฐาน ที่มีรูปแบบเรียบง่าย แม้จะมีการทำลายกลีบบัวประดับบ้าง แต่ลายกลีบบัวจะไม่ปรากฏการตกแต่งลายเส้นภายใน (ภาพที่ 92) มี

เพียงกลีบบัวหงาย แฉกกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น ปรากฏแนวเกสรบัว แต่ความนิยมส่วนฐานที่เรียบ
ง่ายคงมีมากกว่า ดังเห็นได้จากพระพุทธรูปบางองค์ มีการลดทอนรายละเอียดของแฉกกลีบบัวให้
เหลือเพียงโครงสร้างที่เรียบง่าย (ภาพที่ 93)

ภาพที่ 92 ฐานพระพุทธรูปวัดหลวง อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 93 ฐานพระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ อำเภอ
เชียงของ จังหวัดเชียงราย

รูปแบบฐานที่พบมากในกลุ่มสกุลช่างเชียงของ ได้แก่ ฐานหกเหลี่ยมซ้อนกันสองชั้น
บางครั้งฐานชั้นล่างมีการฉลุลายโปร่งลายช่องกระจกหรือรูปสี่เหลี่ยม พบพระพุทธรูปที่ทำฐานเฉียง
บ้าง โดยฐานเฉียงนั้นอาจจะมีเพียงชั้นเดียว หรือซ้อนกันสองชั้น

ความเรียบง่ายของฐานพระพุทธรูป เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้พระพุทธรูปสกุล ช่างเชียงของ
มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา ความแตกต่างดังกล่าวเห็นได้อย่างชัดเจน
เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปในกลุ่มช่างเมืองแพร่ (ภาพที่ 89) ฐานของพระพุทธรูปกลุ่ม
ช่างเมืองแพร่มีส่วนขาที่หล่อติดกับส่วนฐาน โดยทำเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดใหญ่ หรือ ทำ
ส่วนขาฐานอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมคางหมู อาจจะมีจำนวน 3 หรือ 4 ขา โดยขาที่ฐานของพระพุทธรูป
กลุ่มช่างเมืองแพร่จะแตกต่างจากฐานพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่นิยมทำเส้นลวดเกลี้ยง หรือ
ตกแต่งลายเถาไม้ที่ดัดแปลงมาจากสายขนวนที่ทำไว้เพื่อการเททอง

หากเป็นฐานของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยามักทำฐานแยกต่างหาก โดยส่วน
ฐานนั้นมักสลักเป็นภาพต่างๆ เช่น ภาพทิวเขาเชิงเขื่อนสูง หรือทำเป็นกระทรูปทรงคล้ายเรือ
ประดับด้วยลายกลีบบัวและเกสรบัว ความหลากหลายของการประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูปด้วย
ประติมากรรมเช่นนี้ พบมากในกลุ่มพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา จะพบในพระพุทธรูป
ลำริดบ้าง ก็เมื่อเข้าสู่ระยะเวลาที่เกิดความเสื่อมถอยของงานศิลปกรรมแทบทุกแขนงในล้านนา
หรือราวพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

จึงอาจจะกล่าวได้ว่าลักษณะเด่นหรือเอกลักษณ์ของฐานพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ คือความเรียบง่าย ลดทอน รายละเอียดของการประดับตกแต่งจนเหลือเพียงโครงสร้างของเส้นรอบนอกที่ชัดเจน

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ จากการตรวจสอบพบว่ามีพระพุทธรูปบางรายการมีจารึกบอกปีที่สร้างไว้ที่ฐาน ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปวัดหลวง(ภาพที่ 94, 95) มีจารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุ จังหวัดศ.868 ตรงกับ พ.ศ.2049 ผู้สร้างเป็นพระสงฆ์ 3 รูป ได้แก่ พระสุมังคละ (Sumangala) พระมหาเถระ (Mahāthera) และพระนันมังคละ(Nānmangala)²⁸

ภาพที่ 94 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 95 ภาพจารึกพระพุทธรูปจากภาพที่ 94 วัด
หลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
จารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุ จ.ศ.868
ตรงกับ พ.ศ.2049

พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย (ภาพที่ 96) จารึกระบุว่าสร้างในปี จ.ศ. 866 (พ.ศ. 2046) สร้างโดยเถระสาธุบุตร²⁹

²⁸ A.B.Griswold, Date Buddha Image of Northern Siam, No. 41. Plate XXVII.

²⁹ Ibidem, No. 36 Plate XXV.

พระพุทธรูปวัดหลวง (ภาพที่ 97, 98) ฐานชั้นบนด้านหน้ามีจารึกระบุน จ.ศ.870 ตรงกับ พ.ศ.2051

พระพุทธรูปวัดต้นปล้อง (ภาพที่ 99, 100) มีจารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุน จ.ศ.874 ตรงกับ พ.ศ.2055

ภาพที่ 96 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีคอนชัย
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

ภาพที่ 97 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง อำเภอ
เชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104
ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

ภาพที่ 98 ภาพจารึก วัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ระบุน จังหวัดศ. 870 ตรงกับ พ.ศ. 2051 จากภาพที่ 97

ภาพที่ 99 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดคันปล้อง
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประภาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่
121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

ภาพที่ 100 ภาพจารึกวัดคันปล้อง อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย ระบุ จ.ศ. 874 ตรงกับ
พ.ศ. 2055

ภาพที่ 101 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระเกิดคางคาราม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ที่ส่วนฐานมีจารึกระบุ จ.ศ.
876 (พ.ศ.2057)
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

พระพุทธรูปวัดพระเกิดคลองการาม (ภาพที่ 101) มีจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูป เนื้อหาเป็นคาถาในพระพุทธศาสนาและระบุปี จ.ศ.876 ตรงกับ พ.ศ.2057³⁰

พระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ (ภาพที่ 102) จารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุ จ.ศ. 883 ตรงกับ พ.ศ. 2064(ภาพที่ 103) และพระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย (ภาพที่ 104) จารึกระบุว่าสร้างขึ้นในปี จ.ศ. 894³¹ ตรงกับพ.ศ. 2076 โดยสุวรรณรังสีลูกสิมบุญชูสร้าง³²

ภาพที่ 102 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

ภาพที่ 103 ภาพจารึก วัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

แต่จารึกบริเวณส่วนฐานด้านหน้าและด้านหลังของพระพุทธรูปวัดม่วงบุญเรือง (ภาพที่ 105) ลบเลือนจนไม่สามารถอ่านแปลได้ ประกอบกับลักษณะพระพักตร์ที่เพี้ยนไปกว่าพระพุทธรูป

³⁰ ประเสริฐ ฤณ นคร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 2, 48–49, 42–45.

³¹ A.B.Griswold, Date Buddha Image of Northern Siam, No. 73 Plate XLI.

³² คำชี้แจงของแสง มนวิฑูร ผู้แปล ชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับพิมพ์ในปี พ .ศ. 2510 ถูกกล่าวไว้ใน ม.ล. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และฮันส์ เพนส์ , พุทธศิลป์ในนิภาลัยพิกขุ พ .ศ. 1900-2100 (ราว ค.ศ. 1350-1550), 67.

สกุลช่างเชียงของอื่น ในขณะที่ลักษณะของพระวรกายแสดงลักษณะของสกุลช่างเชียงของอย่างชัดเจน จึงสันนิษฐานว่าส่วนพระเศียรและพระพักตร์อาจถูกซ่อมแซมเพราะเกิดความชำรุดเสียหาย

ภาพที่ 104 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดศรีดอนชัย
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26
มิถุนายน 2530

ภาพที่ 105 พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดม่วงบุญเรือง
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

จากเนื้อความในจารึกฐานพระพุทธรูป 7 รายการดังกล่าว ทำให้ทราบว่าผู้สร้างเป็นพระสงฆ์ ไม่ปรากฏนามของกษัตริย์หรือชนชั้นสูง หรือ อชาวบ้านแต่อย่างใด ศักราชที่ปรากฏในจารึกฐานพระพุทธรูปทั้ง 6 องค์ ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ได้ข้อสังเกตว่าพระพุทธรูปทั้ง 29 รายการที่ถูกขึ้นทะเบียนไว้เป็นสมบัติของชาติ ถูกสร้างขึ้นในช่วง 30 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2049-2076 หรือในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21³³ ในรัชกาลพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038-2068)³⁴ และในรัชกาลพญาเกษมเศรษฐราช (พ.ศ. 2068-2081)

³³ ตามจารึก ระยะเวลาสร้างพระพุทธรูป กินเวลาราว 15 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2050-2064

³⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล , ประวัติศาสตร์ล้านนา , พิมพ์ครั้งที่ 4 และแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2551), 147.

ล้านนาในรัชกาลพญาเมืองแก้ว ปรากฏหลักฐานบ่งชี้ว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะมีงานประพันธ์สำคัญมากมายจากพระภิกษุสงฆ์ชาวล้านนา อาทิ จามเทววงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมู ลศาสนา เป็นต้น สร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์ อย่างไรก็ตาม รัชสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก กลับมิได้หมายความว่า การสงครามระหว่างล้านนากับบ้านเมืองอื่นจะไม่เกิดขึ้นเลย ในรัชกาลพระเมืองแก้ว มีการสงครามหลายครั้ง แต่สงครามระหว่างล้านนากับเชียงตุงในช่วงปลายรัชกาลพระเมืองแก้ว ทำให้สูญเสียขุนนางผู้ใหญ่และไพร่พลไปเป็นจำนวนมาก ประกอบกับเกิดอุทกภัยที่เชียงใหม่ทำให้ผู้คนล้มตายยังไม่ทันได้แก้ปัญหาอุทกภัย พระเมืองแก้วก็สิ้นพระชนม์³⁵

อนึ่ง จะสังเกตเห็นว่าในรัชกาลพระเมืองแก้ว คณะสงฆ์ป่าแดงมีบทบาทอย่างสูงในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ปรากฏหลักฐานสำคัญ ได้แก่ จารึกบ้านพระเนตร³⁶ กับตำนานพระเจ้าตนหลวง³⁷ จารึกวัดมหาสถาน³⁸ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจของพระภิกษุในพระพุทธศาสนามีมาก จนสามารถถ่ายโอนข้าวัดจากวัดหนึ่งไปปรับใช้วัดอีกวัดหนึ่งที่อยู่ต่างเมืองได้ แสดงให้เห็นสถานภาพพิเศษของข้าพระ(หรือข้าวัด) ที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางบ้านเมือง อาจถูกโอนไปอยู่ที่ใดก็ได้ ตามแต่คณะสงฆ์จะเห็นชอบ การที่คณะสงฆ์มีอำนาจมากขึ้นในแถบหัวเมือง โดยเฉพาะในลุ่มแม่น้ำอิง อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่อธิบายได้ว่า ทำไมพญาเมืองแก้วจึงโปรดให้ขุนนางมีบรรดาศักดิ์สูงอย่าง “เจ้าแสนกัลยาณ” หรือ “เจ้าหัวแสนพะเยา” มาปกครองเมืองพะเยา เพราะที่ผ่านมาผู้ครองเมืองพะเยามีบรรดาศักดิ์เพียง “เจ้าสี่หมื่น” เพราะนอกจากต้องควบคุมเมืองพะเยา โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำอิง แพร่และน่าน ที่เพิ่งผนวกเข้ากับล้านนาได้ไม่นานและเชื้อสายชนชั้นปกครองยังมีสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองสุโขทัยอาจก่อความไม่สงบได้ตลอดเวลา ก็ยังต้องดูแล

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 147-150.

³⁶ อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, “อุโบสถ บ้านพระเนตร พ.ศ. 2046”, ใน ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานฯ เชียงแสน, คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ม.ป.ท., 2540), 91-103.

³⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, เมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พิมพ์, 2527. จัดพิมพ์เนื่องในงานกฐินพระราชทานที่วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในวันเสาร์ที่ พฤศจิกายน พ.ศ. 2527), 222-232.

³⁸ อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานฯ เชียงแสน, 150-163.

พฤติกรรมสงฆ์ที่อาจเคลื่อนย้ายไพร่ที่เป็นข้าวัด ข้าพระ ออกไปบ้านเมืองอื่น ได้โดยไม่ ต้องขอพระราชทานอนุญาตจากกษัตริย์ที่ประทับอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่

ฉะนั้น หากจะมองว่าเหตุผลที่พญาเมืองแก้วทรงสนับสนุนกิจการทางพระศาสนาส่วนหนึ่งอาจเกิดจากความพยายามที่จะ แสดงให้เห็นว่าเป็นปีกแผ่นของราชสำนักในเมืองเชียงใหม่ ภายใต้การปกครองของพระองค์ เหนือดินแดนที่ถูกปกครองด้วยกลุ่มชนชั้นสูง ที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์มังราย แต่ต่างเชื้อสาย

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าการสนับสนุนพระพุทธศาสนาในสมัยพญาเมืองแก้วจะเกิดขึ้นจากพื้นฐานหรือเหตุผลใดก็ตาม ผลจากความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในรัชกาลของพระองค์ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านนาสกุลช่างต่างๆ ในเขตปกครองของล้านนาขึ้นเป็นจำนวนมาก

อนึ่ง รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสกุลช่างเชียงของ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจที่สำคัญจากศิลปะสุโขทัย กำแพงเพชรหรือศรีสัชนาลัย ที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะพระพุทธรูปในล้านนา ตามประวัติความผูกพันระหว่างบ้านเมืองในล้านนากับเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ มาผสมผสานกันจนเกิดลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเชียงของอย่างทันทีทันใดและแนบเนียน โดยแทบไม่แสดงให้เห็นร่องรอยของการวิวัฒนาการเลยก็ว่าได้ และสกุลช่างเชียงของสร้างงานอยู่ในช่วงสั้นๆ คือ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม พบหลักฐานพระพุทธรูปในศิลปะล้านช้าง(ภาพที่ 106) และพระพุทธรูปที่หล่อในเมืองเชียงแสน ขณะที่พม่าปกครอง ปัจจุบันเรียกว่าพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทอง (ภาพที่ 107) ทำรูปแบบลักษณะพระหัตถ์คล้ายคลึงกับที่พบในพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ โดยลักษณะที่ปรากฏอาจจะเป็นเพียงแรงบันดาลใจด้านรูปแบบ อนึ่งความแพร่หลายของแรงบันดาลใจดังกล่าว น่าจะเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงของกับบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกล ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

ภาพที่ 106 พระพุทธรูปปางมารวิชัย มีจารึกระบุว่า
สร้างใน พ.ศ.2084 อยู่ในประเทศลาว
ที่มา : สุรศักดิ์ ศรีสำออง, สออบคั่นและเรียบ
เรียง. ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
2545), 78.

ภาพที่ 107 พระพุทธรูปประดิษฐานที่วัดพระเจ้าล้าน
ทอง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
มีจารึกที่ส่วนฐาน ระบุปี จัหวัดศ. 1088
(พ.ศ. 2269)
ที่มา : ภาพจากฝ่ายทะเบียน โบราณวัตถุ
กรมศิลปากร

การหายไปของสกุลช่างเชียงของ หลังจากที่ได้สร้างงานไว้ในเวียงเชียงของอย่าง
ต่อเนื่องราว 30 ปี อาจมีสาเหตุจากสภาพทางสังคมการเมืองในล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21
ทำให้ช่างปั้นหล่อพระพุทธรูปเลิกสร้างพระพุทธรูปไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม ระหว่างการเก็บ
ข้อมูล ผู้ศึกษาพบพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์ (ภาพที่ 108, 109)

การที่ปรากฏผลงานของสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์ ก็ไม่มีหลักฐาน
สนับสนุนว่าพระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งผลิตในลุ่มแม่น้ำอิง เมื่อครั้งที่ พระไชยเชษฐา
ปกครองล้านนาแล้วกลับไปปกครองล้านช้าง เมื่อปี พ.ศ. 2091³⁹ เป็นกษัตริย์สองฝ่ายฟ้า ด้วย
ความชอบธรรมที่พระองค์เป็นเชื้อพระวงศ์ของสองแผ่นดิน หรือเกิดจากการที่ช่างปั้นหล่อถูกกวาด

³⁹ องค์การค้าของคุรุสภา, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุ
สภา, 2506), 162 อ้างถึงใน สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว (กรุงเทพฯ : บริษัท โจเซฟ ปรีนตัง
จำกัด, 2545), 88.

ครัวไปยังเวียงจันทน์พร้อมกับชาวเมืองพะเยาด้วยหรือไม่ ดังปรากฏในตำนานพระ เจ้าตนหลวงว่า
 ราว พ.ศ. 2141 ชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าได้อพยพกลับไปล้านช้าง โดยเดินทางผ่านเมือง
 พะเยา มีการกวาดต้อนเอาชาวเมืองพะเยาไปด้วย ทำให้พระเจ้าตนหลวงขาดข้าพระคอยดูแล⁴⁰ แม้
 ไม่ชัดเจนเรื่องที่มาและระยะเวลาที่พระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาประดิษฐาน ณ วัดสี่สะเกต แต่
 พระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ พระระเบียงรอบวัดสี่สะเกต เมืองเวียงจันทน์ (ภาพที่ 111, 112) มี
 ลักษณะทางศิลปกรรมตรงกันกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทุกประการ
 เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าล้านนา โดยเฉพาะแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงในเมืองพะเยา กับเวียงจันทน์
 มีการติดต่อสัมพันธ์กัน สอดคล้องกับหลักฐานประเภทตำนานและพงสาวดาร โดยเฉพาะตำนาน
 พระเจ้าตนหลวง กล่าวถึงการกวาดต้อนผู้คนออกจากบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำอิง ไปสู่เมือง
 เวียงจันทน์ ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปในเวียงจันทน์มีรูปแบบเฉพาะจนไม่อาจ
 เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

⁴⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ , บรรณาธิการ , เมืองพะเยา, 222-232. และ องค์การค้าของคุรุสภา ,
ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 61 พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512),
 178. และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ , ประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 4 : พื้นเมืองเชียง
 แสน, ปรีวรรต ตรวจสอบและวิเคราะห์ โดย สรัสวดี อ๋องสกุล , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
 แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2546), หน้า 111.

ภาพที่ 108 พระพุทธรูปประดิษฐานที่ระเบียงคด
วัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์
เท่าที่สำรวจได้ในขณะนี้พบเพียงรายการ
เดียว เป็นหลักฐานสนับสนุนความ
เชื่อมโยงเกี่ยวข้องระหว่างล้านนา กับ ล้าน
ช้าง

ภาพที่ 109 ขยายรายละเอียดพระพักตร์จากภาพที่ 108

บทที่ 5

สกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง : การส่งต่อแรงบันดาลใจสู่ดินแดนใกล้เคียง

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แสดงว่าพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงมีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนที่อยู่ใกล้เคียง อาทิเช่น จารึกบ้านห้วยทราย พบที่บ้านห้วยทรายริมฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามเวียงเชียงของ คือหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่า เวียงเชียงของ เป็นเส้นทางผ่านเข้าสู่ดินแดนล้านช้างมั่งงู่หลวงพระบาง หรือตำนานพระเจ้าตนหลวง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างกับเมือง เวียงจันทน์ นอกจากนี้ยังมี หลักฐานศิลาจารึกระบุชื่อพระญาณคัมภีร์ ที่สะท้อนให้เห็นการนับถือพระพุทธศาสนานิกายป่าแดงในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ซึ่งนิกายป่าแดงนั้นมีหลักฐานว่าแพร่หลายไปถึงเมืองเชียงตุง มีความเป็นไปได้หรือไม่ว่าดินแดนดังกล่าวรับแรงบันดาลใจในการสร้างพระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิงหรือไม่ อย่างไรก็ดี การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัด อย่างมากในการเข้าไปสำรวจพื้นที่ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลา หรือสถานที่ ดังนั้น นอกจากการสำรวจขั้นต้นแล้วจึงต้องมองผ่านผลการศึกษาเกี่ยวข้องที่ได้มีผู้ดำเนินการมาก่อนแล้วมาประกอบ ทั้งนี้หากมีการศึกษารวบรวมหลักฐานมากยิ่งขึ้น ข้อสังเกตในขณะนี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมของข้อมูล

เมืองหลวงพระบาง

เมืองหลวงพระบาง มีฐานะเสมือนเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้าง แต่เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงระยะแรกเริ่มตั้งเมืองหลวงพระบางมีเนื้อความสับสนหรือขัดแย้งกันบ้าง อย่างไรก็ดี ศิลปะที่มีบทบาทอย่างแท้ จริงในระยะแรกเริ่มของอาณาจักรล้านช้าง ได้แก่ ศิลปะสุโขทัย¹ พบหลักฐานทั้งที่เมืองหลวงพระบาง และเมืองเวียงจันทน์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้าโพธิสารราช ทรงมีพระอัครมเหสี คือ พระนางยอดคำ พระราชธิดาในพระเมืองแก้วแห่งล้านนา ในปี พ .ศ. 2068 พระเจ้าโพธิสารราชได้ส่งทูตมายังล้านนาเพื่อขอ

¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป”, ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์, เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ “สัมมนาประวัติศาสตร์ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์” (อค์สำเนา), 90-91.

พระไตรปิฎก และพระเมืองแก้วยังได้มอบคณะสงฆ์ 60 รูป มายังล้านช้าง² อันอาจมีผลต่อการรับรูปแบบศิลปกรรมจากล้านนาสู่ล้านช้าง ดังปรากฏหลักฐานพระพุทธรูปที่เป็นงานช่างหลวงสมัยพระเมืองแก้ว(สกุลช่างเชียงใหม่-ลำพูน) ที่วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 110) อย่างไรก็ตามการสำรวจในขณะนี้ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิงในเมืองหลวงพระบาง แต่ได้พบหลักฐานพระพุทธรูปที่เป็นผลงานสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 (ภาพที่ 111) ที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างแล้ว

ภาพที่ 110 พระพุทธรูปประดิษฐานใน วัดเชียงทอง
เมืองหลวงพระบาง งานช่างหลวงสมัย
พระเมืองแก้ว

ภาพที่ 111 พระพุทธรูปประดิษฐานใน วัดเชียงทอง
เมืองหลวงพระบาง

เมืองเวียงจันทน์

ขณะที่เมืองหลวงพระบางมีความสำคัญเสมือนเมืองศูนย์กลาง ของล้านช้าง เมืองเวียงจันทน์และ พื้นที่ทางตอนล่างได้เคยมีกษัตริย์พื้นเมืองปกครองอยู่ยาวนานจนกระทั่งถูกผนวกเข้ากับล้านช้างในรัชกาลของพระเจ้าฟ้างุ้ม อย่างไรก็ตาม เมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสด็จกลับจากล้านนามาเสวยราชย์สมบัติในแผ่นดินล้านช้าง พระองค์ได้ย้ายมาประทับที่เมืองเวียงจันทน์ในปี

² เรื่องเดียวกัน, 91-92.

พ.ศ. 2103³ อย่างไรก็ตาม บรรดาผลงานศิลปกรรมในเมืองเวียงจันทน์มีทั้งที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย และศิลปะล้านนา ตัวอย่างพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ในพุทธศตวรรษที่ 20 เช่น พระพุทธรูปจัดแสดงที่ระเบียงคด วัดศรีสะเกด (ภาพที่ 112) สันนิษฐานว่า ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยผ่านทางเมืองน่าน⁴ และพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา พบหลักฐานที่เมืองเวียงจันทน์ เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 113) มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปที่แสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย อาจถูกเคลื่อนย้ายเข้ามายังเมืองเวียงจันทน์พร้อมกับการย้ายมาประทับที่เมืองเวียงจันทน์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ภาพที่ 112 พระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัย จัดแสดงที่ระเบียงคด วัดศรีสะเกด เมืองเวียงจันทน์

ภาพที่ 113 พระพุทธรูปที่รูปแบบพระพักตร์คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน จัดแสดงที่ระเบียงคด วัดศรีสะเกด เมืองเวียงจันทน์

³ พงสาวดารเมืองล้านช้าง (นิทานขุนบรมราชา) ประชุมพงสาวดารภาค 70 เล่ม 44 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2512), 17-19. อ้างถึงใน สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2545), 88.

⁴ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สายธาร, 2545), 65.

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเวียงจันทน์กับลุ่มแม่น้ำอิงปรากฏชัดเจนในตำนานพระเจ้าตนหลวงที่ระบุว่าราวปี พ.ศ. 2141 ชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าได้อพยพกลับไพล้านช้าง โดยเดินทางผ่านเมืองพะเยา มีการกวาดต้อนเอาชาวเมืองพะเยาไปด้วย ทำให้พระเจ้าตนหลวงขาดข้าพระคอยดูแล⁵ อีกทั้งยังได้พบหลักฐานพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของที่ระเบียงควัดศรีสะเกด (ภาพที่ 108)

การพบพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของที่เมืองเวียงจันทน์ อาจเกิดการการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปออกนอกที่ตั้งดั้งเดิมมากกว่าการรับแรงบันดาลใจด้านรูปแบบ ดังปรากฏว่าเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง เช่น พระขนงเป็นสันนูน มีเส้นเชื่อมส่วนประกอบภายในพระพักตร์ ต่างจากพระพุทธรูปสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์ (ภาพที่ 114) ที่เป็นรูปแบบศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง โดยมีลักษณะบางประการสื่อถึงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย เช่น ขอบพระโอษฐ์สองชั้น แต่อิทธิพลดังกล่าวได้ถูกลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างกลบเลือนไปสิ้น

พระพุทธรูปศิลปะล้านช้างมักทำพระพักตร์เป็น เน้นพระนาสิกโค้งเป็นสันแหลม ฐานพระนาสิกกว้าง พระโอษฐ์ขนาดเล็กแสดงอาการยิ้มสรวล ไม่เน้นพระหนุเป็นด้อมกลม พระวรกายทรงกระบอก พระหัตถ์และพระบาทขนาดใหญ่ เป็นต้น

ภาพที่ 114 พระพุทธรูปสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์

⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล , ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรี ภาคที่ 4 : พื้นเมืองเชียงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2546), 111.

เมืองเชียงตุง

ศิลปกรรมล้านนาคงแพร่หลายขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงพร้อมกับพระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ดังพบหลักฐานสถูปพระมหาธาตุเจ้าจอมยอง และพบพระพุทธรูปสำริด จำนวนมาก อาทิเช่น พระพุทธรูป ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ที่เมือง เชียงตุง⁶ ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรที่พบ ในพื้นที่เมืองเชียงแสน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 หรือพระพุทธรูปประทับยืนเรียกว่าพระเจ้าทองทิพย์ เมืองยอง จารึกที่ฐานระบุว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2136⁷ มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่วัดควรค่าม้า เมืองเชียงใหม่ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2043⁸ อย่างไรก็ตามก็มีการตั้งข้อสังเกตว่างานศิลปกรรมพม่าได้เข้ามามีอิทธิพล ในเมืองเชียงตุง เมื่อบรรดาหัวเมืองใต้ทั้งทางตะวันตกและตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำสาละวินได้หันไปสวามิภักดิ์ต่อพม่า ภายหลังเกิดความบาดหมางกับล้านนา อันเกิดจากการที่เจ้ากาวิละที่ สวามิภักดิ์กับสยามได้ยกทัพไปกวาดครัวเมืองเชียงตุง หรือสมัยรัชกาลที่ 3-4 สยามพยายามยกทัพมาตีเมืองเชียงตุงหลายคราว⁹

จากการสำรวจขุดค้นในเมืองเชียงตุงสามารถแยกรูปแบบพระพุทธรูปได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 โดยพระพุทธรูปในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่ได้ผ่านวิวัฒนาการด้านรูปแบบมีความเป็นศิลปะท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น(ภาพที่ 115)

และกลุ่มพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพม่า ราวพุทธศตวรรษที่ 24 พระพุทธรูปสะท้อนรสนิยมความงามแบบพม่า เช่น พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระเนตรแคบปลายพระเนตรวัดเฉียงขึ้นข้างบน พระโอษฐ์เล็กแย้มละไม พระวรกายแบบบาง เป็นต้น(ภาพที่ 116) พระพุทธรูปกลุ่มที่สองมีรูปแบบเฉพาะตัวสูง แตกต่างจากพระพุทธรูปสกุลช่างกลุ่มแม่น้ำอิงโดยสิ้นเชิง

⁶ เสมอชัย พูลสุวรรณ, รัฐฉาน(เมืองไต) : พลวัตของชาติพันธุ์ ในบริบทประวัติศาสตร์สังคมการเมืองร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552), 96, ภาพที่

11.

⁷ เรื่องเดียวกัน , 95-99.

⁸ ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, ม.ป.ท., 2519. 83-84, ภาพที่ 15.

⁹ เสมอชัย พูลสุวรรณ, รัฐฉาน(เมืองไต) : พลวัตของชาติพันธุ์ ในบริบทประวัติศาสตร์สังคมการเมืองร่วมสมัย, 97-99.

อนึ่ง ผลการสำรวจเบื้องต้น ขณะนี้ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิงใน
เมืองเชียงตุง สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากลุ่มแม่น้ำอิงอยู่ห่างจากเมือง
เชียงตุง โดยมีเมืองเชียงแสน และแนวเทือกเขาขวางกั้น ประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่
บ่งชี้ว่ามีการเคลื่อนย้ายของผู้คน จากบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง เข้ามาัย เมืองเชียงตุง ต่างจากกรณีของ
เมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์

ภาพที่ 115 พระพุทธรูปประทับยืน ประดิษฐานในวัด
เชียงยืน เมืองเชียงตุง

ภาพที่ 116 พระพุทธรูปเกสรีดนาถ ประดิษฐานในวัด
ยางกวง เมืองเชียงตุง

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรูปสำริดพบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงสามารถจำแนกออกเป็นสองกลุ่ม ดังนี้

1. แบบศิลปกรรมหรือสกุลช่างพระพุทธรูป ที่ปรากฏหลักฐานในลุ่มแม่น้ำอิง

ผลการศึกษาในครั้งนี้พบว่ามีการสร้างพระพุทธรูปในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงอย่างต่อเนื่อง โดยมีจุดเริ่มต้นขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปสำริดในลุ่มแม่น้ำอิง ที่ควรเป็นผลงานสร้างร่วมสมัย

จากหลักฐานพระพุทธรูปหินทราย สันนิษฐานว่าพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ได้รับนับถือพระพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่ความเชื่อพื้นเมืองและท้องถิ่น ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยการศึกษาพระพุทธรูปที่ผ่านมามีแนวความคิดเกี่ยวกับแหล่งบันดาลใจในการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านนาระยะแรก คือ ศิลปะปาละโดยอาจรับผ่านจากพุกามหรือได้รับมาจากการติดต่อสัมพันธ์ทางศาสนากับอินเดีย อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 19 แสดงให้เห็นพัฒนาการที่คลี่คลายเป็นแบบศิลปะพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 20 งานสร้างพระพุทธรูปในลุ่มแม่น้ำอิงมีทั้งพระพุทธรูปสำริดและพระพุทธรูปหินทรายควบคู่กันอยู่โดยตลอด

ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เมื่อพญาเกือนาแห่งเมืองเชียงใหม่อาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยขึ้นมอล้านนาใน พ.ศ. 1912 ควรมีหลักฐานแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ และเมืองบิหาร แต่ปรากฏว่าหลักฐานพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในระยะนี้กลับไปปรากฏอยู่ที่เมืองพะเยาและเมืองน่าน เป็นจำนวนมาก โดยพระพุทธรูปหลายรายการ เหมือน กับพระพุทธรูปที่พบในสุโขทัย จนอาจเป็นไปได้ว่ามีการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปหรือนำช่างผู้สร้างงานเข้ามาในพื้นที่ สอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างพะเยากับน่านที่ผูกพันกับสุโขทัย ก่อนล้านนาขยายอาณาเขตปกครองไปถึง (แต่เป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปบางรายการถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาหลังจากนั้น เพราะการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปมีอยู่เสมอในประวัติศาสตร์)

การปรากฏพระพุทธรูปสำริดประทับขัดสมาธิเพชรที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน แถบเวียงเทิง ไม่มีส่วนสัมพันธ์กับงานช่างในพื้นที่ เนื่องจากพบหลักฐานเพียงรายการเดียว และรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกับบรรดาพระพุทธรูปที่พบอยู่ในเมืองเชียงแสน ที่อยู่ใกล้เคียง อาจถูกเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งที่ตั้งหรือที่ผลิตดั้งเดิมตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นยุคทองของล้านนา อันคาบเกี่ยวช่วงเวลาที่พระเจ้าติโลกราช พญาอดเชียงราย และพระเมืองแก้ว ขึ้นครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่ ในช่วงเวลานั้นพบหลักฐานบ่งชี้ว่า พระพุทธรูปล้านนาประทับขัดสมาธิเพชรหรือพระพุทธรูปลีลาเป็นที่ยอมรับ ว่าง แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน พระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรแบบล้านนาให้เห็นที่ลุ่มแม่น้ำอิง

โดยในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พบพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรแบบสุโขทัยถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ลุ่ม แม่น้ำอิง คือ หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปสร้างโดยพระยาวิชิตวิริยะ และไม่พบหลักฐานแสดงความต่อเนื่องของงานช่าง จากนั้น เมื่อพญาติโลกราชผนวกเมืองน่านเข้ามาได้พระราชอำนาจได้สำเร็จ ทรงโปรดฯ ให้หล่อพระเจ้าทองทิพย์ไว้ในวัดสวนตาล พระเจ้าทองทิพย์แสดงการผสมผสานงานช่างล้านนากับงานช่างสุโขทัยแบบเมืองน่าน เข้าด้วยกัน ในการศึกษาครั้งนี้พบว่างานสร้างพระพุทธรูปที่แสดงการผสมผสานงานศิลปะสองแหล่งเข้าด้วยกัน ได้ปรากฏอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำอิงแถบเมืองพะเยาอีกด้วย แสดงให้เห็นความนิยมร่วมสมัย และสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของศิลปกรรมในลุ่ม แม่น้ำอิง โดยเฉพาะรูปแบบของพระพุทธรูปสำริดแบบหมวดใหญ่ที่เริ่มห่างไกลจากงานต้นแบบยิ่งขึ้น และจะชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อถึงสมัยพระเมืองแก้ว

ต่อมาในรัชกาลพระเมืองแก้ว จึงได้พบหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรแบบพื้นเมืองขึ้นในลุ่ม แม่น้ำอิง อีกครั้งหนึ่ง โดยรูปแบบศิลปกรรมไม่แสดงพัฒนาการเกี่ยวข้องกับงานสร้างพระพุทธรูปลีลาที่มีอยู่ในล้านนา มาก่อน แต่ เป็นผลจากการเลียนแบบสัญลักษณ์บางอย่างที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระพุทธรูปลีลา” เช่น ประทับขัดสมาธิเพชร สันนิษฐานว่าเป็นเจี๊ยะตะขาบยาวจรดพระอุระ เท่านั้น

สำหรับพระพุทธรูปพระเจ้าแจ้งคม พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยนำเอารูปแบบของพระพุทธรูปแบบอุทอง มาสร้างใหม่ที่เมืองเชียงใหม่ ถือเป็นแบบพระราชนิยมในพระเจ้าติโลกราช โดยเฉพาะ พบว่า มีการสร้างอยู่ในเมืองเชียงใหม่และเมืองบริวารของเชียงใหม่บ้าง แต่ที่ลุ่ม แม่น้ำอิง งานแบบพระราชนิยมดังกล่าว พบแต่ในกลุ่มพระพุทธรูปหินทรายเท่านั้น อย่างไรก็ดี ลักษณะบางอย่างของศิลปะอุทองได้ เหลือร่องรอยให้เห็นในกลุ่มงานช่างล้านนาร่วมสมัยและงานในระยะหลัง เช่น ช่วงพระชนาที่ผายกว้าง สันนิษฐานเป็นแผ่นแบนขนาดใหญ่ ยาวจรดพระนาภี ส่วนพระเศียรพองขึ้น เป็นต้น

รัชกาลพญาอดเชียงราย งานศิลปกรรมมีรูปแบบคล้ายคลึงกับงานที่สร้างขึ้นในสมัยพญาเมืองแก้วมาก อาจเพราะพญาอดเชียงรายครองราชย์สมบัติเพียงไม่กี่ปี และกลุ่มช่างเป็นกลุ่มเดียวกันกับที่สร้างงานต่อมาในสมัยพระเมืองแก้ว

เมื่อ พระเมืองแก้ว ครองล้านนา งานศิลปกรรมมีความหลากหลายเพิ่มมากยิ่งขึ้น พระพุทธรูปในสมัยนี้อาจแยกออกเป็นผลงานช่างหลวงในเมืองเชียงใหม่กับงานช่างพื้นเมือง พระพุทธรูปที่เป็นกลุ่มงานช่างหลวง หรือบางท่านกำหนดเป็นพระพุทธรูปเชียงใหม่- ลำพูน พบหลักฐานอยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตลอดทั้งสาย ทั้งลุ่ม แม่น้ำอิงตอนบนและตอนล่าง ความแพร่หลายของพระพุทธรูปที่เป็นงานช่างหลวงในสมัยพญาเมืองแก้วในกลุ่ม แม่น้ำอิง สอดคล้องกับหลักฐานจารึกที่กล่าวถึงการทำบุญในกลุ่ม แม่น้ำอิงจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญในพื้นที่ โดยบอกบุญไปยังกษัตริย์ในเมืองเชียงใหม่(พระเมืองแก้ว)และเหตุการณ์ที่ราชสำนักในเมืองเชียงใหม่ส่งขุนนางใหญ่คือ “เจ้าหัวแสนกัลยาณ” มาครองเมืองพะเยา ศักดินาของเจ้าเมืองพะเยาค ณั้สูงกว่าที่เจ้าเมืองพะเยาคนอื่นๆ ที่มีบรรดาศักดิ์เพียงสีหมีน แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองพะเยาและพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างในสมัยพระเมืองแก้ว

งานช่างพื้นเมือง เช่น พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา พัฒนารูปแบบเฉพาะที่ชัดเจนของตนเองขึ้นในขณะนี้ และเทคนิคบางอย่าง เช่น การเจาะร่องรอบองค์ประกอบพระพักตร์ เป็นเทคนิคที่ช่างสลักหินใช้เพื่อประโยชน์ในการพอกรัก ได้ถูกนำไปใช้ในการหล่อพระพุทธรูปสำริดในกลุ่มแม่น้ำอิงด้วย

งานสร้างพระพุทธรูปของกลุ่มช่างแพร่ที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกันกับลุ่ม แม่น้ำอิงตอนล่างก็มีหลักฐานให้ได้ เห็น อย่างไรก็ดี พื้นที่พบพระพุทธรูปกลุ่มช่างแพร่ในกลุ่ม แม่น้ำอิง อยู่ใกล้ชิดกับเมืองแพร่ และไม่ได้พบหลักฐานแพร่หลายในกลุ่มแม่น้ำอิงตอนบน

นอกจากนั้นยังพบว่างานสร้างพระพุทธรูปสำริดที่สืบเนื่องรูปแบบจากพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในกลุ่มแม่น้ำอิงในระยะนี้เกิดพัฒนาการออกเป็นสองสาย สายหนึ่งแสดงการผสมผสานอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ เข้ากับพระพุทธรูปแบบศิลปะล้านนา พระพุทธรูปในสายนี้มีสัดส่วนสวยงาม พระพักตร์รูปไข่ องค์ประกอบพระพักตร์ใกล้เคียงกับศิลปะสุโขทัยที่เป็นต้นเค้าแรงบันดาลใจ แต่ประทับอยู่บนฐานบัวคว่ำ- หงาย ที่มีรูปแบบเดียวกันกับฐานพระพุทธรูปมีจารึกในสมัย พระเมืองแก้ว กับอีกสายหนึ่งคงรักษารูปแบบของศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ไว้ได้มาก แต่สัดส่วนพระพักตร์หรือพระวรกายยืดสูงขึ้นไปไม่ได้สัดส่วน

อนึ่ง งานประดับตกแต่งพระพุทธรูปในล้านนาเช่น พระพุทธรูปทรงเครื่อง ก็ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริดในกลุ่มแม่น้ำอิง พบเฉพาะพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่ทำพระพุทธรูปทรงเครื่องบ้าง ส่วนงานประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูปที่เริ่มมีมากขึ้นในสมัย พระ

เมืองแก้ว ในลุ่มแม่น้ำอิง ได้นำรูปแบบงานตกแต่งฐานพระพุทธรูปไปใช้อย่างแพร่หลายในกลุ่มสกุลช่างแถบลุ่มแม่น้ำอิง เป็นไปได้ว่างานตกแต่งฐานพระพุทธรูปบางแบบเป็นผลผลิตของช่างพื้นเมือง เช่น งานตกแต่งฐานพระพุทธรูปของสกุลช่างเทิง

2. พระพุทธรูปล้านนาสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง

ผลการศึกษาพบว่างานของสกุลช่างในลุ่ม แม่น้ำอิงถูกสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาในล้านนาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด หรือเรียกว่า “ยุคทอง” อันคาบเกี่ยวรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พญาอโศกเชียงราย และรัชกาลพระเมืองแก้ว หลังรัชกาลพระเมืองแก้ว งานศิลปกรรมจากส่วนกลางในเมืองเชียงใหม่และเมืองบริวารไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก

งานศิลปกรรมในลุ่มแม่น้ำอิงช่วงยุคทอง ที่สามารถจำแนกได้ในขณะนี้ถึง 6 สกุลช่าง แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของบ้านเมืองในแถบลุ่ม แม่น้ำอิง ที่ชัดเจน สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าราชสำนักเมืองเชียงใหม่ต้องจัดขุนนางบรรดาศักดิ์สูงมาปกครอง เมืองในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง

ผลการศึกษาในบทที่ 4 แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปสกุลช่างลุ่ม แม่น้ำอิงมีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่สามารถจำแนกออกจากกลุ่ม สกุลช่างอื่นในล้านนา ที่พบหลักฐานในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิง ได้อย่างชัดเจน พระพุทธรูปล้านนาสกุลช่างลุ่มแม่น้ำอิง ได้สะท้อนเอกลักษณ์ร่วมกันบางประการ ได้แก่การทำพระขนงเป็นสันมุม มีเส้นเชื่อมส่วนประกอบภายในพระพักตร์ ลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในศิลปะสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 19 อันส่งแรงบันดาลใจด้านรูปแบบกับสกุลช่างในลุ่มแม่น้ำอิง และพบการปรับรูปแบบที่ปรากฏในศิลปะล้านนา ตามกระแสนิยมของยุคสมัย คือ งานประดับตกแต่งฐานพระพุทธรูปที่มีทั้งฐานบัวฉนวน ขารองรับฐาน ฐานครอบช่องกระจก ฐานประดับลายพันพุดกษา โดยไม่พบความนิยมประดับฐานพระพุทธรูปสำริดด้วยงานประติมากรรม อันแตกต่างจาก พระพุทธรูปที่พบในเมืองเชียงแสน และเวียงจันทน์บางรายการ ที่ประดับตกแต่งฐานด้วยงานประติมากรรมรูปบุคคล หรือรูปสัตว์

เมื่อแบ่งพื้นที่การศึกษาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ลุ่ม แม่น้ำอิง ตอนล่าง ตอนกลาง และตอนบน ทำให้ข้อสังเกตบางประการ ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่างเป็นพื้นที่ที่พบพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัยจำนวนมาก ในขณะที่บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงตอนกลางขึ้นไปถึงตอนบน เป็นบริเวณที่พบผลงานของสกุลช่างที่กล่าวได้ว่าเป็นผลงานเฉพาะลุ่ม แม่น้ำอิง มากกว่า สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น สันนิษฐานว่าเกิดจากลักษณะของบ้านเมืองที่ประกอบเข้าด้วยกันเป็นล้านนาถูกแบ่งแยกออกจากกันด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา สลับกับที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ ทำให้รายละเอียดการพัฒนาด้านศิลปกรรมแตกต่างออกไปตามความสามารถด้านเศรษฐกิจ เทคนิค และระสนิยม ของแต่ละท้องถิ่น

ทั้งนี้หลักฐานทางประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่าบริเวณที่ราบลุ่ม แม่น้ำอิงตอนล่างติดต่อด้านพื้นที่กับสุโขทัย อยู่เสมอ ประกอบกับพื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างเป็นพื้นที่ที่ราบกว้างใหญ่ที่เอื้อต่อการเดินทาง ในขณะที่บริเวณลุ่มน้ำอิงตอนบนและตอนล่างถูกกีดกันจากบ้านเมืองอื่นด้วยแนวเขา เส้นทางสัญจรลำบาก เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผลงานสร้างพระพุทธรูปในพื้นที่ลุ่ม แม่น้ำอิงตอนบนมีเอกลักษณ์เฉพาะ มากกว่าอย่างเห็นได้ชัด

ที่มาของแรงบันดาลใจและการสืบเนื่อง

จากการศึกษาพบว่า การสร้างพระพุทธรูปในลุ่ม แม่น้ำอิง เกิดจากการรับอิทธิพล รูปแบบจากสุโขทัย และล้านนา เข้ามาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทนิยม เรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างลุ่มน้ำอิง กับล้านนา และสุโขทัย ถูกกล่าวถึงอย่างน่าสนใจในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างลุ่มน้ำอิงกับเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น หลวงพระบาง ถูกกล่าวถึงบ้างก็แต่ในตำนานท้องถิ่นบางเรื่อง เท่านั้น และจากการสำรวจในเขตเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเวียงเชียงตุง อันเป็นดินแดนใกล้เคียงล้านนา ในขณะนี้พบว่า งานศิลปกรรมใน ดินแดนดังกล่าว มีรูปแบบของตนเองอย่างชัดเจน ที่แตกต่างจากงานศิลปกรรมในลุ่มแม่น้ำอิง

และการสำรวจเอกสารประกอบการขึ้นทะเบียนของกรมศิลปากร และพระพุทธรูปที่ได้จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เขตภาคเหนือ ก็ไม่แสดงให้เห็นว่ามีการรับอิทธิพล รูปแบบศิลปกรรมของสกุลช่างที่ปรากฏในลุ่มแม่น้ำอิงไปยังพื้นที่อื่น

การพบพระพุทธรูปสกุลช่างต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำอิงในบ้านเมืองอื่น เป็นเพียงภาพสะท้อนของการเคลื่อนไหวหรือการติดต่อของกลุ่มคนเท่านั้น มิใช่เกิดจากการรับเอารูปแบบศิลปกรรมไปเป็นแรงบันดาลใจเพื่อสร้างสรรค์ต่อ เช่น พระพุทธรูปสกุลช่างหลวงสมัยพระเมืองแก้วไปปรากฏอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง การเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของไปยังเวียงจันทน์ หรือการย้ายพระพุทธรูปสกุลช่างเทิงไปที่เมืองน่าน ที่ยังไม่พบหลักฐานความสัมพันธ์ทางรูปแบบศิลปกรรมที่ส่งต่อให้แก่งานศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ นั้นๆ ทว่าหลักฐานประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในลุ่มแม่น้ำอิงว่ามีการเคลื่อนย้ายอยู่ตลอดเวลา พระพุทธรูปมีขนาดเล็ก สามารถเคลื่อนย้ายไปที่ใดก็ได้ จะเคลื่อนย้ายไปในเวลาใดก็เป็นไปได้ทั้งสิ้น และจากการตรวจสอบเพิ่มเติมรูปแบบศิลปกรรมในดินแดนที่ มีความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับล้านนา เช่น เมืองเชียงตุง พระพุทธรูปแสดงลักษณะผสมผสานศิลปะพม่า และมีมือข้างท้องถิ่นมากกว่าจะแสดงให้เห็นการรับอิทธิพลทางศิลปะจากลุ่มแม่น้ำอิง

การยุติบทบาทในการสร้างพระพุทธรูป

ช่วงพม่าเข้ามาปกครองล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงคงได้รับผลกระทบอย่างมาก และลดบทบาทลงเรื่อยๆ จนท้ายที่สุดพื้นที่ลุ่ม แม่น้ำอิงตอนล่างและตอนกลาง ไม่มีคนอยู่อาศัย เป็นเหตุให้การสร้างพระพุทธรูปยุติลงโดยปริยาย ส่วนเวียงเชียงของที่อยู่ในพื้นที่ ตอนบนของลุ่มน้ำอิง พบว่า หลักฐานงานศิลปกรรมในสมัยพม่าปกครองไม่ปรากฏให้เห็น แม้จะเป็นเมืองที่มีคนอยู่อาศัยตลอดเวลา ต่างจากเมืองที่อยู่รอบข้าง เช่น เมืองในลุ่ม แม่น้ำอิง หรือเมือง เชียงแสน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่าลุ่ม แม่น้ำอิงเกิดภาวะชะงักงัน เพราะผู้คน ได้รับผลกระทบจากช่วงสงครามในล้านนา ที่มีการกวาดต้อนผู้คนในภูมิภาคไป- มา ดังหลักฐานในตำนานพระเจ้าตนหลวง หรือบันทึกของนักเดินทางชาวต่างชาติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ให้ข้อมูลว่าดินแดนลุ่ม แม่น้ำอิง ตอนล่างและตอนกลาง แทบจะเป็นดินแดนร้าง ไม่มีผู้คน เพราะ สงครามและความแห้งแล้ง

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่า การสร้างพระพุทธรูปในลุ่ม แม่น้ำอิง รุ่งเรืองมากในพุทธ ศตวรรษที่ 21 ส่วนหลักฐานการสร้างงานในพุทธศตวรรษที่ 22 มีเพียง 1 รายการ สอดคล้องกับ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าดินแดนในลุ่ม แม่น้ำอิง ได้รับผลกระทบจากความ วุ่นวายทางการเมือง บ้านเมืองส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างไปช่วงหนึ่งก่อนถูกฟื้นฟูขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ความไม่มั่นคงทางการเมืองก่อให้เกิดภาวะชะงักงันในการสร้างงานศิลปกรรม แม้แต่สกุลช่างที่พบ ในเวียงเชียงของที่เป็นเมืองซึ่งไม่เคยถูกทิ้งร้างเลยนั้น หลังได้รับ ผลกระทบจากความไม่มั่นคง ทางการเมืองของยุคสมัย จึงยุติบทบาทในการสร้างงานและไร้การสืบทอดไปโดยปริยาย

ข้อเสนอแนะ

กรณีศึกษาครั้งนี้ที่กำหนดให้ลุ่มแม่น้ำอิงเป็นเขตพื้นที่ทำการศึกษา ผลการศึกษา สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ บ่งชี้ความเคลื่อนไหว ของประชากรใน ลุ่มแม่น้ำอิง แต่ละช่วงเวลา ว่ามีความรุ่งเรืองมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ดังพบหลักฐานงาน ศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะในพุทธศตวรรษที่ 21 แนวทางการศึกษาศิลปกรรมไทยเช่นนี้อาจ นำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาศิลปกรรมตามแนวลุ่มแม่น้ำสำคัญ เช่น ลุ่มน้ำแม่วัง ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำ ยม ได้อีกด้วย

อย่างไรก็ดี การศึกษาที่ใช้พระพุทธรูปหรือโบราณวัตถุอันเป็นสิ่งที่สามารถเคลื่อนย้าย ออกจากที่ตั้งดั้งเดิมไปยังที่ใดก็ได้จำเป็นต้องพิจารณาหลักฐานอื่นประกอบด้วยนั้น ในกรณีของลุ่ม แม่น้ำอิงเนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างไประยะหนึ่งก่อนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ของชุมชนใน

สมัยรัตนโกสินทร์ ผนวกกับความนิยมเขียนป้ายเล่าประวัติการตั้งบ้านเรือนควบคู่ไปกับประวัติวัด ทำให้ทราบถึงแหล่งที่มาของศิลปโบราณวัตถุที่เก็บรักษาไว้ในวัดแถบลุ่มแม่น้ำอิง ได้บ้าง ดังนั้นการศึกษาพระพุทธรูป หรืองานศิลปกรรม ในแต่ละพื้นที่ลุ่มแม่น้ำ ก็ต้องพิจารณาเงื่อนไขของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์เฉพาะพื้นที่ มาประกอบกัน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน , 2548 .(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นระลึก เนื่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 200 ปี วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2547).
- _____. พระราชพงสาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2538.
- _____. เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา. กรุงเทพฯ : ไอเดียสแควร์, 2539.
- กรรณิการ์ วิมลเกษม. “จารึกบ้านห้วยทราย”. ใน ภาษาจารึก, 9-23. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร . กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์ , 2533. (คุรุราลีถึก เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 6 รอบ ของศาสตราจารย์ ดร .ประเสริฐ ณ นคร)
- คาร์ล บอค. ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง . แปลโดย เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทีชะระ . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2550.
- โครงการสื่อชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง. อ้อมอกแม่อิง. ม.ป.ท. : สำนักพิมพ์ง่ายงาม, 2549.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. “สิทธิชุมชนลุ่มน้ำในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา”. สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม : ล้านนา กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำ ขวณ ลือ ปกาเกอญอ(กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2546.(โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล
- เชษฐัง ดิงสัญลี. “เส้นขอบจิวรที่พระเพลา- พระชนงษ์ ของพระพุทธรูปประทับนั่งในศิลปะอมราวดี- ลังกา และประเด็นเชื่อมโยงกับศิลปะไทย ”. เมืองโบราณ. 35, 1 (มกราคม- มีนาคม 2552) : 44-51.
- ดวงเดือน บุนยาวง. แนวคิดและฮีดคอง ท้าวสูง ท้าวเจือง. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540.
- ถ้วน ลิเชง . “ประวัติศาสตร์ล้านนาไทยจากเอกสารจีน ”. แปลโดย อุษณีย์ ธงไชย . ภาควิชาประวัติศาสตร์ . คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ . ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อัดสำเนา)

- ทน ตนมั่น, ปรีวรรต. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. พระนคร : ม.ป.ท., 2514.
- ทิว วิชัยทัตะ . “พ่อขุนเม็งรายหรือพญามังราย อย่างไรจึงจะถูกต้อง ”. ศิลปวัฒนธรรม. 9, 2 (ธันวาคม 2530) : 78-84.
- เทิง : ตำนาน พงสาวดาร ประวัติศาสตร์. คณะกรรมการจัดทำ หนังสือ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูนิวิฐฐัทธิธาคณ(บุญเป็ง จิตสาโร). ม.ป.ท., 2543.
- เทิม มีเต็ม และบุญเลิศ เสนานนท์ . “จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้ายุธิธิฐิระ อักษรธรรมล้านนา”. ศิลปากร. 31, 4 (กันยายน-ตุลาคม 2530) : 80-82.
- น. ณ ปากน้ำ [ประยูร อุลุชาฎะ]. “ปัญหาของศิลปะล้านนา รุ่งก่อนอาณาจักรเชียงใหม่ ”. เมืองโบราณ. 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 57-65.
- นวล สิทธิยศ . หนังสือที่ระลึกงานฉลองพระอุโบสถ วัดหลวง ตำบลครึ่ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย วันที่ 8-12 กุมภาพันธ์ 2541. ม.ป.ท., 2541.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. ประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 2 : พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ชุดประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 4. ปรีวรรต ตรวจสอบวิเคราะห์โดย สรัสวดี อ๋องสกุล. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2546.
- _____ . ประชุมพงสาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 4 : พื้นเมืองเชียงแสน. ปรีวรรต ตรวจสอบวิเคราะห์โดย สรัสวดี อ๋องสกุล . กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, 2546.
- นุชนางค์ ชุมดี . “การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณในเขตเมืองเชียงแสนระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.
- บำเพ็ญ ระวิน , บรรณาธิการ . ตำนานวัดป่าแดง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง , 2538.(เอกสารชุดตำนานวัดป่าแดง เล่ม 1 เอกสารวิชาการร่วมสมโภช 700 ปี เมืองเชียงใหม่ อันดับที่ 5 โครงการวิจัยคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือ ปี 2538 ฝ่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- ประชาภิจักรจักร, พระยา, (แหม่ม บุณนาค). พงสาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : บุรินทร์การพิมพ์, 2516.
- ประโชติ สังขณกิจ, บรรณาธิการ. เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดียสแควร์, 2539.
- ประพันธ์ บุญเมือง . ประวัติบ้านพระเนตร- ห้วยโป่ง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย. เชียงราย : โรงพิมพ์สยามโฆษณาและการพิมพ์, 2544.

ประเสริฐ ฐ นคร และปวงคำ ด้อยเขียว . ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่และเชียงตุง . กรุงเทพฯ : ศักดิ์
โสภณ การพิมพ์, 2537.

ประเสริฐ ฐ นคร . จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 . กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
มหาชน, 2534. (พิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระชนมายุครบ 3 รอบ พุทธศักราช 2534).

_____. จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 2 . กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
มหาชน, 2534. (พิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระชนมายุครบ 3 รอบ พุทธศักราช 2534).

ปีแอร์ โอรีต . ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง . แปลโดย พิชญ จันทร์วิทัน . พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546.

“ไปดู่-หิน “วัฒนธรรมเจียง ” ที่เมืองเทิง เชียงราย ต้นตระกูลไทย- ลาว”. ศิลปวัฒนธรรม . 14, 4
(เมษายน 2536) : 154-156.

พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ . ตำนานมูลศาสนา . แปลโดย สด ศรีสุมวงศ์ , พรหม ขมาลา .
เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์ , 2513. (นายธรรม ชู ติมา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา วันที่ 7 มิถุนายน 2513).

พระโพธิรังสี . นิทานพระพุทธรูปสิ่งศักดิ์ ว่าด้วยตำนานพระพุทธรูปสิ่งศักดิ์ . แปลโดย แสง มนวิฑูร . พระ
นคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร , 2506. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในงานเทศกาล
สงกรานต์ พ.ศ. 2506).

พระรัตนปัญญาเถระ . ชินกาลมาลีปกรณ์ . แปลโดย แสง มนวิฑูร . พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิว
พร, 2501. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน
จังหวัดเชียงราย 2501).

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ . “ของชิ้นเอก : หลวงพ่อตาก พระพุทธรูปพระเจ้าสุริยวงศา ”. ศิลปากร . 46, 1
(มกราคม-กุมภาพันธ์, 2546) : 105-114.

_____. “ตำนานพยากรณ์ที่ผดพลาต”. ศิลปวัฒนธรรม . 16, 5 (มีนาคม 2538) : 175-178.

_____. “เปลือกดำนาน ว่าด้วยพระร่วงเป็นชายชู้”. ศิลปวัฒนธรรม . 4, 12 (ตุลาคม 2526) : 6-
9.

_____. ประชุมจารึกเมืองพะเยา . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2538.

ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว . “พม่ารบไทย ภาคปริวรรต ลำดับที่ 36/ 2532”. โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบ
ลานในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532. (อัดสำเนา)

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2528

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2528

_____ . เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ.2529

_____ . เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2530

_____ . เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2534

_____ . เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2535

_____ . เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ.2536

_____ . เล่มที่ 111 ตอนที่ 63 ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2537

วราวุธ ศรีโสภาค. “ชุมชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในเขตลุ่มแม่น้ำอิง : การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “โยนก”. เมืองโบราณ, 1, 2 (เมษายน - มิถุนายน, 2519) : 75-93.

_____ . ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศรีพรินต์ เซ็นเตอร์ จำกัด, 2545.

_____ . “อิง-ยม-น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัยแพร่ น่าน และพะเยา”. เมืองโบราณ, 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 41-50.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ . “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ”. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

_____ . “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป”. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ “สัมมนาประวัติศาสตร์ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์”. ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อค์สำเนา).

_____ . ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2551.

_____ . ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

_____ . “ศิลปะล้านนา”. เอกสารคำสอน รายวิชา 317 405 ศิลปะในประเทศไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. (อค์สำเนา)

สงวน รอดบุญ. พุทธศิลปะลาว . พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สายธาร, 2545.

สมโชค อ่องสกุล. “ความเป็นมาของคำ “ล้านนา-ลานนา” ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย”. แถลงงานเอกสาร โบราณคดี, 20, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2530) : 1-19.

สมหมาย เปรมจิตต์. ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ. สถาบันวิจัยสังคม เชียงใหม่. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2540.

สร้อยดี อ่องสกุล. ประชุมพงศาวดารฉบับรายฎีก์ ภาคที่ 4 : พื้นเมืองเชียงแสน. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2546.

_____. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2544.

_____. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 4 และแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2551.

_____. “พญาเมือง : บทวิเคราะห์ใหม่จากตำนานเมืองน่าน ”. ใน พะเยา : วิถีชีวิตและภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537 : 48-54.

สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.

สำนักงานกฤษฎีกา. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานกฤษฎีกา, 2514.

_____. ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักงานกฤษฎีกา, 2508.

สุจิตต์ วงษ์เทศ . “ไปคู่- หิน “วัฒนธรรมเจียง ” ที่เวียงเทิง เชียงราย ดันตระกูลไทย- ลาว ”. ศิลปวัฒนธรรม. 14, 4 (เมษายน 2536) : 154-156.

_____. บรรณาธิการ. ทำนอง-ขุนเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม 2538.

_____. บรรณาธิการ. เมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พิมพ์เศส, 2527. (จัดพิมพ์เนื่องในงานกฐินพระราชทานที่วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในวันเสาร์ที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2527).

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, หม่อมหลวง และ ฮันส์ เพนส์. พุทธศิลปะในนิยายสิหฬิกขุ พ.ศ. 1900-2100 (ราว ค.ศ. 1350-1550). เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง . “พระพุทธรูปศิลปะล้านนาฝีมือช่างเมืองแพร่ ”. ใน ล้านช้าง : ล้านนา. ม.ป.ท., ม.ป.ป., 2546.(จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประสม ศรีสำอาง ต .ช., ต.ม. ณ เมรุวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร 27 ตุลาคม 2546).

_____. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรคตวัน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527.(กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรคตวัน วันที่ 15 มีนาคม 2527).

- สุรศักดิ์ ศรีสำออง . ลำดับกษัตริย์ลาว . พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2545.
- เสถียร ศกุนโต . เรื่องพระพุทธรูปเชียงแสน-สุโขทัย-อุทอง. ม.ป.ท., ม.ป.ป., 2513.(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.เปล่ง ชำนาญชนประมวญ (อมตยกุล).
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. รัฐฉาน(เมืองไต) : พลวัตของชาติพันธุ์ ในบริบทประวัติศาสตร์สังคมการเมืองร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). 2552.
- องค์การคำของคุรุสภา. ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 61 พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- อัญชลี ลินธุสอน. “ข้อสันนิษฐานเรื่องอายุสมัย พระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานในวัดทรายมูล อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย”. ศิลปากร. 48. 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2548) : 58-65.
- เอช วารังตัน สมิต. บันทึกการเดินทางสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนของประเทศสยาม. แปลโดย พรพรรณทองตัน. กรุงเทพฯ : บริษัทอาทิตย์โปรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, 2545.
- ฮันส์ เพนซ์ , พรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม . ประชุมจารึกล้านนาเล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.
- ฮันส์ เพนซ์. คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่. ม.ป.ท., 2519.
- A.B. Griswold. Date Buddha Image of Northern Siam. n.p : Artibus Asiae Supplement XVI, 1957.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายการภาพถ่ายพระพุทธรูปประกาศขึ้นทะเบียน บทที่ 2

พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรในศิลปะล้านนา ในลุ่มแม่น้ำอิง

รายการที่ 1 วัดอามาศย์ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79
ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยในลุ่มแม่น้ำอิง

รายการที่ 2 วัดเมืองชุม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108 ตอนที่ 188
ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

รายการที่ 3 วัดหัวข่วงแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

รายการที่ 4 วัดราชฤทธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2529

พระพุทธรูปศิลปะล้านนาอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ พุทธศตวรรษที่ 21

รายการที่ 5 วัดหัวข่วงแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

รายการที่ 6 วัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

พระพุทธรูปศิลปะล้านนาประทับขัดสมาธิเพชร ในลุ่มแม่น้ำอิง

รายการที่ 7 หลวงพ่อเพชร วัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

พระพุทธรูปงานช่างหลวง สมัยพญาแก้ว

รายการที่ 8 วัดคำปาลาน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 111 ตอนที่ 63 ง ลงวันที่ 30
ธันวาคม 2537.

รายการที่ 9 วัดพร้าวภูค อำเภอเชียงของ
จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราช
กิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลง
วันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

กลุ่มช่างเมืองแพร่

รายการที่ 10 วัดป่าซาง อ. พาน จ.เชียงราย ประกาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104
ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

รายการที่ 11 วัดนาปรัง อำเภอปง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

อิทธิพลสุโขทัยประทับขัดสมาธิราบ กลุ่มแม่น้ำอิง กลุ่มที่ 1

รายการที่ 12 วัดไชยพรหม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18
พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 13 วัดหนองข่วง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24
พฤศจิกายน 2536

รายการที่ 14 วัดวังเค็มใหม่ อำเภอเชียงคำ จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 15 วัดเขาแก้วอภัย อำเภอขุนตาล จังหวัด
เชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่
24 พฤศจิกายน 2536

อิทธิพลสุโขทัยประทับขัดสมาธิราบ กลุ่มแม่น้ำอิง กลุ่มที่ 2

รายการที่ 16 วัดศรีอุโมงคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

รายการที่ 17 วัดราชคฤห์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม
2528

รายการที่ 18 วัดราชคฤห์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

สกุลช่างเชียงแสน

รายการที่ 21 วัดบ้านเชว อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

รายการที่ 19 วัดใหม่ทุ่งหมด ตำบลสถาน อำเภอเชียง
ของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้น
ทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104
ตอนที่ 121 ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2530

รายการที่ 20 วัดใหม่ทุ่งหมด ตำบลสถาน อำเภอเชียง
ของ จังหวัดเชียงราย ฐานชำรุด ทำฐาน
ใหม่สีแดง ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 121 ลงวันที่
26 มิถุนายน 2530

ภาคผนวก ข

รายการภาพถ่ายพระพุทธรูปประกาศขึ้นทะเบียน บทที่ 4

สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 1

รายการที่1 วัดต๋อมใต้ศรีมณฑล อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา รายการที่2 วัดต้าเหล้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 11 ตอน
108ตอนที่188 ลงวันที่28ตุลาคม2534 ที่ 63 ง ลงวันที่30 ธันวาคม2537

รายการที่3 วัดศรีปิงเมือง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา รายการที่4 วัดสุวรรณคูหา อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา
ขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่3 ตอน ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่
ที่ 79 ลงวันที่12พฤษภาคม2529 108ตอนที่188 ลงวันที่28ตุลาคม2534

รายการที่5 วัดสุวรรณคูหา อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ประภาสขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่108 ตอนที่ 188 ลงวันที่28 ตุลาคม2534ฐานล่างสุดเป็นแบบเดียวกันพระพุทธรูปรายการที่

สกุลช่างพะเยา กลุ่มที่ 2

รายการที่6 วัดเกษศรี อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 108 ตอนที่188 ลงวันที่28 ตุลาคม 2534

รายการที่ 7 วัดศรี โคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 102 ตอนที่2 ลงวันที่4 มกราคม2528

รายการที่ 8 วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

รายการที่ 9 วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 102 ตอนที่ 2 ลงวันที่ 4 มกราคม 2528

สกุลช่างเวียงจันทน์

รายการที่ 10 วัดจันทหลวง ตำบลจันท อำเภอจันท จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 11 วัดจันทหลวง ตำบลจันท อำเภอจันท จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 12 วัดเชียงยืน ตำบลลอ อำเภอน จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 13 วัดทุ่งมอก ตำบลเชียงบาน อำเภเชียงคำ
จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราช
กิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลง
วันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 14 วัดบ้านธาตุ ตำบลจุน อำเภอน จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 15 วัดบ้านธาตุ ตำบลจุน อำเภอน จังหวัด
พะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 16 วัดบุญเรือง ตำบลจุน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 17 วัดลำ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 18 วัดวังเค็มใหม่ ตำบลเจดีย์คำ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 19 วัดห้วยข้าวก่ำ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2535

สกุลช่างเชียงคำ

รายการที่ 20 วัดนันทาราม อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

รายการที่ 21 วัดพระธาตุสบแวน อำเภอเชียงคำ
จังหวัดพะเยา ประกาศขึ้นทะเบียน
ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79
ลงวันที่ 12 พฤษภาคม 2529

รายการที่ 22 วัดศรีสุพรรณ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม
2534

รายการที่ 23 วัดห้วยน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
2530

สกุลช่างเทิง

รายการที่ 24 วัดดอนแยงอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24
พฤศจิกายน 2536

รายการที่ 25 วัดดำนาล้อม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
ที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน
2536

รายการที่ 26 วัดพระเกิดคลองการาม อำเภอเทิง จังหวัด
เชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

รายการที่ 27 วัดพระเกิดคลองการาม อำเภอเทิง จังหวัด
เชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจา
นุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่
18 พฤศจิกายน 2530

รายการที่ 28 วัดพระเกิดคณาราม อำเภอเทิง จังหวัด
เชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

รายการที่ 29 วัดพระธาตุจอมจ้อ อำเภอเทิง จังหวัด
เชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่
24 พฤศจิกายน 2536

รายการที่ 30 วัดลำ อำเภอยางคำ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 109 ตอนที่ 147 ลงวันที่ 18
พฤศจิกายน 2535

รายการที่ 31 วัดก้อขาว อำเภอยางคำ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 103 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12
พฤษภาคม 2529

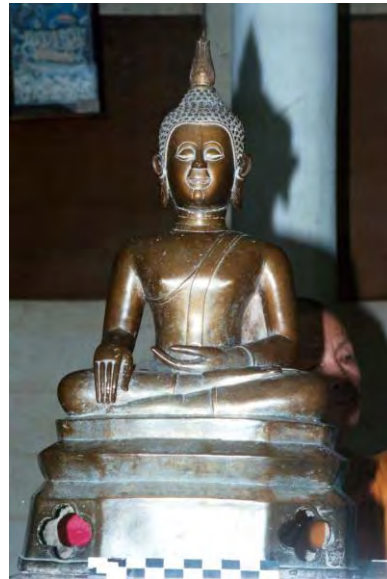

รายการที่ 32 วัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 235 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530

สกุลช่างเชียงของ

รายการที่ 33 วัดขวากเหนือ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 108 ตอนที่ 188 ลงวันที่ 28 ตุลาคม 2534

รายการที่ 34 วัดเจดีย์ดอนแก้ว อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 110 ตอนที่ 194 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน 2536

